

Ս Ռ Ս Ք Ե Ս Լ Ը¹⁾

ԺԳ

Երկար չը տեւեց ճանապարհորդութիւնը, թէպէտ Կամսարեանը կը ցանկանար որ նա մի քիչ երկարէր: Որովհետեւ իւր նոր թամբի և աշխօյժ ձիու վրայ նա այնքան էր իրեն երջանիկ զգում և փայլուն հրացանը, որ ուսից կախած էր, այնպիսի մի յարգարժան առաւելութիւն էր տալիս իրեն, որ նրան թւում էր թէ՛ այդպիսի տրամադրութեամբ ու պատրաստութեամբ ուղեւորութիւն կատարած ժամանակ՝ ինքն հոգւով ու սրբտով աւելի է «մեծանում»՝ քան թէ էր իսկապէս, կամ ընդունակ դառնում կատարելու. «մեծ գործեր», որոնց մտին նա առաջ այնքան շատ երազում էր, իսկ այժմ վախենում, մինչև իսկ մտածել...: Եթէ երիտասարդի այդ արամադրութեան վրայ աւելացնէինք, նաև, հրաշալի եղանակը, որն արևի թեթև ամպերով սքողուած լինելու պատճառով՝ զով էր ու դիւրեկան, այլ և ճանապարհի հանգստութիւնը, ըստ որում խճուղին ո՛չ խոջ ունէր ո՛չ խուժ, նոյնպէս և լճափի անուշ հովերը, որոնք իրենց սուլի հետ բերում էին, նաև, դաշտային թռչունների բեկբեկ երգերի ձայները, և վերջապէս լճի սիրուն տեսարանը, նրա ալիքների ավնածիր ծփանքը, որոնք լաճախ գալիս, ողողում էին խճուղու եզերքն ու արահետը, այն ժամանակ հասկանալի կըլինի թէ

¹⁾ Տես «Լուսալ» 1902 № 5

ինչո՞ւ Կամսարեանը ցանկանում էր որ իւր ճանապարհը երկարէր: Բայց չը նայելով այդ ցանկութեան, նա հասաւ ճոճ թմբին՝ աւելի վաղ, քան սպասում էր, որովհետեւ գիւղից մինչև այգտեղը աւելի չէր քան տասը վերստ:

Անցնելով այդ թումբն եզերող ճանապարհը, նա, առաջնորդի ցուցմամբ, իջաւ լճափը և մտեցաւ խճաւազի մէջ ցցուած մի ժայռոտ տափարակի, որը համարուում էր նուամատոյց: Լճափին կային նաև ուրիշ ուխտաւորներ, որոնք սպասում էին կղզուց գալիք նաւակին: Որովհետեւ այդ կէտում, չը նայելով որ նա աւելի մօտ էր կղզուն, ուստի և աւելի էլ եկւորներ էր գրաւում, այսուամենայնիւ, չկային վարձու նաւակներ, որովհետեւ տեղը ամայի էր և բնակութիւնից հեռու: Եկողը պէտք է հրացանով նշան տար, որպէս զի կղզուց նաւակ բերէին: Բայց որովհետեւ ուխտաւորները հրացան չունէին, ուստի, սպասում էին որ կամ կղզուց նշմարուին և կամ բաղդը իրենց մի հրացանաւոր հասցնէ: Վերջին ակնկալութիւնը կտարուած էր: Կամսարեանն շտապեց փորձել իւր երկփողեայ ամերիկականի զօրութիւնը, դնելով նրա մէջ երկու փամփուշտ և արձակելով նախ՝ աջ և ապա՝ ձախ փողերից: Հրացանի ոյժն, արդարև, սաստիկ էր և որոտն ահաւոր: Կղզեցիներն, անշուշտ, իմացան որ այդ ձայնը աղքատ գիւղացու հրացանի ձայն չէ. որովհետեւ երկրորդ հարուածից լետոյ, իսկոյն կղզու նաւամատոյցի վրայ բուսան երեք հոգի, որոնք մտնելով այնտեղ կապած նաւակներից մինը՝ սկսան առաջանալ դէպի եկւորները:

—Կը տենաս, բարեկամ, խօսեց ուխտաւորներից մինը իւր ընկերոջ հետ, քեասիբն ընրուխմար ա կորում, վոր քեասիբ ա: Էս ճոճ մարդ եկած չըհլէր մեզի սաղ օր կը թորգին իստեղ... Էս խոքևորի արմարք ա:

— Ո՞վ է մեղաւոր որ դուք հրացան չունէք, որպէս զի նշան տաք, մէջ մտաւ Կամսարեանը, տեսնելով որ գիւղացիք անիրաւ տեղն են տրտնջում:

— Խրացան էլ ըլնի, գեղցուն էլի բանի տեղ չեն դնի. առարկեց ուխտաւորը:

— Ինչո՞ւ:

— Ընդուր վոր գեղցին բան չունի նրանց տալու:

— Ե՛հ, ամեն տեղ այդպէս է, ով չի տալիս, նա էլ չի ստանում:

— Հմմէն տեղն ուրիշ ա, վանքն ուրիշ. էս խոքեւոր տուն ա, բիւթիւնն էլ (բոլորը) խտեղ խաւասարին. ոչ ճոճ պէտք ա ըլնի, ոչ պատիկ:

— Բայց տեսնում ես որ կայ:

— Խա, տեսում եմ. իմա՛լ չեմ տեսում. ընդուր խմար էլ տսում եմ էս փիս բան ա. Աօժուն աուրեկան չի...:

— Բայց ախար առանց տալու էլ չի լինիլ: Եթէ ես չըտամ, դու չըտաս, մէկէլը չը տայ, վանքն ինչո՞վ կառավարուի:

— Աստուած խոքին լուսաւորի խայոց թագաւորների. էնքան մալ ու դէօվլաթ ին թողե վանքի խմար, էնքան միւլքեր, գեղեր վոր վանքն էլ ուտի, խալի քեասիբն էլ, ըսկի չի վերջնայ մինչ գալուստն Գրիստօսի: Համա ինչ անես որ քեասիբին հեջ լիշկող չը կայ. ով վոր զօռ ունի, էն առնում տանում ա: Դիւն, էրէվում ա, դարիբ մարդ ես, վանքի աւհալ (դրութիւն) չիս գինա. ամա մենք մօտիկ ենք. հմմէն բանն էլ մեր լատէջն ա: Իստեղ մի սարկաւառ կայ, քառասուն տարի ա վանքը կոխած ուտում ա, հէջ մինն էլ ա չասում էդ իմա՛լ ես անում: Ծոճ ուխտաւոր վոր գալում ա. պաշտում, պատում ա, ամա քեասիբին՝ հեջ դսի տունէն ներս էլ չի թորգում...:

Կամսարեանը, որ մի առանձին ջերմեռանդու-

Թեամբ էր մօտեցել Սևանին և սրտատրոփ սպասում էր տեսնել ու համբուրել պատմական սրբավայրերը, ծանօթ չըլինելով գիւղացիների բամբասասիրութեան, հալած իւրի տեղ ընդունեց գեղջուկի խօսքերը: Եւ համոզուելով, ուրեմն, որ հայոց սրբավայրերում իսկ անկարելի է հանդիպել միութարական երևոյթի, ճշմարտապէս տխրեց և այդպէս նախապաշարուած էլ ոտք դրաւ անարուեստ ու հնաձև նաւակը, որն արդէն մօտեցել էր ափին:

Երբ բոլոր այդտեղ գտնուողները, բացի ձիապահից, տեղաւորուեցան նաւակում, երկու հփկու թիւփարներ սկսան առաջ վարել ծանրաշարժ մակոյկը, իսկ երրորդը դեկը բռնեց:

Հեռուից կղզու տեսքը դրաւիչ ոչինչ չունէր: Նա ախուր էր և մալլ: Արևը, կարծես, այլրել, մրկել էր նրան: Կանաչ ծառերի խումբը, որ երևում էր մասամբ եզերքին և մասամբ անշուք շինութիւնների ետևում, այլ և բարտինների շարքը, որ պատում էր հիւսիսային ջրափը, չէին մեղմում նրա կոշտացած պատկերը: Կամսարեանին թուում էր թէ՛ խիստ անհիւրընկալ մի տեղ է դա, ուր դարձեալ պիտի կրէ ծանր հիասթափութիւն:

Բայց երբ նաւակը մօտեցաւ ափին և երիտասարդը ոտք կոխեց գետին, տեսաւ որ հեռուից չոր ու ցամաք և հազիւ բլրակի չափ երևացող այդ թումբը՝ կանաչազարդ և բաւական ընդարձակ մի գեղավայր է, հինաւուրց ուռիներով տնկագործուած: Կղզու դիրքը հարաւ արևմտեան կողմից ներկայացնում էր լայնադիր մի տափարակ, սիրուն կանաչով ծածկուած: Այդ տափարակի վրայ՝ լճափից քիչ հեռու, կարգով շինուած էին ուխտաւորների սենեակներ, որոնք իրենց կէսը դէպի հարաւ, իսկ կէսը՝ արևմուտ ունեցած գիրքով, ներկայացնում էին կղզու ներսը փակող մի ուղիղ անկիւն:

և ծառայում այդ կողմից պաշտպանող պատուարի տեղ: Այդ շինութեան մէջ բացուած դռնից մտնելուց՝ Կամսարեանի առաջ բացուում էր մի ընդարձակ և սիզաւէտ քակ, որի արևմտեան-հիւսիսային կողմը երկարանալով ձգւում էր հեռու, մինչև լճափը և փակուում բարտիների և ուռիների շարքերով: Իսկ հարաւ արևելեանը՝ կազմում էր վանքի բուն բակը, հովանաւորուած հաստաբուն և ստուերաշատ ուռիներով: Այս մասի շարունակութեան վրայ գտնւում էին՝ Ս. Աստուածածնի սագաշէն եկեղեցին և միաբանութեան բազմաթիւ խցերն ու կացարանները: Իսկ դրանց ետևից անմիջապէս բարձրացող և բուն կղզին ներկայացնող բլրի վրայ՝ Սևանի ուրիշ մատուռները:

Հենց վանքի բակում միաբանութեան անդամներից երկու արեղաներ սիրով ընդունեցին թէ՛ երիտասարդին և թէ՛ միևս ուխտաւորներին և քաղաքավար հարցուփորձից լետոյ իմանալով որ առաջինը շուտ պիտի վերադառնայ, իսկ վերջինները պիտի գիշերեն, հրամայեցին փակակալին սենեակ յատկացնել այդ վերջիններին և նրանց հարկ եղած պէտքերը հոգալ: Իսկ երիտասարդին իրենց հետ առնելով՝ սկսան պտտեցնել կղզին:

Միաբանների քաղցր վարմունքը գեղջուկ ուխտաւորների հետ՝ մտածութեան առիթ տուին երիտասարդին: — Արդեօք հոգևոր հայրերը իւր, իբրև զարգացած երիտասարդի ներկայութեամբ էր որ այդպէս քաղցր ընդունեցին գիւղացիներին, թէ՛ նրանք հենց միշտ այդպէս էլ ընդունում են նրանց և, սակայն, գիւղացիները սիրում են զուր տեղը բամբասել: Եթէ այս վերջին ենթադրութիւնը ճիշտ էր, ապա պէտք էր կարծել որ հայ գիւղացին, ուրիշ շատ թերութիւնների հետ միասին, ունի, նաև, ստոր հակումներ:

Երբ այս մասին հարց տուաւ Կամսարեանը արեղաներին, նրանցից մինը պատասխանեց.

—Խաւար ու գիջին նկուղներն մէջ, ուր չեն թափանցում արևի շողերը, վխտում են ամեն տեսակ գեռուններ: Գիւղերում այնպիսի խաւար է տիրում, այնպիսի անհուն մի տգիտութիւն որ բնաւ չի պիտի դարմանաք եթէ տեսնէք որ գիւղացին, բամբասանքից ու չարախօսութիւնից զատ, վարակուած է, նաև, ուրիշ չարագոյն ախտերով: Արև է հարկաւոր որ նրանց հոգու բնակարանը ջերմացնէ, նրանց մաքի անօթը լուսաւորէ. այդ արևը չըկայ, վաղուց է չէ ծագում. գիւղացին թնջ անէ...:

Կամսարեանը, որ այդ վայրկենին մոռացել էր իւր ուխտը, մի անզուսպ պահանջ զգաց յարձակուել հոգևոր հայրերի գէմ, ինչպէս որ առհասարակ սովորութիւն է յարձակուել:

—Ինչո՞ւ դուք ինքներդ չէք դառնում այդ արևը. ինչո՞ւ ինքներդ չէք ցրում այդ խաւարը... Միթէ, արդարև, աւելի լաւ չէ մտնել ժողովրդի մէջ, ծառայել նրա բարոյական ու մտաւոր շահերին, քան թէ ապարդիւն ճգնուիլ այս անապատում:

Խօսող աբեղան չը սլատասխանեց, բայց նրա ընկերը, որ աւելի երիտասարդ էր և աւելի աշխոյժ ու կրակոտ, կանգ առաւ հին մատուռի կիսաւեր աւերակի առաջ, որի մօտով անցնում էին և ասաց.

—Ձը գիտեմ դուք ինչ ճանաչում էք թէ ոչ. բայց ձեզ, պարոն Կամսարեան, ես լաւ եմ ճանաչում: Այն ժամանակ, երբ դուք գիմնազիօնն աւարտելով՝ գնացիք Պետերբուրգ, ես էլ Ներսիսեան դպրոցն աւարտած՝ սարկաւազ էի: Յետոյ անցայ Էջմիածին և վարդապետ ձեռնադրուեցայ: Իսկ այսօր, ինչպէս տեսնում էք, ճգնւում եմ Սևանում: Բայց չը նայելով այս ճրգնութեան, որ իւր որոշ խստութիւններն ունի, դեռ չեն մարած սրտիս աշխոյժն ու եռանդը. ասպարէզ եղած տեղը՝ կարող եմ գործել, իսկ չեղած տեղը՝ գոնէ, ազատ

խօսել: Թոյլ տուէք, ուրեմն որ ձեր հարցին պատասխանելուց առաջ, ինքս ձեզ տամ մի հարց, որ, միևնոյն ժամանակ, կը լինի, նաև, ձեր պատասխանը:

Կամսարեանը կանգ առաւ:

— Ասացէք խնդրեմ, շարունակեց արեղան, մինչև երբ պէտք է դուք նման պահանջներ անէք մեզնից՝ առանձին, թէ հրապարակով և հաւատաք թէ՛ արդար պահանջ էք անում: Որ հոգևորականը աղօթելուց, մկրտելուց և թաղելուց զատ ուրիշ շատ վսեմ պարտաւորութիւններ էլ ունի, այդ ես չեմ հերքում: Հոգևորականն, այո՛, կարող է լինել հենց այն արևը, այն պայծառ լուսատուն, որ փարատում է ժողովրդի մտքի խաւարը: Նա իւր բարձր կոչման շնորհիւ մեծ էլ դիւրութիւն ունի այդ ժողովրդի ամեն խաւերը մտնելու, իւր հօտի ամեն մի անդամին մտերմանալու, նրա սրտի, հոգւոյ և զգացմունքների հետ խօսելու և այդպիսով էլ մեծ արդիւնք առաջ բերելու: Բայց ո՞ր հոգևորականը կարող է այդ անել. միթէ մե՞նք, արդէ հոգևորականներս: Երբէք: Մենք ինչոցո՞ւ ենք. ո՞վ է մեզ տուել այդպիսի կարողութիւն. ո՞վ է մեզ պատրաստել դրա համար: Մենք հո երկնքից չենք իջել, այլ ելել ենք ձեր միջից. ինչ որ դուք էք, նոյնն էլ մենք ենք. փշիցը խաղող չեն քաղիլ, ոչ էլ տատասկից թուզ: Տուէք, որ ստանաք, սերմեցէք՝ որ հնձէք: Մի գուցէ ձեր գրողներն ու զարգացածները այն հաւատն ունին թէ՛ հոգևոր կոչման հետ միասին՝ մենք ստանում ենք, նաև, խելք, գիտութիւն, գործելու շնորհ, կամ թէ գերբնական մի զօրութեան շնորհիւ ազատուում ենք մեր մարդկային կրքերից, ցանկութիւններից, նոյն իսկ աշխարհական ստոր հակումներից...: Եթէ այդ հաւատը նրանք չունին և չեն էլ կարող ունենալ, էլ ինչո՞ւ ուրեմն բոլոր տարին ապարդիւն ջուր են ծեծում: Միթէ, արգարև, չը գիտէք որ հոգևորականների մեծամասնու-

Թիւնը հոգևոր կոչումն իւրում է իւր վրայ միայն ապ-
 րել կարենալու համար... Մթթէ չը գիտէք որ ծուլու-
 Թիւնը, հեշտ կեանք վարելու տենչը, արիութեան և
 աշխատասիրութեան պակասութիւնն է, որ ծնել է մեր
 այսօրուայ հոգևոր պաշտօնեաների լեգէօնը և ոչ թէ
 անձնուիրութեան և առաքելութեան վսեմ գաղափարը,
 որի մասին նրանք, նոյն իսկ, հասկացողութիւն չունին:
 Այո՛, գիտէք: Գիտէք նոյնպէս որ հազուադիւրս բացա-
 ռութիւններ են նրանք, որոնք այդ գաղափարով ոգե-
 ւորուած՝ մտել են հոգևոր զինուորութեան մէջ, յուսա-
 լով կարենալ՝ օգտակար լինել ժողովրդին. բայց որոնք
 իրենց սակաւաթիւ լինելու պատճառով՝ խեղդուում,
 ոչնչանում են արդի հոգևորականութեան ամբօխը կազ-
 մող մեծամասնութեան մէջ...: Այս այսպէս լինելուց
 լետոյ, էլ սրտեղ է մնում ձեր իրաւունքը՝ պահանջներ
 անելու մեր հոգևորականութիւնից: Պահանջներ անե-
 լու իրաւունք գիտէք ո՛վքեր ունին.—այն հոգևորական-
 ները, որոնց ես բացառութիւն անուանեցի և որոնք լա-
 ճախ կսկիծը սրտում և արտասուքն աչքերին՝ գէնքը
 դնում են վար, որովհետև «Մեծաւորը» հրամայում է՝
 «Սուս կաց. դու գիտում չես. առաջնորդը ես եմ, իմ
 ասած պտի ըլի»: Այո՛, այդ ճնշուածները, գործելու
 տենչով վառուած, բայց միշտ իրաւազուրկ զինուորա-
 գրեալներն են, որ իրաւունք ունին ծանր պահանջներ
 անելու... այն էլ գիտէք ումնից—ձեզնից, մտաւոր ու
 նիւթական հարստութեամբ օժտուած ձեզ նման երի-
 տասարդներից. նրանք են, որ պիտի ձեզ ասեն.—պա-
 րոններ, դուք ամեն տարի տասնեակներով աւարտում
 և վերադառնում էք հայրենիք. ձեր մտաւոր պարաս-
 տութեան շնորհիւ, դուք լաւ ըմբռնում էք ժամանա-
 կի պահանջը և ճանաչում ժողովրդի ցաւերն ու կարի-
 քը. միևնոյն ժամանակ, ձեր բազմաթիւ լինելու շնոր-
 հիւ՝ դուք պատկառելի ոյժ էք կազմում և այդ ուժով

կարող էք մեծ անիւներ դարձնել, Ինչո՞ւ, ուրեմն չէք, գործում. կամ ինչո՞ւ չէք մօտենում մեզ, սակաւաթիւ զինուորներս և մեզ հետ միասին դիմում դէպի այն ցանկալի բարձրութիւնը, ուր պէտք է վառել ժողովրդի խաւարը լուսաւորող Արևը... Հայ արժանաւոր հոգեւորականը երբէք չի ունեցել և այժմ էլ չունի ոչ առանձին շահ, ոչ ջոկ միտումներ: Նա հնումն ապրել ու մեռել է ազգի համար, այսօր էլ նոյնը կանէ. ուրեմն, մի բաժանէք նրան ձեզանից, արհեստական անջրպետ մի ստեղծէք և «կղերական» անունով մկրտելով՝ զուտ շահերի, զուտ ձգտումների տէր մի հօջակէք նրան: Այդպէս է եղել և է, արդարև, կաթոլիկ հոգևորականութիւնը, որի պատմութիւնը ուսանում էք դուք յոժարութեամբ, բայց այդպէս չէ եղիլ երբէք հայ հոգևորականութիւնը, որի պատմութեան, աւանդ, մնացել էք միշտ անձանօթ: Եւ հենց այդ անձանօթութիւնն էլ եղել է պատճառ որ հայ հոգևորականութեան արժանիքը չափել էք դուք միջնադարեան արհաւիրներն ստեղծող և, այսօր իսկ, ազգերի խաղաղութիւնը վերիվայր շրջող կաթոլիկ կղերի արարքներով: Իայց դա մոլութիւն է և ճշմարտութեան անխիղճ լեղաշրջումն: Ժամանակ է որ գէթ այժմ ձգէք մոլորութիւնը և հայ հոգևորականութեան պատմութիւնը ուսանիք: Ժամանակ է որ դուք միանաք մեզ և ձեռք ձեռքի տուած մտնենք ժողովրդի մէջ: Ի ուք աջից՝ մենք ձախից գործենք անընդհատ, քրտնենք, վաստակենք և այդ վաստակի ազնուական պտուղը, ստեղծած բարիքը մեր աչքով տեսնելու և նրան մեր ձեռքով շօշափելու քաղցրութիւնը վայելենք միասին...:

Երկուսսարդ աբեղան, որ, ըստ երևութին, իւր լիշաճ բացառիկ զինուորներից մինն էր և, անշուշտ, քաղցր յուսով Սևան մտնելով. հանդիպել էր, գուցէ, դառն հիասթափութեան, փորթկում էր, կարծես, վա-

զուց ի վեր իւր սրտում ամբարած ցաւերը, առանց մտածելու թէ՛ արդեօք պատշաճի դէմ չէր՝ առաջին իսկ ժամում՝ մեղադրութեան ճառ կարգալ ուխտաւոր այցելուի երեսին:

Սակայն նա լռեց, հէնց որ հեռուում նշմարեց ծերուկ վանահօրը, որ իրեն հասակակից մի ուրիշ վարդապետի հետ առաջանում էր դէպի այցելուն:

Կամսարեանը դեռ չէր նշմարել նրանց: Նա գլուխը խոնարհած՝ ակնապիշ նայում էր առջևը գտնուած ակերակի բեկորներին և իբրև մի յանցաւոր՝ սպասում թէ՛ ուրիշ էլ քնչ պիտի լսէ խօսող արեղայից:

Յանկարծ հնչեց վանահօր թաւ ձայնը.

— Հա. էդ քնչ էք էտեղ կայնել:

— Ուխտաւոր է, հայր Սուրբ... Պարոն Կամսարեան... Գուցէ ճանաչում էք, շտապեց յայտնել առաջին արեղան և ապա դառնալով Կամսարեանին, կամացուկ շնջաց. — մեր այտեղի վանահայրն է:

— Աստուած օգնական, ասաց Կամսարեանը և մօտեցաւ վանահօր աջն առնելու:

— Աստուած պահպան, որդի, բարով ես եկել բա հէր ես էտեղ կայնել...:

— Պարոնին ման ենք ածում, հայր սուրբ, խօսեց երիտասարդ արեղան:

— Ման էք ածում... բա դուք մանածիլն ինչ էք գիտում... հեզնեց վանահայրն արեղաններին և ապա — գնացէք, գնացէք, ճաշի ժամն ¹⁾ սկսել են, իմ հիւրին ես ման կածեմ... ասաց և արեղաները լուռ հեռացան դէպի Ս. Աստուածածնի եկեղեցին:

Կամսարեանին մի կողմից անախորժ թուաց վանահօր անտակտ դիտողութիւնը, բայց միւս կողմից էլ գոհ

¹⁾ Սկսելու ամեն օր կատարուում է չորս ժամերգութիւն — գիշերային, ճաշու, երեկոտեան և հանգստեան:

եղաւ նա որ վերջինի միջամտութիւնը ազատեց իրեն դժուար կացութիւնից:

— Ասում աւ ման ենք ածում խօսել սկսաւ վանահայրը. — սաղ սհաթ ա, էնտեղից մտիկ եմ տալի, տեսնում եմ հալա սուրբ Մինասի (քանդած մատուռի) մօտ... ա տնաշէներ, բա դա մանածիլ ա. ախար ուխտաւոր ա, եկել ա որ բան տեհնի, իրա ուխտն անի. քնչ էք ետխան (օձիքը) բռնել, ջօշ եկել (շատախօսում):

Այս ասելով վանահայրը սկսաւ առաջանալ Կամսարեանի և հետը եղող վարդապետի հետ և, միևնույն ժամանակ, շարունակել իւր խօսքը.

— Այ, էդ ջահիլները դիՖէ էսենց են. թէ որ թողնես, խամ մարդ ճանգեն, առաւօտից մինչ իրիզուն հետը խօսան. բայց թէ բան ու գործ անեն, չէ: Մենք էլ ենք ջահել էլել. ամա դրանց պէս չենք էլել: Օղորմած հոգի Օհանէս վարդապետը, որ իմ ջահել վախտը վանահայր էր, շատ խիստ մարդ էր. հէջ թողիլ չէր որ միաբանը, ժամից գուրս գալուց եդը, մի տեղ էլ ա էրեւայ. սլտի իրա խուցը մտնէր, սուրբ գիրք կարդար: Մինէլ էն ա ճաշի վախտը կէթար սեղանատուն, իրա ճաշը կուտէր ու մէկ էլ եգ կը մտնէր իրա օթախը: Ամա դէ ես էդենց խիստ չեմ. ազատութիւն տալիս եմ. ինչ արած որ էդ տնաքանդները իմ տուած ազատութիւնը չարն են գործ դնում: Տեսնում ես էս վարդապետը, վանքի լուսարարն ա. ասիլ հոգևորական ա. քառասուն ու տարի ա էս վանքումը, հալա ոտը ըստեղից դուս չի դրել: Որ հարցնես թէ՛ քաղաքն քնչ ա, գիտալ չի թէ քնչա. չուն ոչ գնացել ա, ոչ տեսել: Ամա էդ ջահիլներին որ բաց թողաս, ամեն օր վաղ կը տան Բևան ես Դիլիջան: Դէ էդենցով բան կըլի: Ես որ իմ պաշտօնին էսենց արի ու զգաստ չէի էլել, կա-

րո՞ղ էի էսքան բարեկարգութիւններ անել էս վանքում: Տեսնո՞ւմ ես, շտա բան էստեղ իմ շինած ա:

Այս ասելով վանահայրը ցոյց էր տալիս հեռուից վանքի շինութիւնները, եկեղեցին, մատուռները, միաբանութեան կացարանները և համառօտ բացատրում թէ՛ ո՞րը Կրք և ինչք համար է շինուած: Այսպէս զրուցելով նրանք սկսան բարձրանալ գէպի կղզու բլուրը՝ նրա լանջի վրայ շինուած կեռմաններով: Չափապարհին շտրունակ վանահայրը պտտմում էր թէ՛ որքան մեծ գործեր է կատարել Սեանում, թէ վանքը որքան երախտապարտ է իրեն և թէ նա իւր այժմեան «պայծառութիւնը» պարտական է իւր (վանահօր) քսանհինգ ամեայ վանահայրութեան:

Այս ասելով նա մտնում և ցոյց էր տալիս բլրի արևելեան կողմը գտնուող Ս. Գարապետի մատուռը և հարաւային կողմի Ս. Առաքելոց եկեղեցին, որոնք ոչ միայն զուրկ էին «պայծառութիւնից» այլ և մութ, անշուք, իսկ առաջինը մինչև իսկ ճաքճքած պատերով, կիսախարխուլ գմբէթով, վայր իջած գաւթով: Իսկ դրանց զարդերը ոչ այլ ինչ էին՝ եթէ ոչ մի փայտէ անգարդ խաչկալ, չթէ վարագոյր, մի քանի հասարակ մոմակալներ և անարուեստ ու գռեհիկ պատկերներ, որոնք, ո՞ գիտէ, ո՞ր գեղջուկի ձեռքով մօտակայ բազարներում գնուած և նուիրաբերուած էին «հինաւուրց Սեանին»—ըստ որում նրանցից մի քանիսը ունէին, մինչև իսկ ռուսերէն մակագրութիւններ:

Այս ամենը երիտասարդի վրայ ծանր տպաւորութիւն արին. սակայն նա լուռ էր, լսում էր միայն վանահօրը և մեքենաբար նայում նրա ցոյց տուած տեղերին:

Բլրի գագաթին հասնելուց, վանահայրը մատնացոյց արաւ քառակուսի մի շէնքի հազիւ մի կանգուն բարձրութեամբ որմերի միացորդը և լայտնեց որ դա

Սևանի անդրանիկ եկեղեցին, Ս. Յարութեան տաճարն է, որ հիմնել է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը:

— Եթէ այդպէս, դա մի պատկառելի հնութիւն է, նկատեց երետասարդը:

— Հա, հնութիւն ա, հաստատեց վանահայրը:

— Հապա ո՛ւր են աւերակի գլխաւոր մասերը: Անկարելի է որ այսպիսի մի ընդարձակ տաճարից այսքանը միայն մնար. մանաւանդ որ սա կղզու մէջն է և սրա քարերը չէին կարող շրջակայ բնակիչները յափշտակել, տանել:

— Ո՛վ ա գիտում ո՛ւր ա. հրէն էնդի մառան ա շինուել, փետատուն ա շինուել, ուխտաւորի հմար օթախներ են շինել. ուրիշ տեղերից որ քար կրէին ո՞նց կլէր. հազիր էստեղ էլել ա, առել բանեցրել են:

— Այդ հո բարբարոսութիւն է, բացականչեց Կամսարեանը սաստիկ վրդովուելով:

— Ինչք ա բարբարոսութիւն. վանքի համար որ խնայողութիւն են արել, վատ բան ա:

— Դա ի՞նչ խնայողութիւն է. հինաւուրց մի տաճարի աւերակը նորոգելու, կամ ինչպէս որ կայ սրբութեամբ պահպանելու փոխարէն՝ դուք առնում քանդում էք և ասում թէ դա բարբարոսութիւն չէ:

Վանահայրը զարմացած նայում էր երիտասարդին և չէր կարողանում հասկանալ նրա գայլոյթի պատճառը:

— Ես հլա ասում եմ Հայր սուրբը էդ մնացածն էլ քանդիլ տայ, տեղը թամըղի (մաքրի) խօսեց լուսարարը:

— Ինչո՞ւ, գրեթէ սարսափով հարցրեց երիտասարդը:

— Ինքը գիտում ա, կասի. պատասխանեց վարդապետը, ձեռնհաս չը համարելով իրեն բացատրութիւն տալու:

— Գիտո՞ս ինչ կայ, խօսել սկսա՞յ վանահայրը—ա-

ուշ էստեղ թամուզ էր. չուն երևացող քարերը, տարել, բանացրել էին, մնացած պատերն էլ հողումը թագուած՝ չէր էրևում: Էստեղ մի Մելքոն ճգնաւոր կար Աստուած հոգին լուսաւորի, վանքի վրան երախտիք ունի. էս ճամպաններն էլ նա ա շինել—ցոյց տուաւ վանահայրը բլուրը հանող կեռմանները. — Նո երբ իմանում ա որ Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով շինած Ս. Յարութեան տաճարն էստեղ ա, սկսում ա իրա ձեռքով հողը քանդել ու կամաց կամաց տաճարի հիմքերը բանալ: Երկար ամիսներ մեն մենակ աշխատելով էս դիֆ, ինչ որ հիմա տեսնում էք, լուս աշխարհ ա հանում ու էնդուց եղը մեռնում: Մի օր էստեղ մեր վանքը մի ուսումնական էր եկել: Նա էս աւերակը որ տեսաւ ասեց թէ՛ պատմութիւնից էրևում ա որ սա ոչ թէ Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով շինած տաճարն ա. այլ թէ հին, Սիւնեաց ժամանակի կռատունը: Ս. Յարութեան տաճարը, ասեց, պէտք ա ուրիշ տեղ էլած ըլի, ես չէ հէնց էն տեղումը, որտեղ հմի Ս. Աստուածածինն ա շինած: Այ էն օրից տեսը մեր սիրտը շաք (կասկած) ա ընկել. ասում ենք չըլի՞ զորթ սա կռատունն ա: Էս միաբանն էլ հմի էն ա ասում թէ՛ դրուստ, թէ որ սա կռատուն ա. լաւ կըլի որ մէջ տեղից վերցնենք:

— Ի սէր Աստուծոյ, Հայր սուրբ, այդպիսի բան մի մտածէք. բացականչեց Կամսարեանը. դա պատմութեան ու գիտութեան դէմ յանցանք գործել է նշանակում: Կռատուն չըլինի, թէ կուզ կրակատուն լինի, այս աւերակը դարձեալ սրբութեամբ պիտի պահուի:

— Դէ ո՞վ ա ասում չը պահուի, որդի, խօսքը տեղը եկաւ՝ խօսեցինք: Ինձ հարցնես, ես կասեմ մնայ. չուն դա որ հմի աւերակ ա, միւս տաճարներին էլ թնջ վնաս կարալ տալ: Ամա Լուսաւորարը էնդուր ա ասում՝ քանդուի, որ կարծում ա թէ՛ էդ դալ (չըջան) քաշած պա-

տերու մը էլի դեւեր կըլին բնակուելիս: Ե՛հ, բարեպաշտ մարդ ա, հաւատում ա, դրան մեղ դնել կըլի:

Վանահայրը թէպէտ առ երես հակուեցաւ երիտասարդի կողմը, բայց այդ արաւ լոկ դէպի քաղաքացի «աղան» ունեցած ակնածութիւնից. ապա թէ ոչ, նա մինչև վերջն էլ չը հասկացաւ թէ՛ այդ մարդն ինչո՞ւ է պահանջում որ կուտան աւերակը պահուի:

Այժմ նրանք նորէն պիտի իջնէին վար՝ միաբանական կացարանները նայելու: Բայց այդտեղից բացուում էր այնպիսի մի սիրուն ու գրաւիչ տեսարան որ մի փոքր աւելի այնտեղ չը կանգնելն ու այդ տեսարանով չը հիանալը՝ լանցանք գործել կընշանակէր: Այդ պատճառով Կամսարեանը ցանկութիւն լայտնեց բլրի գլուխը բարձրանալու, որպէս զի այդտեղից կարողանար կրղզու՝ ամբողջ շրջապատը տեսնել. որովհետեւ բլրի՛ մինչև գագաթ հանող լանջը՝ ծածկում էր իւր աչքից արեւելեան լճամասն ու նրան պատող լեռնաբոստին: Վանահայրն ու լուսարարը ընկերացան երիտասարդին: Տաճարի աւերակից մի քանի հարիւր քալ դէպի արեւելք բարձրանալով՝ նրանք կանգ առան բլրի կատարին: Այդտեղից արդէն կղզեակն երևում էր ողջ ջրապարփակ և իւր թմբաձև, սապատաւոր դիրքով՝ նմանում ծովալին առասպելական մի կենդանու, որ մարմնի կէսը ալիքներից վեր հանած՝ ներս է շնչում օդի կարևոր պաշարը՝ նորէն ջրի տակ սուզուելու համար: Ծովակի կապոյտ դաշարը, որ պատում էր նրան չորս կողմից, սկսել էր լուզուել Սողի ¹⁾ ընդհատ քամուց: Փոքրիկ մկանունք-

¹⁾ Սեանի վրայ խաղացող քամիներից՝ Արեւելեանը կոչւում է այդ անունով՝ Սողի գաւառից փչելուն համար, Արեւմտեանը՝ դաշտի քամի, որովհետեւ գալիս է Արարատեան դաշտից. Հիւսիսայինը՝ քոլի քամի, որ նշանակում է անտառալին, ըստ որում այդ կողմերն են Կուղարաց անտառները. իսկ Հարաւայինը՝ Չինգիլնեբոււ քամի, Վայոց ձորի այդ անուն գիւղի անունով:

ները, որոնք մինչև այն հազիւ կնճռոտում էին ջրի երեսը, տակաւ առ տակաւ փոխուում էին ալիքների, որոնք իրար հրելով, կամ միմեանց թևակոխելով՝ մերթ ուռչում, բարձրանում էին և խուլ վաշտոցով իրար վրայ փլչում, մերթ գալիս, մօտենում էին բլրի ստորոտին և ուժգին շառաչով ժայռերին զարկելով՝ ծածկում նրանց իրենց ձիւնափայլ փրփուրով: Իսկ ծովակի խորքերում այդ յուզումը հետզհետէ երևան էր հանում գեղանկար պատկերներ. նա մերթ արևից շողեր կորզելով՝ նրանցով փրփրուն ալիքներն էր ոսկեգօծում. մերթ խուսափուկ ամպերից ստուեր առնելով՝ լճի կապուտակը՝ սպիտակ, կամ գորշ սաւաններով էր ծածկում: Մինչդեռ շուրջ պատող թումբերն ու լեռները, իբրև հանդիսատես հսկաներ, դիտում էին հեռուից ծովակի յուզումը, մերթ ժպտում ուրախ, երբ բացւում էր արևը, մերթ յօնքերնին կիտում, երբ ծածկւում էր նա և այդպիսով, կարծես, յայտնում իրենց գոհութիւնն ու դժգոհութիւնը, որից և ողջ հորիզոնը ստանում էր մերթ վեհ, մերթ ակնապարար տեսք:

Գեղեցիկ շրջանկարը գրաւեց նրիտասարդին: Նա չը գոհացաւ սեփհական աչքերով և դիմեց իսկոյն դիտակի օգնութեան:

Նրա առաջ, արևմտեան հարաւից, բացւում էր մի լեռնադաշտ, որի վրայ ցրուած էին մանր ու խոշոր բլուրներ՝ իրենց գլուխ ունենալով նախ՝ կրկնաթումբ Ղօշ-դարը, որը տեղ տեղ տակաւին ծածկուած էր կանաչով. ապա Գեղամայ հարազատ լեռները՝ եռակատար Իւչ-Թափան և Ահմանկանը, իրենց գորշ-կապուտ լանջերով. վերջն՝ Սպիտակ լեռը (Աղ-Գաղը), որի կատարին դեռ նշմարւում էին ձիւնի նուրբ շերտեր, և հեռուից տալիս նրան մի հրապուրիչ գեղեցկութիւն:

Ուղիղ արևմուտքից երևում էր պատմական Ցամաքաբերդը, որի սակաւաթիւ տնակներն ու հիւղերը

ցրուած էին ջրապատ հրուանդանի վրայ: Վերջինի ծայրին բարձրացող բլրին՝ նշմարուում էր աւերակը Կուսանաց վանքի, որ կառուցել էին երբեմն Սիւնեաց Պայազատները և որը, ո՞ գիտէ, որքան սրտառուչ անցքերի ու դէպքերի հանդիսատես էր եղած...:

Յամաքաբերդից դէպի հիւսիս բարձրանում էին Բարաթայ լեռը և Մաշտոցներ կոչուած բլուրները, ուր գտնուում էր Ս. մաշտոցի աղօթատեղին:

Սրևմտեան հիւսիսից երևում էր ամբողջապէս չարաբաստիկ Ջիբուխուն իւր գետնափոր տներով, հողածածկ խրճիթներով, աթարի դէզերով և չոր ու ցամաք տեսքով: Նրանից դէպի հիւսիս բարձրանում էր կանաչադուրկ Մարաշինջան կամ Այծեմնասարը, որ իւր չոր բազուկները ձգում, տարածում էր դէպի՝ ծովակի արևելքը պարսպով՝ ԵաՏ-Գաղի լեռնագօտին, հիւրընկալելով իւր ձորակներում հազիւ մի քանի չքոտի մացառուտներ:

Նայելով դէպի արևելեան հարաւ, թւում էր թէ ծովակը չունի այլ ևս պատուար. ըստ որում հեռաւոր Գարա-արխաչի գօտին, ըստ սովորականին, ծածկուած լինելով մշուշով, անտեսանելի էր դարձնում այդ կողմի ցամաքը և կարծել տալիս թէ՛ երկնակամարը համբուրում է այդտեղ Գեղամայ թագուհու հետ...: Եւ հենց այդ պատճառով՝ եթէ մի կողմից շրջակայ լեռներն՝ իրենց լայնանիստ լանջերով՝ պինդ գրկած պահում էին գեղանի թագուհուն, միւս կողմից էլ նրանց բարձրահասակ կատարները անհանգիստ կասկածով նայում էին դէպի հարաւ, ուր նա ազատ փռում, տարածում էր իւր ջրածուփ դաշտը, կարծես, սպառնալով՝ այդ կողմի բացով փախչիլ, հեռանալ նախանձոտ պահանորդներից և միանալ երկնքի ջինջ կապուտակին, որի հարազատ մի կտորն էր ինքը...:

Երկար նայում էր Կամսարեանը այս գեղեցիկ տե-

տարաններին և նրանցով հիանում: Երբեմն էլ հարցեր էր տալիս վանահօրը՝ իրեն անծանօթ այս ու այն տեղի, լեռան կամ բնակութեան մասին և լսում նրա բացադուլթիւնները առանց, սակայն, աչքերից դիտակը հեռացնելու:

Նշմարելով լճակի հարաւակողմում երկու փոքրիկ կղզեակներ, որոնց վրայ չըկային ոչ շինութեան հետք և ոչ էլ կանաչ, երիտասարդը հարցրեց վանահօրը թէ՛ քնչ բաներ են նրանք:

—Նրանք այս ծովակի «անառակ որդիներն» են, պատասխանեց վանահայրը ծիծաղելով:

—Անառակ. ինչո՞ւ այդ անունն էք տալիս նրանց:

—Անդուր որ չոր, ամալի բաներ են. ոչ ասունի են պէտք, ոչ անասունի: դատարկ տեղից գլուխները վեր են ցցել որ ասեն թէ՛ հա, մենք էլ կանք: Եդ թահր մարդիկ էլ շատ կան աշխարհում: Հենց մեր էս պուճուր (փոքրիկ) Սեանը որ ման գաս, էլի միջումը մի քանի հատ կը գտնես. վրաները մտիկ տաս, կասես վարդապետ են. ամա որ մէջները պտրես, կասես՝ ըսկի մարդ էլ չեն:

Վանահայրն, ըստ երևութին, կամենում էր դարձեալ խօսքը բերել երիտասարդ վարդապետների վրայ, որովհետև դեռ ևս այն կարծիքին էր թէ՛ նրանք իւր մասին պէտք է որ աննպաստ բաներ խօսած լինին Կամօտեանի առաջ: Այդ պատճառով աշխատում էր որ վերջինս հասկանայ թէ՛ քնչ մարդկանց հետ է գործ ունեցել ինքը, որպէս զի իւր մասին վատ գաղափար չունենայ:

Բայց երիտասարդը տրամադիր չէր նման զրոյցներ լսելու, այդ պատճառով խնդրեց որ այժմ վանահայրը ցոյց տայ իրեն միաբանութեան կացարանները:

—Հա, լաւ կըլի, գնանք: Ա՛յ, հենց ըստեղից էլ

էրևում ա. տեսնում ես ինչքան տեղ ա բռնած. հազար սաժին կըլի:

—Ո՞րը. ես ոչինչ չեմ տեսնում. ասաց Պետրոսը, նայելով վանահօր ցոյց տուած կողմը:

—Ա՛յ, էն մեծ տափարակը, որ Ս. Սատուածածնին կպած ա:

Երիտասարդը նորից նայեց և ոչինչ չը տեսաւ: Բլրի բարձրութիւնից, արդարև, երևում էր մի ինչ որ ընդարձակ, բարձրկեկ տափարակ, որի վրայ տեղ տեղ երևում էին փոքրիկ ծխնելոյզներ ու ցածր երդիկներ, կիսով չափ ծածկուած դեղնած խոտերէ մէջ: Վերևից թւում էր՝ թէ այդ տափարակը բակի մի մասն է: Մինչդեռ վանահայրը բացատրեց թէ՛ հենց դա է կազմում կտուրը միաբանական այն կացարանների, որոնց մեծ մասը՝ Ս. Սատուածածնի հետ միասին՝ շինուած են Սիւնեաց Մարիամ Տիկնոջ ձեռքով 877 թուին:

—877 թուին. ուրեմն հազար տարուայ հնութիւն ունին դրանք, զարմացաւ երիտասարդը:

—Հազար տարուց աւել ա, բա՛. հաստատեց վանահայրը:

—Ինանք, ուրեմն, դնանք: Հետաքրքրական է տեսնել այդ շէնքերը, ուր հազար տարի շարունակ ապրել են ձեր նախորդները, ասաց երիտասարդը և առաջ անցաւ:

Բլրի լանջն ահօսող կանոնաւոր կեանքներէն զէպի տափարակն իջնելով՝ նրանք մտան մի դռնով, որ բլրի ստորոտից հեռի էր միայն մի քանի քայլով: Այդ դուռը նրանց մի կարճ միջանցքով մտցրեց մի ուրիշ, աւելի երկար, համեմատաբար լայն, բայց և խիստ մթին միջանցք, որի երկու կողմից, կրկնաշար ուղղութեամբ շինուած էին միաբանական միայրկ խուցերն ու խցիկները: Դրանց մուտքերը հազիւ նշմարուում էին շնորհիւ մի նուազ լոյսի, որ մտնում էր այդտեղ՝ միջանցքի

Երկու Հանդիսակաց զունքից, որոնցից մինը Հանում էր ծովափը, իսկ միւրը՝ բակի Հեռաւոր մի կողմը, ուր գտնուում էին ուրիշ, երկրորդական շինութիւններ, ինչպէս օրինակ, փայտատուն, մարագ, ախոռ, դարբնոց և այլն: Ընդհանուր միջանցքի երկու կողմից շինուած կացարանների թիւը մօտ երեսուն էր: Մի կարգի սենեակներում աւրում էին՝ վանահայրը, վարդապետները և միաբանութեան ուրիշ անդամները: Այդ կարգում գետեղուած էին և վանքի գրատունն ու Հանդերձատունը: Իսկ Հանդիսակաց կարգում գտնուում էին միաբանութեան ընդարձակ սեղանատունը, խոհանոցը, մառանը, հացատունը և մի քանի ուրիշ սենեակներ, որոնք երբեմն ծառայում էին իբրև իջևան՝ ուխտաւորների համար, եթէ դրսի սենեակները բռնուած էին լինում բոլորը: Ընդհանուր միջանցքի վրայ բացւում էին, նաև, մի քանի ուրիշ, երկրորդական միջանցքներ, որոնցից երկուսը տանում էին դէպի զանազան ամբարանոցներ ու մառաններ, մինը՝ դէպի բլուրը իսկ միւրը՝ դէպի բակի մի այլ կողմը: Բոլոր այս խուցերը, կացարանները ամբարաններն ու միջանցքները ծածկուած էին մի ընդհանուր, միապաղաղ կտուրով, որով և բոլորը միասին կազմում էին մի ծածկուած ամբողջութիւն: Այդ պատճառով մի կարգի խուցերը միայն ունէին նեղ-նեղ, փոքրիկ պատուհաններ, որոնցից ոմանք բացուած էին դէպի բլրակի և ոմանք՝ բակի կողմը, մնացեալ բոլոր սենեակները յոսն ստանում էին երգիկներից: Ինչ վերաբերում է միջանցքներին, նրանք այնքան մութ ու խաւար էին որ Կամսարեանին թւում էր թէ՛ ինքը կարող էր մոլորուել նրանց մէջ, եթէ միայնակ մտած լինէր այդտեղ: Բոլոր շէնքերն, առ հասարակ, իրենց մուտքերով ու միջանցքերով Հին լաբիրինթոսի նմանութիւն էին բերում. իսկ դրանց միջի օդն այնքան էր ծանր

Քոնաւ ու գարշահոտ, որ երիտասարդը մի մի անգամ, նոյն իսկ, դժուարութեամբ էր շնչում:

Վանահօր սենեակը ոչնչով չէր տարբերուում միւս միաբանների խուցերից, որ ապացուցանում էր թէ՛ հաւասարութեան սկզբունքը հինուց անտի յարգուած է եղել այդտեղ: Այդ խուցերից իւրաքանչիւրն իւր առջևն ունէր մի նախասենեակ, ուր մտնում էին ընդհանուր միջանցքից և որն իւր լոյսն ստանում էր երդիկից. այդտեղից ապա մտնում էին բուն խուցը, որ լուսաւորուած էր լինում բլրի կողմից բացուած նեղ պատուհանով:

Կամսարեանի հարցին՝ թէ ինչպէս են կարողանում այս մութ ու գիջին սենեակներում ապրել, վանահայրը պատասխանեց:

— Հմի դեռ հայա շատ լաւ ենք ապրում: Երսուն տարի սրանից առաջ, երբ ես դեռ վանահայր չէի, էս խուցերը ոչ թէ մահճակալ, սկի տախտակի պօլ էլ չունէին. ամենքս էլ նամ (խոնաւ) գետնի վրան էինք նստում կամ պառկում:

— Եւ այդպէս ապրելով չէիք հիւանդանում:

— Փառք Աստծոյ, հրէս տեսնում ես. 49 տարի է, ինչ ըստեղ եմ. էս լուսարար հայր-սուրբն էլ 45 տարի է՝ որ ապրում է մեզ հետ. ուրիշ միաբաններ էլ կան մեզ հասակակից. բոլորն էլ ողջ առողջ: Սովորութիւնից ա կախուած. ոնց որ քեզ կը սովորացնես, էնէնց էլ կապրես: Քաղաքներում մարդիկ շատ են կոտորուում նրա համար, որ շատ են փափուկ ապրում:

Վանահայրն իւր հիւրին ամեն տեղ շրջեցնելուց յետոյ, առաջարկեց նրան տեսնել, նաև, գրադարանը, որ նրա ասելով, բարեկարգուել էր միայն իւր վանահայրութեան օրով:

— Հէնց եդ պատճառով էլ բանալին համաշայ (միշտ) մօտս եմ պահում. ով որ գիրք ա ուզում, ինքս եմ

գալիս բանում, զերբը տալիս ուզողին, ու էլ եդ փակում, բանալին դնում ջէբս, ասում էր վանահայրը:

Երիտասարդը հետաքրքրութեամբ մտաւ այն խոսքը, որին վերջինս «գրագարան» անունն էր տուել՝ յուսալով գտնել այդտեղ հին գրչագիրների մի հարուստ դարան. ինչպէս իրօք էլ պիտի լինէր: Արովհետև Սեւանը, ի հնուց անտի, հռչակուած է եղել իւր գրատան հարստութեամբ: Այդտեղ են հաւաքուել ժամանակին ոչ միայն Սիւնեաց իշխանութեան, այլ և ուրիշ շատ տեղերի գրական գանձերը, իբրև մի ապահով ու անառիկ տեղ: Բայց նա տեսաւ այստեղ հազիւ երկու հարիւրի չափ հին ու նոր հատորներ, որոնց մի մասը ոչ շատ կարևոր գրչագրեր էին, իսկ միւսը՝ Վենետիկ հինաւուրց հրատարակութիւններ, խնամքով դարսուած փայտեայ նորաշէն դարակների վրայ:

Երբ երիտասարդը յայտնեց իւր զարմանքը՝ հինաւուրց անապատի այդ աստիճան աղքատ գրատուն ունենալու մասին, վանահայրը բացատրեց որ եղածն էլ արդէն իւր շնորհիւն է, որ կայ, ապա թէ ոչ, այս վերջին 25 տարուայ ընթացքում, եթէ իւր փոխարէն լինէր մի ուրիշ վանահայր, անշուշտ այդ եղածն էլ կը մատնուէր կորստեան, ինչպէս որ մատնուել են նրանից առաջ եղած գրական գանձերը: Եւ իբրև ապացոյց նա պատմեց թէ՛ ինչպէս Սիմէօն կաթողիկոսի օրով, Յովհաննէս անունով մի անարժան վանահայր, լսելով որ կաթողիկոսը գալիս է այցելութիւն Սեւանայ անապատին և իմանալով որ գրատէր Հայրը պիտի հետաքրքրուի վանքի գրատան վիճակով և գտնելով նրան անկարգ ու անխնամ (ըստ որում իւր իսկ վանահօր անհոգութիւնից գրչագրերի մեծ մասը խոնաւութիւնից փտել կամ ցցակեր էին դարձել), պիտի զայրանայ իւր դէմ — նա բոլոր այդ տեսակ հնամաշ գրքերն ու լիշտտակարանները հաւաքել է տալիս քսակ-

ների մէջ և իրեն խորհրդակից ապիրատների ձեռքով՝
 թափել տալիս ծովը, որպէս զի կաթուղիկոսը՝ Սևան
 մտած ժամանակ՝ հին ու փշացած ոչինչ չը տեսնէ գրա-
 տան մէջ:

— Ի՞նչ զարհուրելի բարբարոսութիւն, բացառան-
 չեց Կամսարեանը, սրտի խորքից վրդովուելով:

— Բարբարոսութիւն ասիւր պրծամբ. անաստուածու-
 թիւն սոսա, անխղճմտանքութիւն ասա, ձայնակցեց վա-
 նահայրը երիտասարդին:

— Երևակալում եմ թէ՛ ինչպիսի՛ թանկագին գան-
 ձեր են անհետացել այդ թշուառականի ձեռքով:

— Իրուստ որ թշուառական. էդ տեսակ վանահօր
 լիշատակը պէտք ա անիծուի սերունդից սերունդ. յա-
 րեց վանահայրը:

— Դժբաղտաբար անէծքը չի վերադարձնիլ մեր
 կորուստը:

— Չձմարիտ ա չի վերադարձնիլ. ամա մնացածնե-
 րին կգգուշացնի որ էդենց անաստուած թահրով վանքի
 գոյքը չըփշացնեն:

Գրադարանից ելնելուց՝ ծերունի վանահայրը յոգ-
 նած զգալով իրեն, խնդրեց երիտասարդին մնացած տե-
 ղերը շրջել յուսարարի հետ, մինչև որ ինքը յոգնածու-
 թիւնն առնելով՝ կը գար իւր հետ միասին ճաշելու:

Լուսարարը, մի առանձին հոգածութեամբ, առաջ-
 նորդեց Պետրոսին զէպի թանգարանը, որի պահպանու-
 թիւնը յանձնուած էր իրեն:

Այդ թանգարան կոչուածը ոչ այլ ինչ էր, եթէ
 ոչ մի հասարակ խուց, ուր պահուում էին եկեղեցական
 այնպիսի սպասներ, որոնք թէ թանկագնի և թէ քիչ
 գործածական էին. ինչպէս, օրինակ, արծաթէ բուրուառ-
 ներ, խաչեր, սկիհներ, մեռոնի տուփեր, թագեր, սա-
 ղաւարաններ, եպենրայ գաւազաններ և այլն: Դրանց
 մէջ ո՛չ միայն թանգարանի վայել «հուլթիւններ» չը

կային, այլ և շատերը «եարմուկի» ապրանք էին՝ պատրաստի գնուած նիժնայում կամ Մոսկուայում: Այդ ապացուցանում էին իրերից մի քանիսի շուրջը քանդակուած ռուսերէն աղօթքներն ու մակագրութիւններն, որոնք «հին» դէմ կազմում էին «նոր» խայտաբղէտ հակագրութիւն և, կարծես, ծաղրում Սևանի անապատում «հին լիշատակներ» պտրողներին...:

Այս մասին Կամսարեանը մտածեց մի քանի վայրկեան իբրև «ճշմարիտ ուխտաւոր» և նրա շրթունքներին խաղաց դառը ժպիտ:

— Ինչո՞ւ այս խուչին «թանգարան» անուն էք տալիս, հարցրեց նա լուսարարին:

— Ի՞նչ կը լինի որ, նկատեց վերջինս:

— Ախար «թանգարան» այն տեղին են ասում, ուր շատ հին ու թանկագին բաներ են պահուում. ձեր ունեցածը միայն եկեղեցական սպասներ են:

— Մենք էլ ունենք շատ հին ու թանկագին բաներ, հիմա պիտի շանց տամ որ համրուրես. քե հենց դրա համար եմ բիրել ըստեղ, ասաց վարդապետը մի առանձին վստահութեամբ: Ապա մօտենալով թախտի վրայ դրուած մի սնտուկի, բացաւ նրա խուփը և մի աղօթք մըմնջալով՝ սկսաւ հետզհետէ դուրս հանել այդտեղից մետաքսեայ թաշկինակներում փաթաթած ոսկեզօծ ու ակնազարդ խաչեր, նշխարատուփեր, արծաթակազմ աւետարանիկներ և այլ կերտուածներ և շարել նրանց մի սկուտղի վրայ, ուր վաղօրօք դրուած էր մի պղնձէ ափսէ՝ արծաթէ փողերով ու թղթադրամներով:

— Սրա մէջ Յովհաննէս-Մկրտչի մասունքն ա դրած, բացատրեց վարդապետը, ցոյց տալով մի ակնազարդ խաչ, որ դրուած էր արծաթեայ երկփեղկ պահարանում— սրա մէջ էլ՝ Պետրոս Առաքեալի մասունքն ա, ցոյց էր տալիս մի ուրիշ, նոյնպէս ականակուռ խաչ:

—որա կազմի մէջ էլ Սուրբ Գէորգ Զօրավարի նշխարն ալ դրած, այդ էլ արծաթապատ մի աւետարան էր.— էս մասնատուփումն էլ Ս. Կարապետի իրեք մանր նըշխարներն են դրած: Իսկ էս ջիփթիշի փոքրիկ խաչումը Կենաց փայտի կտորն ա: Սրա մէջ էլ՝—ցոյց էր տալիս մի փոքրիկ արծաթէ տուփ—էլի Ս. Գէորգի մասունքն ա: Դէ հմի մէկ մէկ համբուրիւր և ուխտդ արա՛ւ: Թող էս սուրբերը բարեխօս ըլին, Աստուած էլ ուխտդ լսող ու կատարող:

Կամսարեանը լսեց վարդապետի բացատրութիւնները և մեքենայաբար խոնարհելով՝ համբուրեց մասունքները, առանց ներսում զգալու հաւատոյ կամ ջերմեռանդութեան որ և է յուզում: Միայն ափսէի մէջ դրուած դրամներից գուշակելով որ այդ արարողութեան պիտի յաջորդէ, նաև, դրամական տուրք, ծոցից հանեց քսակը և մի կարմիր տասանոց դրաւ ափսէի մէջ:

Լուսարարը, որ երևի, վաղուց էր ինչ չէր տեսել այդպիսի առատ նուէր, օրհնեց երիտասարդին սրտաբուխ խօսքերով և ապա մի զգացուած պահպանիչ էլ ասելով՝ ճանապարհ դրաւ նրան դէպի միջանցքը:

Եւ որովհետև հենց թանգարանի դիմաց, ընդհանուր միջանցքի վրայ, բացուած էր մի դուռ, որ հանում էր դէպի Ս. Աստուածածնի եկեղեցին, ուստի վարդապետը առաջարկեց Պետրոսին անցնել այդ դռնով, եթէ կամենում է «տաճարը» տեսնել: Իսկ ինքն իւր «ծառայութիւնը» կատարած համարելով, դարձաւ նորէն դէպի թանգարանը, ցուցահանած մասունքներն ու ստացած նուէրը իրենց տեղն ամփոփելու:

Ճաշու ժամն աւարտած՝ ժամերգունները դուրս էին գալիս, երբ երիտասարդը մութ միջանցքից ելնելով՝ մտաւ եկեղեցու փայտաշէն գաւիթը, իսկ այնտեղից՝ եկեղեցին, ուր, ի միջի այլոց, նա հանդիպեց նորէն երիտասարդ արեղաներին: Վերջիններս դարձեալ մօտե-

ցան նրան, հարց ու փորձ արին տեսածների մասին և ապա սկսան բացատրութիւններ տալ նկատմամբ Ս. Աստուածածնի, որ, չընայելով իւր հազարամեայ հնութեան, տակաւին շէն էր և ամբակուռ: Գալով բարեզարդութեան, օտ էլ աչքի ընկնող ոչինչ չունէր իւր մէջ. — զարդերն ու սպասները աղքատ էին, պատկերները՝ գռեհիկ և անարուեստ: Միակ արժանիք ունեցողը սեղանի առաջ դրուած Կոթայ Սուրբ Նշանն էր. որ յալտնի էր իւր բազմադարեան հնութեամբ: Դա պարզ երկաթից շինած մի խաչ էր, կէս կանգուն երկտրութեամբ և թւերին ունէր մի մի հատ, ոչ մեծագին, քարեր: Արեղանները բացատրեցին որ այդ խաչը, ըստ ասանդութեան, պահում է իւր մէջ մի կտորը այն երկաթէ տաշտին ¹⁾, որի մէջ Կոյս Մարիամը լողացնում է եղել մանուկ Յիսուսին և թէ դա համարուում է Սեւանայ անապատի ամենամեծ սրբութիւնը: Ապա երիտասարդ արեղան Կամսարեանի ուշադրութիւնը հրաւիրեց Ս. Սստուածածնի մի փոքրիկ պատկերի վրայ, որը կախուած էր սեղանի աջ կողմը և որը, չընայելով իւր ծխից ու հնութիւնից սևացած լինելուն, երևում էր շնորհալի վրձինի արտադրութիւն:

— Սա այն պատկերն է, ասաց արեղան, որի առաջ Մխիթար Սեբաստացին, Վենետիկեան միաբանութեան

¹⁾ Ըստ ասանդութեան՝ լիշեալ տաշտի կտորները պարոնակող երեք երկաթի խաչեր են եղել Թաղէոս Առաքեալից թողած: Դրանցից մինը՝ Սեանում գտնուածն է, որ երկար ժամանակ Գեղարքունեաց դաւառի Կոթ անունով գիւղում մնացած լինելու պատճառով կոչուում է Կոթայ Ս. Նշան. երկրորդը՝ ըստ վկայութեան Սևանայ պատմագիր Մանուէլ վարդապետ Գիւմուշխանցուց, գտնուում է Խերսոնի նահանգի Գրիգորուպոլ քաղաքի Ս. Կատարինէ եկեղեցում, ուր տարել են Անուր գաղթականները, իսկ երրորդը՝ պահուում է Երնջակու Ս. Կարապետի վանքում:

Հիմնադիրը, ազօթում է եղել, երբ նա կոյր աչքերով՝ գտնուում է եղել Սեանում և որի առաջ նա իւր լայտնի ուխտն է արել...: Շատ ժամանակ չէ, ինչ դիպուածով գտել են սրան Ս. Առաքելոց եկեղեցու խորշերից մինում՝ անխնամ ընկած ու փոշոտած...:

Երիտասարդը սկսաւ ուշադրութեամբ դիտել պատկերը:

— Ի՛նչ մտքեր է զարթեցնում սա ձեր մէջ, հարցրեց արեղան, կարծես շտապելով, մի նոր բան ասելու, քանի դեռ ոչ ոք չէր խանգարում իրենց:

— Մտածում եմ թէ՛ եթէ այսպիսի մի սիրուն գործը, որ դարերից ի վեր գտնուելով Սեանում, հոգածու խնամքի արժանանալու փոխարէն՝ ընկած է եղել անլայտ խորշերում, և երևան է եկել միայն դիպուածով, ինչ թանկագին հնութիւններ, ուրեմն, չէին կարող անհետանալ այստեղ, հոգատար սրտի և խնամող ձեռքերի պակասութիւնից:

— Այդ էլ պատշաճ մտածութիւն է. բայց ես կարծում էի թէ՛ այս պատկերը մի ուրիշ միտք կը ծնեցնէր ձեր մէջ:

— Այսինքն, ի՛նչ:

— Այն թէ՛ շուտով կը լրանայ երկու հարիւր տարին այն օրից, ինչ այս պատկերի առաջ ազօթողը Սեանից հեռանալով՝ հիմնեց օտար երկրում միաբանական մի ուխտ: Զեզ լայտնի է թէ՛ ի՛նչ ծառայութիւն արին այդ ուխտի անդամները հայ գրականութեանը: Մի կողմը թողնենք նրանց՝ ազգի մէջ կաթոլիկութիւն տարածելու և պատմական գրքերում՝ հայ եկեղեցուն ու եկեղեցականներին վերաբերեալ փաստերը լեղաշրջելու տխուր ջանքն ու ձգտումը: Ամեն լոյս ունի իւր ստուերը. ամեն մաքրութիւն՝ իւր բիծը: Բայց անհերքելի է այն, որ Մխիթարեան միաբանութիւնը գնահատելի գործ կատարեց հնութեան և անլայտութեան փոշինե-

րից դուրս հանելով հայ լեզուի թանկագին արտադրութիւնները, նրա օսկեղենիկ մատենագրութիւնը և նրա ոգով էլ նոր գործեր ստեղծելով՝ սիրելի դարձրեց մեզ մեր նախնեաց լեզուն ու անցեալը, սովորեցրեց մեզ, ապրել և ոգևորուիլ նրանցով...: Սա, արդարև, մեծ գործ էր, արժանի յարգանքի և երախտագիտութեան: Այսպիսի մտածութեան, բնականաբար, յաջորդում է մի ուրիշը.— մէթէ Սևանը ևս չէր կարող դառնալ մի Ս. Ղազարու կղզի. մէթէ Սեւանը չէր կարող արտադրել մի նոր Մխիթարեան ուխտ: Սա, ի հարկէ, չէր ունենալ Ս. Ղազարի առաւելութիւնները, որովհետև չէ գտնուում Եւրոպայի սրտում, զարդացած ու բարեկիրթ ազգերի մէջ: Բայց մենք էլ Սևանից չէինք պահանջիլ այն, ինչ որ տուաւ Վենետիկը. այլ, գոնէ, նրա կէսը, կամ, թէկուզ, կիսի կէսը: Սևանը, մի կողմից էլ սոյն առաւելութիւնը կունենար, որ տուածը կը լինէր մաքուր, անխարդախ...: Չմարիտ է, այն ժամանակ, երբ Ս. Ղազարու հայրերը իրենց խուցերում խաղաղ նստած՝ հանգիստ աշխատում էին՝ ոչ յարձակման սպասելով, ոչ կողոպտուելուց վախենալով, Սևանը գտնուում էր բարբարոս խաների դժոխային լուծի տակ, միշտ ահի ու սարսափի մէջ, սեփհականութեան իրաւունքից զուրկ և կեղեքիչների քմահաճութեան ենթակայ. բայց, չէ՞ որ ահա, եօթանասուն տարի է, ինչ ռուսաց տիրապետութեան շնորհիւ այս երկիրը խաղաղել, արհաւիրները վերացել են և այս վանքի միաբանութիւնը ստացել է հանգիստ ու ապահով վիճակ: Արդ, մէթէ չէր կարելի այս եօթանասուն տարուայ ընթացքում ստեղծել այստեղ մի գործ, որ իւր արժանիքով հաւասար լինէր Վենետցիների, գէթ, յիսո՛ւնամեայ գործունէութեան: Միթէ չէր կարելի հիմնել այստեղ ժառանգաւորաց մի բարեկարգ գալոց, որի ստաները աշխարհային աղմուկից ու ապականութիւնից

Հեռու, այս առողջարար օգուժ, այս պայծառ երկնքի տակ ապրելով և ուսանելով՝ պատրաստուէին Հասարակաց ծառայութեան Համար... Մի՛թէ չէր կարելի ժողովել այստեղ հմուտ, բանիբուն, գիտութեամբ ու առաքինութեամբ յայտնի հոգեւորականներ և կաղմել նրանցից մի գիտնական կաճառ, որ պարագէր հին գրականութիւնը մշակելով և նորը զարգացնելով: Դուք հո ձեր աչքով տեսաք մեր այստեղի գրադարանը: Ո՞րքան աղքատ, խղճուկ... մինչև իսկ ամօթ է գրադարան անունը տալ նրան. մի քանի տասնեակ կիսամաշ ձեռագիրներ, մի երկու հարիւր հնատիպ գրեանք... քաղաքներում տիրացուներ կան, որոնք դրանցից աւելին ունին: Բայց չէ՞ որ Սեանը հնումն յայտնի էր իւր բազմահարուստ մտանադարանով. չէ՞ որ շատ տեղերի գրական գանձերը այստեղ էին ամբարուժ, կամ աւանդ գրուժ: Այժմ ուր են նրանք: Բարբարոս թշնամիների աւերը, այն, շատ բան է կորզել Սեանից. նոյն իոկ նրա գրագէտ միաբանութիւնը՝ անխիղճ կերպով է նրա գրական հարստութիւնը վատնել: Անշուշտ լսել էք արբշիռ ու անառակ Յովհաննէս վանահօր ձեռքով բազմաթիւ գրչագրերի ծովակուր լինելը: Այդ բոլորը, ճիշդ է, մեծ զրկանքներ են պատճառել Սեանին: Բայց որքան աւելի զրկանք են պատճառել և նրանք, որոնք այս եօթանասուն խաղաղ տարիների ընթացքում ձեռքերները ծալած նստել են այստեղ և բաւականացել միայն աղօթելով, կամ հսկումներ կատարելով...: Ինչո՞ւ արդեօք Սեանը, որ գտնուում է հայրենի հողի վրայ, նրա սրբտի ու հոգու մէջ, ինքը չէ տալիս Վենետիկին՝ այս հողին ու ջրին, սրա անցեալին ու ներկային վերաբերող ուսումնասիրութիւնները. այդ երկրի սրտին ու հոգուն հարազատ յուշերը և, ընդհակառակը, ինքն է նրանից մուրում: Ինչո՞ւ... բայց այդ «ինչո՞ւ» ները անթիւ են և զրանց բոլորի պատասխանը մէկ. այսինքն այն՝

որ այսքան տարիների ընթացքում, չի դտնուել մեր երկրում մի մարդ, աշխարհական լինէր նա թէ՛ հոգևորական, որ ոգևորուէր Մխիթարի զգեցած ոգևորութեամբ և վառէր Սևանում լուսոյ այն ճրագը, որ սուղին նուագ վառեց Լուսաւորիչ և որն ապա տգիտութիւնն ու խաւարը հանգրրին... Այո՛, եթէ այդ մի հատ մարդը գտնուած լինէր այստեղ, ապա դուք այսօր Սևանը չէիք տեսնիլ այսքան անշուք, անփառունակ. չէիք տեսնիլ նրա կեանքը այս աստիճան անշարժ, ոգին՝ մահամերձ... Իբրև նիւթական ապացոյց այստեղ ապրողների անշարժութեան, ահա այն կացարանները, որ դուք տեսել էք, որոնց մէջ ապրել են նախկին միաբանութիւնները և որոնց մէջ, ահա՛, ապրում ենք, նա և, մենք: Այդ շինութիւնների կառուցումից մինչև այսօր՝ անցել են հազար երկար տարիներ: Եւ սակայն նրանք մինչև այսօր էլ նոյն խոնաւ, բորբոսնած, հողածածկ կտուրով խցերն ու խցիկներն են, որոնք ամենից առողջ մարմիններն իսկ մաշելով, մաշելու ծիւրել են, նա և, նրանց հոգին և անընդունակ դարձրել մի ճշմարիտ ու էական բարիք ստեղծելու... Անշուշտ դուք անցք այդ կացարանները իրար հետ միացնող բաւղաձև անցքերից տեսա՞ք թէ՛ քնչպիսի խաւար է տիրում նրանց մէջ... Հարկաւոր չէր ոչ մեծ խելք, ոչ էլ ճարտարապետական տաղանդ, որ մարդիմանար թէ՛ այդ միջանցքների վրայի կտուրը ծակելով և մի քանի տեղ եթէ ոչ ապակէ պատուհաններ, ալլ, գէթ, հասարակ երդիկներ գնելով՝ կարելի էր բոլոր անցքերը միանգամից լուսաւորել: Սակայն հազար տարի այս խաւարում խարխափող միաբանութիւնների մէջ, չի գտնուել մի գլուխ, որ այդ հասարակ ճանապարհով Աստուծոյ տուած լոյսն այդ անցքերը մտցնէ և նրանց անթափանցի խաւարը փարատէ: Ծիշդ այդ ձևով էլ խաւար են մնացել այդ խուցերում ապրող

մարդկանց ոգիները. արգելնքը եղել է այն, ինչ որ տեսնում էք այսօր....»

Երիտասարդ աբեղան, երևի, դեռ երկար կը ճառախօսէր, եթէ խմբին չը մօտենար վանքի տնտեսը և վանահօր կողմից չը հրակերէր հիւրին ճաշի:

Այդ հրակէրը զգաստացրեց թէ խօսողին և թէ լսողներին. ուստի ամենքը միասին ելնելով եկեղեցու գաւթից՝ առաջացան դէպի բակի սիգաւէտ կողմը, ուր հովանաւոր ուռնիներէ տակ, բացուած էր ընդհանուր սեղան, որը և բոլորեցին նրանք, իրենց գլուխ ունենալով վանահօրը:

Վերջինս սեղանն օրհնելով՝ առաջարկեց հիւրին՝ վայելել վանական անպաճոյճ ճաշը, որի ակրատը, բաղկացած էր պանրից, եփած ձուերից և աղած կողակից, իսկ խորտիկը՝ թանապուրից, նոր խաշած իշխաններից և ձաւարով ու իւղով պատրաստած «քաշովից»: Սեղանի վրայ պակաս էր միայն միսը, կամ նրանից պատրաստած կերակուր: Վանահայրը բացառրեց որ վանական խտակեցութեան օրէնքը արգելում է իրենց՝ զոհի մսից զատ, ուրիշ միս ուտել, կտմ գործ ածել այն կերակուրի մէջ:

Մի քիչ յետոյ, ստկայն, Կամսարեանը նկատեց որ վանահայրը, երևի, համեստութիւն էր անում անպաճոյճ անուանելով առաջարկուած ճաշը. ապա թէ ոչ վերջինս ոչ միայն հեռի էր անպաճոյճ լինելուց, այլ և չէր կրում խտակեցութեան կնիք:

— Ես անպաճոյճ անուանեցի ձեր տեսակէտից, իսկ մեզ համար՝ սա մինչև անգամ փարթամ ճաշ է, բացառրեց վանահայրը ծիծաղելով: Ապա կամենալով մի գաղափար տալ հիւրին իրենց խտակեցութեան մասին, ծանօթացրեց նրան Սևանայ անապատում ընդունուած պահեցողական կարգերին, որից երևաց որ նրանք տարուայ մեծագոյն մասը անցնում են պահքով: Որովհետեւ

տև բացի հասարակ ու շտաբաթական պատերը, նրանք պահում էին, նաև, երեք մեծ պատեր: Դրանցից առաջինը՝ սովորական մեծ պատն էր, որ բուն բարեկենդանից սկսելով՝ վերջանում էր զատկին. երկրորդը՝ Հոգեգալստից մինչև Վարդավառ, որ տևում էր ութ շաբաթ. երրորդը՝ Վարդագայ. խաչի տօնից՝ մինչև Յիսնակի պատը, որ դարձեալ ունէր ութ շաբաթ: — Էդ բոլոր կարճ ու երկան պատերին, շարունակեց վանահայրը, մեր միաբանութեան կերածն ըլլում ա ձէթ, լոբի, սիսեռ, ոսպ ու կանաչի: Միայն ուտիքին ա որ իւր, կաթ ու ձու կարող ենք ուտել. կամ բրինձ ու ձաւար: Ծովից հանած ձկներից էլ, ի հարկէ, անուշ ենք անում, որքան պատահում ա:

— Հէր օրհնած, էլ ուրիշ քնչ ես ուզում... կամացուկ շնջաց երիտասարդ արեղան, որ նստած էր Կամսարեանի կողքին:

Վերջինս ծիծաղեց:

— Ընչի ես ծիծաղում, հարցրեց վանահայրը ժրպտալով:

— Ոչինչ. մտածում եմ թէ՛ քնչ կանէի ես, եթէ ձեր միաբանը լինէի:

— Ի՞նչ պըտի անէիր. կապրէիր էնենց, ոնց որ մենք ենք ապրում: Ըստոնք էլ քեզպէս տղերք են ըլել, հօ վարդապետ չեն ծնուել: Ա՛յ, տեսնում ես, ցօյց էր տալիս վանահայրը արեղաներին—ամեն բան սովորել են, կարգի ու կանոնի վարժուել, հմի սիրով ապրում են ու ըսկի դժգոհում չեն:

Ձաշը վերջանալուց Կամսարեանն շտապեց իւր շնորհակալութիւնը յայտնելու վանահօրը և բոլոր միաբանութեանը՝ իրեն ցօյց տուած սիրալիր ընդունելութեան համար և ապա պատրաստուեց հեռանալ կղզուց: Բայց որովհետև հենց այդ միջոցին լիշեց որ բացի ձթանգարանին տուած նուէրը, անհրաժեշտ է, նաև, միաբա-

նութեան օգտին նուիրաբերել մի բան. ուստի խնդրեց վանահօրը՝ բերել տալ նուիրատուութեան մատեանը՝ որպէս զի իւր տուրքը արձանագրէ այնտեղ:

Վանահայրը սկզբում չըհասկացաւ նրան, ասկա երբ երիտասարդն իւր խնդիրը կրկնեց, նա ժպտալով նկատեց.

— Եհ, որդի. մեր վանքումն թնչ ա շինում մատեանը... մենք նահապետական մարդիկ ենք. ուխտաւորը գալիս ա, իրա ուխտն անում. եղոյ վանահօր աջն առնում, մի աջահամբոյր տալիս, գնում: Նրանից եզր էլ ո՛վ ա հարցնում թէ՛ թնչ տուաւ, թնչ չը տուաւ. եա չէ մեզանից ո՛վ պտի հաշիւ ուզի: Եդ որ աջահամբոյրի համար էլ գիւր ու կիրակոս պահենք, ծէրն ո՛ր կեթայ:

— Բայց ես կարծում եմ որ եթէ այդպիսի մի կարգ սահմանէիք, այսինքն որ ամեն տուրք մատեանի մէջ արձանագրուէր, վատ չէր լինիլ: Դա, մինչև անգամ, օգուտ կըբերէր վանքին: Նախ՝ որ այդ մատեանը կարելի կըլինէր առաջարկել ամեն այցելուի. երկրորդ որ վերջինս հաստատ գիտենալով թէ՛ իւր տուածը արձանագրուում է մի տեղ և այն էլ՝ ի տես ուրիշ այցելուների, կը նուիրաբերէր աւելի առատօրէն:

— Եդ հու էս ջահիլների խօսքն ա. էրևում ա դու էլ ըսգոնցից ես լսել, նկատեց վանահայրը, կարծես վիրաւորուելով:

— Դա թնչ մի նոր բան է որ ես սրանցից լսեմ. բոյր աշխարհում ընդունուած, ամեն տեղ գործադրուող մի սովորական բան է:

— Չէ, որդի. ես մատեան բան չեմ գիտում: Միշտ ասել եմ, էս օր էլ կասեմ. վանքի մատեանը նրա վանահայրն ա. ո՛վ նրան հաւատում ա, նրա վրէն վստահ ա, թող տայ, ինչ ուզում ա. ո՛վ չի հաւատում, Տէրը

նրա հետ. էտենց մարդու տուրքն էլ ըսկի վանքին պէտքը չի:

Կամսարեանին այլ ևս առարկելիք չէր մնում. նա շտապեց իւր սխալը ուղղել նրանով, որ ջերմութեամբ համբուրեց վանահօր աջը և մի ասասնոց դրաւ նրա ձախում:

Վանահայրն, ի հարկէ, հաշտուեց իւր սրտում երիտասարդի հետ և քաղցր խօսքերով օրհնելով նրան, մաղթեց, նաև, բարի ճանապարհ:

Պետրոսն իւր շնորհակալութիւնը յայտնեց միաբանութեան բոլոր անդամներին և բարեկամաբար նրանց ձեռքը սեղմելով՝ մնաք բարև ասաց և հեռացաւ: Աբեղաներից մի քանիսը, նոյնպէս և լուսարարը ուղեկցեցին նրան մինչև լճափը:

Սյտեղ նրանք հանդիպեցին վանքի ել և մտից կառավարիչ Սարկաւագին, որ հենց նոր էր վերադառնում Յամաքաբերդից, ուր գտնուում էր վանքի «Դրսի տունը» այն է՝ նրա տնտեսութեան արտաքին բաժանմունքը և ուր սա յաճախ երթևեկում էր գործով:

Լուսարարը երիտասարդին ծանօթացնելով նորեկի հետ, ցաւ յայտնեց որ վերջինս վաղ չէր վերադարձել, ապա թէ ոչ, ասաց — նա ընենց պատիւ կը տար քեզ, որ քո օրում Սևանը ըսկի չէիր մոռանալ:

— Շնորհակալ եմ. դուք էլ լաւ պատուեցիք, Սեւանը դարձեալ չի պիտի մոռանամ ես, յարեց երիտասարդը:

— Չէ, մեր բանն ուրիշ ա, Սարկաւագինն ուրիշ. ճա բանի դայդան լաւ ա գիտում, կրկնեց լուսարարը ծիծաղելով:

Սարկաւագի աստիճանում Կամսարեանը տեսել էր միշտ մի երիտասարդ, յաճախ աշխարհականի շորերով. բայց նորեկը՝ վաթսուունն անցած մարդ էր. բարձրկեկ հասակով, առողջակազմ, սիւսն մի քիչ թալկադէմ: Ու-

նէր շէկ, ալեխառն մօրուս և ծաւի, խորահայեաց աչքեր: Հագուստը ոչնչով չէր զանազանուում վարդապետների հագուստից, որովհետեւ բաղկանում էր նոյն մոյգկապոյտ կտակէ կապալից, շալէ գօտուց, կոշտ բըդէ փարաջայից և խալտապղէտ գուլբաներից ու քօշերից: Միայն թէ վեղարի փոխարէն՝ դլիին ծածկած էր գառան մորթու տափակ գդակ, որ գարեբալդիի ձև ունէր և որի մէջ այնպէս խոր էր մտցրել դլուխը, որ ծածկել էր ճակատը մինչև թաւամազ յօնքերը:

Ծպիտը, որ նա խաղացրեց շրթունքներին՝ հլուրին որջսւնելու ժամանակ, բռնագբօսիկ էր և չէր լարմարում գէմքին, որ, կարծես, ստեղծուած էր միշտ խիստ աւ մտախոհ երևալու համար: Առաջին տպաւորութիւնը, որ նա արաւ երիտասարդի վրայ, այն էր թէ՛ նա բանի տեղ չէ գնում միաբանութեան անդամներին: Որովհետեւ մօտենալուց՝ նա ոչ միայն չընայեց վերջինների վերայ, այլ և, մինչև իսկ, չը տեսնելուն տուաւ, իբրև այնպիսի մարդկանց, որոնց հետ չունէր որ և է աւրնչուութիւն, կամ որոնց գոյութիւնը չէր հետաքրքրում իրեն լոկ այն պատճառով՝ որ գիտէր թէ՛ նրանցից ոչ մէկը չէ կարող իւր լայտնի վիճակի վրայ ունենալ լաւ կամ վատ ազդեցութիւն:

Սովորական քաղաքավարութեամբ երիտասարդի «քէֆը» հարցնելուց յետոյ, ցանկացաւ իմանալ թէ՛ ինչո՞ւ վերջինս չէ մնում իրենց մօտ մի քիչ աւելի:

— Ուրախութեամբ կը մնայի, բայց իմ ձիապանն, ահա, նստած լճափին սպասում է ինձ առարկեց երիտասարդը:

— Անաս չունի. նրանք սովոր են սպասել, նկատեց Սարկաւազը այնպիսի մի եղանակով որ, կարծես, այդ «նրանքը» իսկի մարդիկ չէին:

— Բայց, միևնոյն է, ես արդէն ձեր վանքում աւմեն ինչ տեսայ. ամեն բանի ծանօթացայ, աւելի մնալն այլ ևս միտք չունի:

— Հն, դէ որ էդպէս ա, լաւ ա: Ասենք, շատ տեսնելու էլ բան չունենք, մէ դարդակ վանք ա, մին էլ մի քանի սեւագլուխ. եկողն ուրիշ ինչ պտի տեսնալ, նկատեց Սարկաւազը ժպտալով. ապա նայեց արեղաներին այնպիսի մի հայեացքով, որով կարծես կամենում էր ասել՝ «չը լինի թէ սխալուէք ուրիշ կարծիք յայտնել»:

Նրա դիտողութիւնը, սակայն ոչ ոք առաւ ուշադրութեան, իսկ Պետրոսը շտապեց դէպի նաւակը, որ սպասում էր իրեն:

Ծովակն անհանգիստ էր, թէպէտ ո՛չ անսաստ յուզուած: Ալիքները դեռ ևս խաղում էին իրար հետ և, կարծես, զգուշանում միմեանց ընդհարուելու, որպէս զի ծովակի ժպտուն գէմքը չը խռովեն: Իբրև անջատ զօրաշարքեր՝ նրանք գալիս էին հեռուից և վետիվետ ծփալով՝ զարկում նաւակայանի փերուկ խճաւազին, իբրև թէ նրա դէմ յարձակում գործելով. բայց բաղխում էին աւելի փափուկ քան ուժգին շառաջով և հազիւ աւազուտը մի քանի ոտք սղողելով՝ նորէն դառնում, մտնում ծովակի խորը՝ նոր ալիք կազմելու և նորէն յորձանք յուզելու համար:

Կամսարեանի հարցին թէ՛ արդեօք ջրի անհանգստութիւնը վտանգ չէ՞ սպառնում, Սարկաւազը պատասխանեց.

— Էդ տեսակ անհանգստութիւնից հեջ վտանգ չը կայ. ուրիշ ա որ քիչ յետոյ քամին սաստկանայ, բայց մինչև էն դու կլնես Զիբուխլուի ճամպին:

Մինչդեռ ուղեկցող արեղաներից մինը, որ մեր ծանօթ բողբոջարկուն էր, երիտասարդին աւելի միամտացնելու համար՝ պատրաստականութիւն յայտնեց ուղեկցել նրան մինչև դիմացի ափը:

Կամսարեանը սիրով ընդունեց այդ առաջարկու-

Թիւնը և նրանք միասին մտան նաւակը, որ իսկոյն էլ առաջացաւ դէպի խորը:

Սակայն այստեղ այլեքները թւում էին հետզհետէ աւելի անհանդիստ և, հետեւապէս, աւելի ահարկու: Թէպէտ թիավարների հփուլ բազուկների շնորհիւ հնարազ նաւակը սուրում էր արագ, այսուամենայնիւ, ծփանքը նրան այնպէս էր տատանում որ թւում էր թէ՛ ահա, ուր որ է մի յորձանք կը խուժէ նաւակի խորը և լցնելով նրան՝ ուղևորների հետ միասին կիջեցնէ յատակը:

Երիտասարդ արեղան տեսնելով որ Կամսարեանը երկիւղ է կրում, սկսաւ, նախ նրան հանգստացնել՝ ասելով որ ծովակի աւելի լուզուած ժամանակն իսկ ամենքը նրա վրայ երթեկեկում են աներկիւղ, ըստ որում մինչև այսօր դեռ ոչ ոք այդտեղ վտանգի չէ հանդիպել: Իսկ ապա նրա ուշադրութիւնը ուրիշ բանի վրայ դարձնելու համար, սկսաւ նորէն խօսել վանքի ցաւերից:

— Գիտէք, բարեկամ, ես շատ ուրախացայ, երբ դուք վանահօրից նուիրատուութեան մատեան պահանջեցիք: Թէպէտ ցաւալի էր որ նա կարծեց թէ՛ դուք մեր խօսքն էք կրկնում և ոչ թէ ձեր սեփհական ցանկութիւնը յալտնում, այսուամենայնիւ, լաւ եղաւ որ այդ բանն արիք. որովհետեւ դրանով մեր դատին ոյժ տուիք: Երանի՛ թէ ամեն այցելու այդպիսի մի պահանջ անէ նրանից: Այն ժամանակ նա կիմանայ որ համեստութեան պակասութիւնը, կամ ըմբոստութիւնը չէ պատճառ որ մենք ևս յաճախ նման պահանջներ ենք անում, այլ մեր գիտակից պարտաճանաչութիւնը, որին իրաւունք չունինք դաւաճանելու, լռելով այնտեղ, ուր պէտք է խօսել: Դուք նուիրատուութեան մատեանն էք ասում. մի հարցրէք թէ՛ ուրիշ որ և է մատեան ունի՞ մեր վանքը: Տեսնո՞ք դուք այդ սարկաւազին, որ նոր վե-

րադարձաւ: Ուշադրութեան արժանի անձնաւորութիւն է դա: Ով որ կամենում է մեր մի կարգ գործերի անյաջողութեան գաղտնիքը լուծել, նա պէտք է ուսումնասիրէ այդ տեսակ անձանց, որոնք չընայելով իրենց ոչնչութեան, այսուամենայնիւ մեծ դեր են խաղում մեր բաղդը տնօրինելու կարևոր գործում: Սեանում, օրինակ, այդ մարդը վայելում է մեծ իրաւունքներ: Չեմ սխալուիլ, եթէ ասեմ թէ դա է, մինչև անգամ, մեր ամենի գլխաւորը և ոչ թէ վանահայրը, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի խեղճ ու տգէտ մարդ: Վերջինս, իսկապէս մեզ չէ սիրում նրա համար, որ իրենից յաճախ անում ենք այնպիսի պահանջներ, որոց խորհուրդը նա չէ հասկանում: Միւս կողմից էլ նրան լարում են մեզ դէմ իւր մտերիմները և մանաւանդ սարկաւազը, որին նա հաւատում է միամտաբար, կամ, գուցէ, հարկից ստիպուած: Ո՛վ է սակայն սարկաւազը, որ այսքան ոյժ ունի. — մի տգէտ ու գռեհիկ մարդ, որ անյիշատակ ժամանակներից գտնուելով այս անապատում, իւր ժրութեան ու ճարպիկութեան շնորհիւ արժանացել է աներևոյթ կարգադրիչների» ուշադրութեան և նրանց ջանքերով էլ «վերևից» կարգուել վանահօր օգնական: Նրա պաշտօնն է, իբրև վանքի գործակատար՝ հսկել նրա կալուածներին, ժողովել եկամուտը, և երբեմնապէս գնալ մօտիկ քաղաքները, թէ այդ տեղերի կալուածոց արդիւնքը գանձելու և թէ միաբանութեան համար հազուստ կամ այլ պիտուիք հալթայթելու: Բայց նա իւր պաշտօնը կատարում է ոչ թէ իբրև գործակատար, այլ իբրև վանքի տէր ու իշխեցող: Եկամուտ ձեռք բերելու գծուարին մասը նա, ի հարկէ, յանձնում է վարդապետներին. սրանք են, օրինակ, հաւաքում միաբանութեան հասանելիք պտղի բաժին» — ոչխարը, պանիրը, ձէթը, ցորէնը և այլն: Այս առիթով խեղճերը սարերն են բարձրանում, ձորերն են իջնում, դաշտերն ու գիւ-

ղերն են չափում. և սակայն այդ ամենը վանքը մտնելուց յետո՛յ՝ ենթարկուում է սարկաւազի միահեծան իշխանութեան: Ինչ վերաբերում է դրամական գործերին. դրանք արդէն նրա ձեռքումն են գտնուում: Ի՞նչ մուտք ունի վանքը և թէ՛ն էլք. այդ մենք չը գիտենք, բայց գիտէ սարկաւազը. և եթէ հարկ լինի որ և է հաշիւ տալ մէկին, այդ կը տրուի այնպէս, ինչպէս որ սարկաւազը կուղէ և ոչ թէ այնպէս, ինչպէս որ իրօք կայ: Հեռուից նայողը պիտի կարծէ թէ՛՝ այս անտէր հայոց ազգում ոչ մեծ կայ՝ ոչ փոքր. ոչ տէր կայ՝ ոչ տիրական: Այլ կան մի մի սարկաւազներ, որոնք յենուած իրենց պաշտպան «ոյժերին» գործում են, ինչ կամենում են և ոչ ոք նրանց չէ իշխում խանգարել: Եւ իրաւ, եթէ երբեմն մարդիկ համբերութիւնից ելնելով սկսում են արտոնջալ, կամ ուր հարկն է բողոքել, այդ ամենի արդիւնքը լինում է այն՝ որ սարկաւազը կատարում է մի փոքրիկ ճանապարհորդութիւն, համբուրում է «աներեւոյթ կարգադրիչներին» ձեռքը և վերադառնում դարձեալ իւր պաշտօնով ու իրաւունքներով: Այնուհետեւ ջուրը դարձեալ հոսում է իւր հին ճամպով, և մարդիկ յոգնած՝ հաշտուում են այդ դրութեան հետ: Այս է իսկապէս պատճառը որ վանահայրն ամեն բանում համակերպում է սարկաւազին: Նրա մէջ ալ ևս մեռել է արտոնջող ու բողոքող հոգին և մնացել միայն մի փոքրիկ փառասիրութիւն, որ գոհ է, գէթ նրանով որ ինքն աշխարհի առաջ համարուում է «վանահայր»: Իսկ թէ այնուհետեւ թէ՛ն է կատարուում ջուրը, այդ ամենի համար նա կարող է աչք գոցել, որպէս զի, «աներեւոյթ» պաշտպանները չը գրգռուին: Այս կերպով են վարում մեր գործերը շատ տեղ, և «իտհեմ» մարդիկ չեն վրդովուում այդ դրութեամբ, որովհետեւ հաւատացած են թէ՛՝ ոչինչ ալ ևս չէ կարելի փոխել: Բայց մթթէ այդպէս է: Մթթէ այդ ձևով պիտի մտածենք նաև

մենք, որ մտել ենք հոգևոր զինուորութեան մէջ գաղափարով ոգևորուած.,. Ինչպէս թէ մի տղէտ ու գուհիկ գեղջուկ միահեծան տէր լինի այս հինաւուրց անապատին... Ինչպէս թէ այդ պաշտօնը նա գնէ այնպիսիներից, որոնց մի պուգ աղած կողակի նուէրը աւելի է զբաղեցնում, քան թէ Սևանի շուրջն ապրող ժողովրդի ցաւերն ու կարիքները... Եւ երբ այս մտին մտածում ես, երբ երևակայում ես թէ՛ քնչ կարող էր լինել պատմական Սևանը, ինչէր կարող էին լինել հըռչակաւոր Տաթևը, Սանահինն ու Հաղպատը, Գանձասարն ու Ամարասը և ուրիշ շատերը, որոնք, սակայն, այսօր ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ աւերանոցներ, զայրուիթից քիչ է մնում որ խելագարուիս...: Ահա, այսպիսի դէպքերումն է, պարոն Կամսարեան, որ մենք լիշում ենք ձեզ, զարգացած ու կարող երիտասարդներիդ և կարօտում ձեր օգնութեան...:

Վերջին բացաբանչութիւնը նեղը պիտի լծէր Կամսարեանին, եթէ նրա բաղտից նաւակը չը հասնէր ափին: Բայց նա ոչ միայն հասել՝ այլ և կողն արդէն դէմ էր արել ժայռին: Պէտք էր ուրեմն ելնել: Այս դէպքում, ի հարկէ, պատշաճից դէմ չէր որ երիտասարդը՝ իրեն ուղղուած սրտառուչ դիմումին յարմար ու վայել պատասխան չը տալով, շատացաւ միայն արեղայի եռանդը մի քանի խօսքով գովելով: Յետոյ բարեկամաբար նրա ձեռքը սեղմելով, շնորհակալութիւն յայտնեց սիրալիբ ուղեկցութեան համար և յատկապէս խնդրեց որ հայր սուրբը հաճի վստահօրէն դիմել իրեն, երբ հարկ լինի յանձնել նրան որ և է պատուէր կատարելու:

— Պատուէրներ տալ ձեզ չեմ համարձակուիլ, բայց գուցէ խնդրեմ որ երբեմն ինձ համար նոր գրքեր ղըրկէք, դրանով դուք ինձ շնորհապարտ կը կացուցանէք, ասաց արեղան:

—Ամենայն սիրով և ուրախութեամբ, յարեց երիտասարդը և մակուկավարներին առատօրէն վարձատրելով, զուրս ելաւ նաւակից:

Մի քանի ըրոպէից յետոյ վերջինը հեռանում էր ափից, տանելով իւր հետ բողոքարկու արեղային, իսկ Կամսարեանն իւր ձին խրախուսելով՝ դիմում էր դէպի Ձիբուխու:

ԺԳ.

Դեռ բաւական օր կար որ Պետրոսը հասաւ գիւղ: Տանուտէրը տանը չէր. նրան դիմաւորեց տանտիրուհին, որի հետ խօսել նա չէր կարող: Ի՞նչպէս անցնել ուրեմն օրուայ մնացորդը, կամ ո՞ւր գնալ, մտածեց երիտասարդը և իսկոյն էլ մտաբերեց տիրացու Մօսիւն: — «Այցելեմ նրա դպրոցը. այս կարող է ուրախացնել տիրացուին», խօսեց ինքն իրեն երիտասարդը և զուրս գնաց:

Առաջին պատահող անցորդը ցոյց տուաւ նրան տիրացուի տեղը, դէպի ուր և նա ուղղեց իւր քայլերը:

Տնակն, ուր ապրում էր Մօսին, գտնւում էր գիւղի ծայրում և բազկացած էր մի հատ երգիկաւոր, միադուռն օշայից և ցածուռ, բայց լայնադիր սրահից, որի առաջ գտնւում էր, նաև փոքրիկ բակ, կիսով չափ պարսպած գետաքարերի անշաղախ պատով: Հովանաւոր սրահում, այլ և բակի այն մասում, որի վրայ հարևանի աթարի դէզը տարածել էր լայն ստուեր, անկարգ ու խառն ՚ի խուռն նստոտած էին մօտ երկու տասնեակ տղաներ, ոմանք կտակի փոքրիկ մինդարների, կամ հին կապերտի կտորների, ոմանք պատերի տակ ընկած սալաքարերի, իսկ ուրիշներն՝ ուղղակի հողի վրայ: Նրանք ձեռքերնին մի մի գիրք առած կարդում էին, երբեմն Կամսարուկ, երբեմն մռմռալով, իսկ յաճախ բարձրաձայն,

առանց մէկը միւսին նայելու, որից և բալի ու սրահի մէջ բարձրացել էր աղմուկ ու ժխոր:

Տիրացուն, որ Կամսարեանին հանդիպած ժամանակ երևում էր կորաքամակ, այտեղ, աշակերտների առաջ ճեմում էր ձգուած ու բարձրագլուխ: Մինչև անգամ մորթէ գդակը, որ նա ճանապարհին քաշել էր գլխին մինչև ականջները, այժմ ոչ միայն բարձր էր՝ ճակատը երևալու չափ, այլ և քէշ (ծուռը) դրուած, որով նրա դէմքը ստանում էր համարձակ ու ինքնավստահ արտայայտութիւն: Նա ձեռքին ունէր հասարակ փայտից շինած մի երկար քանոն, որն աւելի որմնադրի գազի էր նմանում և որը շարունակ աջ ու ձախ ճոճելով՝ մօտենում էր մերթ այս՝ մերթ այն աշակերտին և փոխանակ խօսքերով դիտողութիւն անելու, նրա ծայրով բռնում էր՝ կամ մէկի կրծքին՝ կամենալով ուղիղ նստացնել նրան, կամ միւսի գլխին՝ որպէս զի սա շատ չըկորացնէ այն, իսկ յաճախ զարկում սրա ու նրա գրքին, որպէս զի ծնկների վրայ դնելու փոխարէն, ձեռքերնին առնեն այնոնց:

Հեռուում՝ ձայնը մի աշակերտի, որ կարդում էր կանգնած, յաղթում էր ընդհանուր ժխորին: Այդ նշանակում էր թէ՛ նա դաս է ասում:

— Ի՞նչ է պատճարը որ դու... կարդում էր աշակերտը մայրենի լեզուից:

— Պատճառը չի, ա լա կոտ. պատճառն աստ, ուղղում էր տիրացուն:

— Պատճառը, որ դու աղպէս ...

— Ա հայվան, աղպէսը ո՞րն ա, մի շանց տուտեսնեմ. ասում էր տիրացուն և քանոնը ճոճելով խոյանում դէպի աշակերտը:

Վերջինս՝ մէկ ճոճող քանոնին, մէկ գրքին նայելով՝ շփոթուած պարտում էր աղպէսը,

— Ո՞ւր ա, դէ շանց տու տենեմ. շանց տու, շո՛ւտ, կրկնում էր տիրացուն անհանգստութեամբ:

Աշակերտը վերջապէս գտաւ ադպէսը և ցոյց տուաւ:

— Ադա, էշի ծէք, բա էդ անդպէս ա. էս լին տենում չես. աչքդ քո՞ւ ա. հմի թխեմ դրուստ քոռա. ցնեմ... ասում էր վարժապետը և ապա ուղղում— ասի՛ ադպէս.

— Ադպէս.

— Չո՞ւ... դէ հմի միտդ սլահի:

— Ադպէս ուրախ ծիծաղում ես... շարունակում էր աշակերտը:

Կամսարեանը, որ մի քանի վայրկեան ցանկապատի ետևում կանգնած տեսնում ու լսում էր այս ամենը, վերջապէս մտաւ բակը:

Տիրացուն հենց որ նշմարեց նրան, ձեռքը բնազդաբար դէպի գլուխը տարաւ և գդակի դիրքը ուղղելով՝ շտապ շտապ մօտեցաւ երիտասարդին:

— Բարով ես եկել, ադա, հազար բարով, էս որ խաչից ա՛ մեզ միտդ ես գցել, ասաց նա ժպտալով և սև ու կոշտ ձեռքը Կամսարեանին ուղղելով:

— Եկել եմ քո ուսումնարանը տեսնելու, պատասխանեց վերջինս և թեթևակի ու կէս անուշադիր սեղմեց Մօսու ձեռքը:

— Շնորհակալ եմ... Աստուած էլ քե մհալ գցի (ուշադիր լինի), ոնց որ դու մեզ մհալ ես գցում... ամա դէ կը բախշես. քու տեսնելու լալեղ լուսումարան չունիմ:

— Հող չէ, ինչ ունես, այն կը տեսնենք:

— Լաւ կըլի, համաձայնուեց տիրացուն և դառնալով աշակերտներին՝ կէս բարձր ու կէս խեղդուած ձայնով հրամայեց— ադա վեկացէք աղին գլուխ ավէք:

Աշակերտները մէկը միևսի ետևից վեր կացան տե-

զերից և շուարած ու երկչոտ հայեացքով սկսան դիտել «աղին»:

Նրանց արտաքինը՝ չափազանց տխուր ազդեցութիւն էր անուամ: Մօտ երկու տասնեակ աշակերտների մէջ՝ հազիւ մի երկուսը հազնուած էին օրինաւոր, այսինքն, ունէին չը մաշուած շոր և կաշուէ ոտնամաններ: Միւսները, գրեթէ, ցնցոտիների մէջ էին, ոմանք, մինչև իսկ, կիսամերկ և բոկոտն: Կալին և այնպիսիները, որոնք արխալուխի (բաճկոն) տակ շապիք չունէին, կամ եթէ ունէին, այնքոն էր կեղտոտ, որ կտաւը չէր ճանաչուամ:

—Ադա ձեզ ասըմ չեմ գլուխ տվէք, կրկնեց տիրացուն իւր հրամանը:

Աշակերտներից մի քանիսը գլուխ իջեցրին. աւելի փոքրերը դեռ նայում էին. ապա ընկերներին հետևելով՝ նրանք էլ գլուխ տուին, առանց իմանալու թէ ինչո՞ւ են այդպէս անում:

Մի փոքրիկ, դալկադէմ տղայ, որ դեռ քարի վրայ նստած՝ իւր մեծ մեծ, սիրուն աչքերը յառել էր «աղին» և չէր մտածում ոտքի ելնել, գրգռեց տիրացուի զայրոյթը:

—Ա լակուտ, խի՞ չես վեկենում, խուլ ձայնով ճչաց նա, և իւր բարկացայտ աչքերը սևեռեց երախայի վրայ:

Վերջինս վեր թռաւ, իբրև օձահար և երկչոտ հայեացքը սկսաւ պտտեցնել մերթ «աղի», մեր վարժապետի վրայ:

Հին, պատառոտուն հագուստը, որ շատ տեղ, նոյն իսկ, չէր ծածկում տղայի նիհար մերկութիւնը, անմեղ ու տխուր հայեացքը, որ մի առանձին գրաւչութիւն էր ստացել զգացած երկիւղի ազդեցութեան ներքոյ, այնպէս յուզեցին Կամսարեանի սիրտը, որ նա չը կարողանալով իւր դժգոհութիւնը զսպել, ծանր դիտողութիւն

արաւ վարժապետին որ նա կոպտաբար է վարուում երախաների հետ:

— Որ դհենց չանես, սրանք մարդ չեն դառնալ: Դու գիտում չես թէ՛ քնչ թահր թալփայ (ցեղ) են: Ափսոս չեն մերոնք (ղազախեցիք). ընդոնցում խելք կայ, շնորհք կայ. ըստոնք ջլիզ (բոլորովին) հալվան են, առարկեց տիրացուն:

— Դէհ, լաւ, բաւական է. աշակերտներին չեն հայհոյիլ, կամացուկ նկատեց Կամսարեանը և ապա մօտենալով տղաներին, սկսաւ նրանց խօսեցնել, հարցափորձել, մէկին կամ միւսին կարգացնել, կամ նրանց գրքերին ու տետրակներին նայել:

Տղաներից ոչ մէկը, նոյն իսկ նրանցից, որոնք մեծեր էին և ձեռքերնին աւետարան ունէին, կանոնաւոր կարգալ չէր իմանում: Գրելու մէջ, մանաւանդ, յետ էին մնացած բոլորը: Մի երախայի տետրակի վրայ նա տեսաւ վարժապետի գրած մի քանի տող օրինակը, որ անկանոն ձևով գրուած լինելուց զատ, լի էր, նա և, տառասխալներով:

— «Եթէ սա է վարժապետը, քնչ կը լինի աշակերտը» մտածեց Կամսարեանը և գլուխը շարժեց:

— Տենում եմ որ հաւանում չես իմ յուսումարանին, ժպտալով և, միւսնոյն ժամանակ, քաշուելով նկատեց տիրացուն, երբ Կամսարեանը իւր հարց ու փորձն աւարտելով, կամենում էր հեռանալ:

— Ի՞նչ ասեմ, Մօսի, լաւ կըլինէր որ դու այս ուսումնարանը փակէիր, ասաց երիտասարդը:

— Ընչի՞ հմար, զարմացաւ տիրացուն:

— Նրա համար որ դու ոչինչ չես սովորեցնում այս երեխաներին:

— Եանի ո՞նց չեմ սովորցնում: Բա դու քու աչքով տես՞ որ ոչ՝ ո՞նց են կարդում, եա անգիր ասում:

— Տեսայ, բայց թէ կարդացածները և թէ անգիր ասածները՝ բոլորն էլ սխալ էին ու անկանոն:

— Դէ որ դրանից լաւ կարում չենք սովորցնենք...:

— Այն ժամանակ աւելի լաւ է որ իսկի չը սովորեցնես:

Այս դիտողութիւնը տիրացուի ինքնասիրութեան դիպաւ ուստի նա համարձակութիւն առաւ խօսելու:

— Դիտաս ինչ կայ, աղա. օրինակի հմար, մի մարդ կայ, որ քաղցած ա. ընենց քաղցած, որ ուզում ա թիլանայ. քնչ արած, ցորէն հաց չը կայ որ տանք իրան ուտի: Էս ասըմեմ ըստի մի կտոր ճաթ (կորկահաց) կայ. բերէք տանք իրան. դու ասըմես՝ չէ, ճաթը դժար կը մարսի: Հեր օրհնած, մարդը սոված թիլանում ա, ցորէն հացը որ չկայ, ճաթն էլ ա տանք որ ուտի չը մեռնի է...: Հմի մեր էս բխերքն են: Լաւ, օսալ, մի բան սվորցնում ենք: Ասում չեմ՝ քերականութիւն եա ճարտասանութիւն եմ սվորցնում. ըդոնք սկի ես էլ չեմ կարդացել: Ամա դէ մի քիչ գրածանաջ ենք անում որ թղթի սևն ու սպիտակը ջոկեն, եա հարկաւոր վախտը մի բարովագիր, եա սանադ (մուրհակ) գրեն, եա չէ, սուգը (դատարան) կանչած վախտը՝ իրանց անումն ու փամիլան կարան ձեռք քաշել:

— Ախար եթէ դու այս ուսումնարանը չունենաս, գիւղացիք կը տեսնեն որ իրենց երախաները մնում են անուսում, կը հաւաքուեն, կը մտածեն և իրենց համար մի կանոնաւոր ուսումնարան կը հիմնեն:

Տիրացուն ծիծաղեց:

— Ինչո՞ւ եա ծիծաղում, հարցրեց Կամսարեանը:

— Բա ոնց չըծիծաղեմ. խաչն իմն ա, զօրութիւնը եա եմ գիտում: Մեր ժողովուրդը ընենց ժողովուրդ ա որ իրանից մի բան անէ: Հրէս ամեն մի ըէխին ամսեկան երեք շահի, եայ մին աբասի փող դեն տալ, սկի էն էլ չեն տալիս. սլահում, գցում են կալավախտին,

Թէ ինչ ա՛, փողի տեղ ցորեն եա գարի տան: Էն էլ թէ տարին առատ ա ըլում, տալիս են, թէ չէ, ասում են գեալաջախ (գալ տարի) կըտանք: Ընենց մարդ էլ կայ՝ փողի տեղ ձու, ճուտ եա հաւա բերում: Շատ վախտ էլ բերում չի: Ա՛յ, տենում ես էն պուճուր տղան, որ հմի քարեցը վե չէր կենում, նա եթիմ (որբ) ա, մի ըրբեկերի (այրի)՝ մեր ունի: Ասաւ՝ ըխիս կարգացրու, ամսեկան մի ջուխտ գուլպայ կը տամ: Ես էլ էս ա օխտն ամիս ա կարգացընում եմ: Ամա դէ մի ամսուայ հմար մի ջուխտ բերել ա, ու ընդուց եդը էլ չի բերում: Ասում եմ.— ա նան (մայրիկ) բա խի՛ պարտքդ տալիս չես. ասում ա.— վարժապետ, ղուրբան ըլեմ քե, բուրդ չունեմ թէ մանեմ. մի քիչ մոհլաթ տուր, էս ա գնալ գեմ նորա տուս, իմ քվօր տունը. ընտեղից բուրդ կը բերեմ, թէլ կը մանեմ ու գուլբէքդ կը գործեմ կըտամ: Ես էլ տենում եմ որ խեղճ կնիկ ա, ըսկի հաց չունի թէ ըխիին կուշտ փորով ուտացնի, բուրդ ո՞րդեան դի գտնիլ որ թել մանի. ըսենցով սիրտս ցաւում ա. ասում եմ նանի-ջան, փիքը մի անիլ (մի մտածիլ), ես քու ըխիին մուֆտայ (չրի) կըկարդացնեմ: Էն ա նա էլ ուրախանում հու օրհնում ա ինձ: Սրանով էլ բանը քութահ ա ըլում (վերջանում է):

«Հմի քե եմ հարցնում— ամիսը իրեք շահի, եա մին աբասի տալով, կալափայ, ձու, ջուտ, եա փողի տեղ օրհնութիին հաքելով ժողովուրդը կարա՞յ յուսումնարան բանալ...: Ա՛յ, ուրիշ բան էր էն, որ գալիս վախտը ճամպին ասում իր ինձ թէ՛ եթէ մի մարդ իրա ծախքովը կամենայ յուսումարան բանալ, գիւղացիք հօ չեն հկառակիլ: Ես էլ ասեցի՝ բա խի՛ են հկառակում. մարդ իրա աչքը քո՞ւ կուղի: Հմի թէ որ ըդենց մի մարդ գտնուի, էն չախը՝ հա՛՛ կըհաւատամ որ մի բան կըլի. թէ չէ, ժողովրդին որ թողես, ինքն իրանից բան չի շինիլ:

Կամորեանը զարմացաւ, տեսնելով որ այնքան գուհիկ երևեցող այդ տիրացուն կարողանում է իւր (Կամորեանի) առարկութիւնները հիմնաւոր կերպով ջրել. ուստի յանցանքի մէջ բռնուած մարդու նման՝ չիմացաւ ինչ պատասխանել. Սի քանի վայրկեան լուռ մտածելուց յետոյ, նա ասաց.

— Դու էլ իրաւունք ունիս:

— Հարկ է որ ունիմ. ինչ կլի բանը չեմ իմանում, ես սկի կը խօսեմ, սրտաւորուեց տիրացուն:

Երիտասարդն ուրիշ առարկութիւն չարաւ և մնաս բարով ասելով՝ հեռացաւ:

Ճանապարհին, սակայն, նա մտածում էր: Գաղափարական «եսը» դարձեալ շշնջում էր նրա ականջին: Նա լիջեցնում էր տիրացուի խօսքերը, բացատրութիւնները, նրա կարեկից վարմունքը՝ աղքատ այրիի հետ: Այս չքաւոր ու կիսակիրթ տիրացուն իւր, ողորմելի պատըաստութեամբ, աւելի շատ է գործում և աւելի շատ օգնում խեղճ ժողովրդին, քան թէ մենք, զարգացածներս՝ մեր բարձր գիտութեամբ, մեր ունեցած հարստութեամբ, ասում էլ այդ «եսը»: Եւ երիտասարդը լսելով նրան թէ համոզոււմ և թէ զայրանում էր:

— Յաճ ու ստոր արարածներ ենք մենք և ուրիշ ոչինչ, բացառանչեց նա յանկարծ և քայլերն արագացրեց: Ճանապարհի կիսում նա հանդիպեց ուստա Պետուն, որ շտապ շտապ գալիս էր իրեն գտնելու:

— Աղա՛, ախար ես քե եմ մանգալի (պարտում): Էս օր էրկու հետ (անգամ) գնացել եմ տանուտէրի տունը՝ Սալբուն հարցրել. ասել ա՛՛ «հա Սևանից եկել չի»: Քե մատաղ, աղա, թէ կարաս, ջափայ (նեղութիւն) քաշի, եկ էն մարդին մի բանով օգնի. խեղճ ա, տունը քանդուում ա:

— Ի՛նչ մարդ, չեմ հասկանում, հարցրեց Կամորեանը, սկզբում չիմանալով թէ՛ որք մասին է խօսքը:

—Մեր էն խեղճ Սալին... բա էրէկ չ'ասի՞ թէ՛ խոջան հրաման ա բիրել որ նրա էլած չելածը ծախի: Այ հմի պրիստաւը վէ կալած եկել ա, խեղճի դուռը կտրել: Քանի մարդիկ մէջ ընկան, խնդրեցին, աղաչեցին թէ՛ մի քիչ էլ ա մոհլաթ տալ. ասաւ՝ «տալ չեմ. փողս բիրէք տուէք. պրիստաւին վեր ունեմ գնամ. թէ չէ, ինչ ունի չունի, պտի վեր գրեմ, ինչ կլի կնկանը շորերն էլ...»: Դէ մենք փող որդեան գտնենք էս սհաթին. գեղականի ջանումը հալ ա մնացել որ հաքի տալ:

—Գնանք, գնանք, ուրախութեամբ կ'օգնեմ, թէ հնար լինի, ասաց Կամսարեանը, գոհ լինելով որ քիչ առաջ յուզուած իւր խիղճը պիտի հանգստացնէ մի բարի գործով:

—Հնար կլի, խի՛, չի լիլ: Հենց որ դու ոռւսեվար պրիստաւին հասկացնես թէ՛ ախար էս մարդը խօջին պարտ ա լել քսան մանէթ, էդ խի՛ քսանը հարիւր էրսուն ա դառել, էն ա նա էլ Սալուն զօռիլ չի:

—Ուրեմն Սալու պարտքը 20 մանէթ է եղել և հիմա նա 130 է ուզում, հարցրեց երիտասարդը:

—Բա:

—Քանի տարի է:

—Չորս:

—Չմարիտ:

—Սաղ գեղին ա լալտնի:

—Գնանք, գնանք, դա հետաքրքրական է. ասաց երիտասարդը և շտապեց:

Գիւղերում, արտաքոյ կարգի մի դէպք պատահած ժամանակ, ուրախութեան առիթով լինի այդ թէ՛ տխրութեան, գիւղացիք սովոր են խռնուիլ այն տան բակը, ուր դէպքն է պատահել և հետաքրքրուիլ նրանով իբրև սեփական գործով: Սալու բախն էլ այդ վայրկենին լիքն էր ժողովուրդով:

Պրիստաւը, որ մօտ քրոսանամեայ, բարձրահասակ

շիկահեր և բարեգէմ մարդ էր, կանգնած խօսում էր մի քանիսի հետ. իսկ խոջա Միրզան, որ պարտատէր լինելուց զատ թարգմանչի դեր էլ էր կատարում, ձեռքերին ու ոտքերին անելով՝ բացատրում էր պրիստաւի խօսքերը:

Խօջան արտաքինով, անշուշտ և ներքինով՝ պրիստաւի հակապատկերն էր: Դա մի գիրուկ, կարճահասակ մարդ էր, արևահար գէմքով, մանր ու շարժուն աչքերով, որոնց կոպերը՝ արտևանունքներից զուրկ լինելուց զատ, խիստ կարմիր էին, որոնք և նրա հայեացքին տալիս էին ոչ միայն խորամանկ, այլ լայիւր արտայայտութիւն: Կարճ, քիչ ջարդուած քիթը, որ անշուշտ իւր անցեալ պատմութիւնն ունէր, և սուր կզակի վրայ՝ տեղտեղ միայն բուսած՝ նօսր ու գօրշ մօրուքը, լրացնում էին նրա գէմքի տգեղութիւնը, որ իւր մէջ ունէր, նաև, մի ժանտ գիծ, որից ռամիկը կամայ, ակամայ պիտի վախենար:

Պրիստաւը խօսում էր այնպիսի մարդկանց հետ, որոնք եկել էին Սալու համար նրա օգնութիւնը հայցելու. դրտնց թւումն էր և՛ տանուտէրը:

Մինչդեռ պարտապան Սալին որ տղքատ հազնուած, նիհար և, ինչպէս ասում են, մազն երեսին չորացած մի ծերուկ էր, մորթէ գտակը կռան տակն առած և մէջքը սրահի սիւնին յենած, խեղճ ու կրակ նայում էր մէկ պաշտօնեային, մէկ խօսող մարդկանց, առանց մի բառ արտասանել կարողանալու և ապա հայեացքը ձգում իւր վերջին յոյս ու ապաւէն ձիուն ու մի հատ կովին, որ դոմից դուրս հանած՝ պատրաստուում էին առաջինը վեր գրել, իբրև արժէքաւոր իրեր:

Սալու կինը, ցնցոտիների մէջ փաթաթուած, ձեռքերը խաչած կանգնած էր կովի մօտ. իսկ նորա կողքին գտնուում էին իւր մեռած որդու երկու մանկահասակ, նիհար, կիսամերկ և բոկոտն որբուկները, մի տղայ

Ա մի աղջիկ, որոնք վախեցած աչքերով և մանկական յուսահատութեամբ նայում էին մերթ խօսող պաշտօնեային, մերթ պարտատէր խօջին, որ իւր ժանտ գէմքով, սրածայր գդակով և մահուդից կարած երկար կապայով նրանց աչքին, այդ ըսպէին, թուում էր իբրև մինն այն դուքից, որոնց մասին իրենք լսել էին հեքեաթներ՝ պապից կամ նանից:

Մտնելով Սայու բակը, Կամսարեանն ուղղակի գիմեց պրիստաւին և յայտնելով նրան իւր անուննու ազգանունը, խնդրեց ծանօթանալ:

Վերջինս սիրով ընդունեց այդ ծանօթութիւնը և ուրախութիւն յայտնեց որ Զիբուխուի նման մի լեաքնկած անկիւնում պատահում է պարօնի նման մի երիտասարդի, ուստի խօսակիցներից հեռանալով, սկսաւ զրուցել վերջինի հետ:

Պետրոսը, առանց ուշացնելու, յայտնեց պաշտօնեային իւր նպատակը, որ էր՝ օգնել գիւղացուն՝ դժուար կացութիւնից ելնելու:

— Դուք, երևի, կամենում էք նրա պարտքն առնել ձեզ վրայ, հարցրեց պաշտօնեան, լաւ չը հասկանալով Կամսարեանին:

— Ոչ, ես իմացայ որ պարտատիրոջ պահանջն առնարդար է, այդ պատճառով կամենում եմ որ մասնաւոր կերպով քննութեան առնենք այդ խնդիրը:

— Այդպիսի քննութեան ես, դժբաղտաբար, չեմ կարող մասնակցել և դա գործնական հետեանք էլ չի ունենալ: Որովհետև պարտատէրը ներկայացրել է ինձ դատարանից առած օրինաւոր հրամանագիր (կատարողական թերթ) և յայտնելով որ պարտապանը յօժարութեամբ չէ վճարում իւր պարտքը, պահանջում է վերգրել նրա ստացուածքը և աճուրդով վաճառել. ես չեմ կարող օրէնքի հրամանը չը կատարել:

— Ես ինքս իրաւաբան եմ և այդ ամենը գիտեմ:

Օրէնքի հակառակ ոչինչ չեմ առաջարկիլ: Այսքանն եմ միայն խնդրում որ մի փոքր ժամանակ տաք այս մարդու հետ խօսելու: Նրա պահանջը հիմնուած է յայտնի խարդախութեան վրայ, որի համար քրէական պատժական օրէնքը սպառնում է յանցաւորին իրաւունքներէ զրկանք և բանտարկութիւն:

— Ի՞նչ խարդախութիւն կարող է լինել. նա դատարանին ներկայացրել է 131 ըուբլու օրինաւոր մուրհակ և այդքան գումարի էլ հրամանագիր առել:

— Բայց դիւղացին պարտ չէ նրան այդքան:

— Գուցէ: Այսուամենայնիւ, ես իրաւունք չունեմ այդ հիմանալու:

— Բայց ես խօսում եմ ձեզ հետ ոչ իբրև պաշտօնական անձի, այլ իբրև ճշմարտութեան նախանձախնդիր բարեկամի հետ:

— Համեցէք, ես ձեզ լսում եմ:

— Գիւղացին այս մարդուց, չորս տարի առաջ, ստացել է միայն 20 ըուբլի: Այդ 20 ըուբլին այսօր դարձել է 131: Այս հանելուկը չէ՞ հետաքրքրում ձեզ:

— Չափազանց: 20 ըուբլին քնչպէս կարող է չորս տարուայ ընթացքում դառնալ 131:

— Ա՛յ, հենց ես էլ այդ եմ ուզում հարցնել պարտատէրից:

— Հարցրէք, իմացէք, դա հետաքրքրական է:

Խօշան, որ մի փոքր հեռու կանգնած՝ դիտում էր խօսակիցներին և վատ բան գուշակում վարժ ուսերէն խօսող երիտասարդի ներկայութիւնից, իբրև իրաւատէր, շտապեց միջամտել և ձայնը բարձրացնելով՝ դիմեց պաշտօնեային և իւր աղջատած ուսերէնով ստաց.

— Ղասպատին պրիստաւ, դէն կօնչիլսա, իդի պիշի, դա՛:

Ուզում էր ասել. պարոն պրիստաւ, օրը մթնում է, արի՛, վեր գրի, վերջացրու:

Պաշտօնեան չը պատասխանեց, և նրա փոխարէն
Կամսարեանն առաջանալով՝ հարցրեց.

— Ի՞նչ է քո պահանջը այս մարդուց:

— Իմ պահանջն ինչ որ ա, էն ա գրած ա սպօլ-
նիլիստուժը, պատասխանեց խօջան փորձառու դատախա-
զի յաւակնութեամբ:

— Այնտեղ գրուած է որ սա պարտ է քեղ 131
ըուբլի: Բայց միթէ ճիշտ է այդ:

— Բա որ ճիշտ չը լինի կը գրեն. քո ասիլով դա-
տարանը սո՛ւտ ա խօսում, նկատեց Խօջան՝ շանտաժիստ
մարդու նենգամտութեամբ:

— Դատարանը սո՛ւտ չի խօսիլ. բայց դու՛սն ասա.
այս մարդուն 131 ըուբլի՞ ես տուել:

— Բա չե՛մ տվել:

— Խօջա, քե դուրբան, իմա՛լ դիւզը չես ասիլի.
տիւն ինձի մինակ քսան մանէթ ես տուե, միջամտեց
Սային յուսահատ ձայնով:

— Բա շահ չկա՛յ, միւդաթ չըկա՛յ... բարկացաւ
Խօջան:

— Հա, իդենց ասա՛. միւտադ հալքաթ որ կայ...
համաձայնուեց Սային՝ ձայնը ցածրացնելով:

— Քանի՞ տարի է որ քսան մանէթ ես տուել սը-
րան, հարցրեց Կամսարեանը:

— Ի՞նչ գիտամ, շատ...:

— Ելի՛, մի ասա՛:

— Չորս տարի ա, աղա, պատասխանեց Սային:

— Այնպէս է, չորս տարի է, հարցրեց Պետրոսը
Խօջին, բայց նա չը պատասխանեց:

— Չորս տարի ա, չորս, հաստատեցին գիւղացիներն
ամեն կողմից:

— Քանիսո՞վ ես շահ հաշուել որ 20 մանէթը չորս
տարուժը դարձել է 131 մանէթ:

— Էդ իմ բանն ա, քէ թնչ, եա դու ո՞վ ես որ իմ

գործումը խառնուում ես, նկատեց Խօջան կոշտ կերպով, կամենալով այդպիսով վիրաւորել և հեռացնել անսպաս միջամտողին. ապա դառնալով պրիստաւին ասաց— դասպագին պրիստաւ, պաժօշուստա, իդի կօնչի. մինէ վաժնի դէլը եստ, դօլգի նէ մագու իդդէս սիդէթ: Կամենում էր ասել՝ պարոն պրիստաւ, խնդրում եմ, եկ, վերջացրու, կարևոր գործ ունիմ, չեմ կարող այստեղ երկար մնալ:

Պրիստաւը մօտեցաւ:

—Գիտէք ինչ կայ, Վասիլ Իւանիչ, դարձաւ Պետրոսը վերջինին. այս մարդը 4 տարի առաջ 20 ըուբլի է տուել իւր պարտապանին և այժմ նրանից պահանջում է 131 ըուբլի: Ես հետաքրքրուում եմ իմանալ թէ՞ քանիսով է տոկոս հաշուել, բայց նա չի ուզում պատասխանել:

—Сколько процентов считали?, հարցրեց պրիստաւը ծիծաղելով:

—Կակօյ տէրէ դէլը. իսպօլնի լիստ շտօ գաւարիտ. տակ նադը դէլայտ, պատասխանեց Խօջան, կամենալով ասել՝ քեզ թնչ. հրամանագիրն ինչ ասում է դու այն պէտք է անես),

—Հիմա դուք պատասխանեցէք, ասաց պրիստաւը. Կամսարեանին և ժպտալով հեռացաւ:

—Այդպէս կանէ, մի վախենար. միայն թէ ասն, քանիսով ես տոկոս հաշուել, հարցրեց երիտասարդը:

—Ախպեր քե թնչ. ես հօ քեզանից չեմ փող ուզում:

—Ինձ թնչ. այ, ասեմ քեզ: Ես փաստաբան մարդ եմ: Փաստաբանը գիտե՞ս ինչ է.—ատուակատ: Այն դատաւորը, որ քեզ իսպօլնիտելնի լիստ է տուել, ինձանից աւել չէ օրէնք իմանում: Իսկ իմ իմացած օրէնքներէ մէջ գրուած է թէ՛ ով որ իրա պարտապանից հարիւրին 12 տոկոսից աւելով շահ առնէ, նրան պէտք է

պատժել՝ զրկելով ամեն իրաւունքներից և բանտ նըստացնելով: Ա՛յ, հմի դու այսքան մարդկանց մէջ, այս խեղճ Սայուցը 20 մանէթի համար 111 ըուբլի շահ ես առնում: Ես կարող եմ Սայու գործը յանձն առնել, այս մարդկանցն էլ վկայ գրել ու քեզ քաշ տալ դատարան, իսկ այնտեղից ուղղակի զրկել էջի դրախտը. հասկանում ես:

Այս խօսքերն ասուեցան այնպիսի մի խիստ տօնով որ խօջան երկիւղից քաջութիւնը կորցրեց:

— Աղբէր, ախար դու լաւ մարդ ես երևում, թնջ ունես զալմաղալում. ինձանից դու հօ առնելիք տալիք չունիս. էս մարդը փող ա պարտ, իմ փողն ուզում եմ, դու խթ ես մէջ ընկնում:

— Չէ, պիտի ասես, քանթ տոկոս ես հաշուել:

— Մանէթին մի շահի, տասց խօջան, տեսնելով որ «ատուակատից» պրծում չը կայ:

— Բուբլուն 5 կոպէկ, զարմացաւ Կամսարեանը.

— Հա:

— Իննեց ա. մանէթին մի շահի ենք խօսե, հաստատեց Սային:

— Տեսնո՞ւմ ես, հենց գիտաս սո՞ւտ եմ ասում, նկատեց խօջան:

— Սպասիր, սպասիր: Դու ըուբլուն 5 կոպէկ ես ասում, չէ. դէ ես 10 կոպէկ կը հաշուեմ. տեսնենք ո՞րքան է լինում:

Այս ասելով Կամսարեանը հանեց յուշատետրը, որն այժմ իւր աչքին տտելի չէր երևում և նրա աջստ երեսների վրայ սկսաւ մատիտով հաշուել.

— 20 ըուբլին՝ հարիւրին 10-ով՝ մի տարումը կը տայ 2 ըուբլի: Այս 22 ըուբլին երկրորդ տարումը կը բերի 2 ը. 20 կոպէկ. ուրեմն բոլորը 24 ը. 20 կոպէկ: Սա էլ երրորդ տարումը առկոս կը բերի 2 ը. 42 կոպէկ, միասին կանէ՝ 26 ը. 62 կոպ.: Այս 26 ը. 62 կո-

պէկն էլ չորրորդ տարումը կը տայ 2 ր. 66 կոպէկ: Ուրեմն չորս տարուց յետոյ քո տուած 20 ըուբլին կը դառնայ 28 ր. 28 կոպ. որից 8 ըուբլի 28 կոպէկը իւր արդար շահն է: Եթէ, մինչև անգամ, հարիւրին 12 տոկոս հաշուենք, բոլոր գումարը կը լինի 31 ըուբլի և մի քանի կոպէկ: Հապա մնացած հարիւրը սրտեղից ես դուրս բերել:

Պարտապան Սային, որ սկզբում մեծ հաւատ ունէր երիտասարդի հմտութեան վրայ և յոյս էր տածում թէ՛ նա մի բանով կը թեթեացնէ իւր ծանր դրութիւնը տեսնելով այժմ որ նա տոկոսը չափազանց շատ պակսեցրեց, եկաւ այն եզրակացութեան թէ՛ այդ տղան ուրեմն, բան չէ հասկանում, ուստի սկսաւ վհատուիլ: Նոյն կարծիքին էին և Ուստա Պետին ու տանուտէրը:

Հենց այդ պատճառով էլ խօջան, կարծես, ոգի տուաւ.

— Էդ դու ո՞նց ես հաշուում որ իմ առնելիքը ջուր ես կտրացնում... Հաշիւ անիլը որ մանում չես, խի՞ ես բանի մէջը խառնուում, նկատեց նա մեծ սրտով:

— Ինչպէս չեմ իմանում: Ի՞նչ չէս ասում թէ մանէթին 5 կոպէկ.

— Հա՛:

— Ի՛է ես 10, 12 եմ հաշուում և այդպէս է դուրս գալիս: Ուրիշ կերպ լինել չէ կարող:

— Ո՞նց չի կարող. դէ հմի ես հաշուեմ դու մտիկ արա՛:

Սյս ասելով խօջան հանեց ծոցից մի փոքրիկ, խաղալիքի պէս համարիչ և հաստ ու սև մատերով՝ նրա հատիկները դէս ու դէն անելով, սկսաւ հաշուել:

— Մի մանէթին որ 5 կոպէկ ըլի ամսումը, մի տարումը կըլի 12 հետ 5 կոպէկ. չուն տարին 12 ամիս ա: Էս քե 6) կապէկ: Հմի դուն ես իմ աղէն. մանէթը որ մի տարումը 60 կապէկ բերի, 10 մանէթ կը

Քերի 6 մանէթ. 20 մանէթն էլ կը բերի 12 մանէթ. էր: Հմի 20 մանէթը, մի տարուց եղը դառաւ 32 մանէթ. ...:

—Սպասիր, սպասիր. ուրեմն դու ըուբլուն 5 կոպէկ հաշուում ես միայն մի ամսումը, հարցրեց Կամսարեանը զարմանալով:

— Բա մի տարումը: Խի, փող եմ գտել, թէ գըլխիս ձի տ քացի տվել...: Հրէն ուրիշները մի ամսումը մանէթին 10 եւ 12 կոպէկ են առնում, ես 5 եմ հաշուել. սրանէ էվել խղճմտանքով բան կըլի:

Կամսարեանն ապշած նայում էր Խօջայի կարմիր կապիճներում պլպլացող աչքերին և մի քանի վայրկեան ոչինչ չէր խօսում: Ապա դառնալով պրիտաւին ժպտալով ասաց.

— Վասիլ Իւանիչ, գիտէ՞ք այս մարդը քանիսով է հաշուել տոկոսը:

— Քանիսով, հետաքրքրուեց պաշտօնեան:

— Հապա, գուշակեցէք:

— Քսանով, քսան հինգով...:

— Ի՞նչ քսան, ք՞նչ երեսուն. ո՞չ աւել և ոչ պակաս հարիւրին վաթսուն:

— Անկարելի է:

— Հաւատացէք:

— Օ՛, օ... բացականչեց պրիտաւը:

— Ըշտօ, պէտ կապէկ մնօգօ, (քնչ, հինգ կոպէկը շմտ է) շփոթուած հարցրեց Խօջան:

— Պետք Կերիլիչ, սա հինգ կոպէկ է ասում, դարձաւ պրիտաւը երիտասարդին:

— Այո, 5 կոպէկ. բայց ըուբլուն 5 կոպէկ մի ամսումը: Ուրեմն մի տարում 12 անգամ 5 կոպէկ, որ Վլիինի 60:

— Այդպէս է, հարցրեց պաշտօնեան Խօջային:

—Դա, դա, վերնը (այն, այն, ճիշտ է), հաստատեց Խօջան:

—Օ, это ужъ черезчуръ! բացականչեց Վասիլ Իւսնիչը:

—Դուք, պարոն պրիստաւ, խնդրեմ, իբրև դատարանի պաշտօնեայ, Վկայ լինիք որ այս մարդը, ձեր և ժողովրդի ներկայութեամբ՝ ասաց և հաստատեց որ ինքը հարիւրին ստանում է վաթսուն տոկոս:

—Ուրախութեամբ, ուրախութեամբ, համաձայնուեց պաշտօնեան:

—Էդ քնչ ա է, խի՞ չէք թողնում որ էդ մարդը իրա գործը վերջացնի... հարցրեց Խօջան, գուշակելով որ մի ինչ որ վատ բան է պատրաստում իրա համար:

—Այ, իսկոյն կասեմ: Բայց թող մի ես էլ քո ասած ձեռով հաշուեմ ու տեսնեմ թէ՛ արդեօք մանէթին հի՞նգ կուպէկ է գալի թէ աւել...:

—Դրուստ ա աղբեր, դրուստ, ես խաբող մարդ չեմ. էս սաղ մհալը գիտայ թէ՛ Խօջայ Միրզան քնչ մարդ ա:

—Հա, ո՞վ է ինչ ասում. բայց թող մի հաշուենք... Այս ասելով Կամսարեանն սկսաւ հաշուել:—20 բուբլին 60 կուպէկով՝ մի տարումը կը բերի 12 բուբլի: Ճիշտ է: 12 և 20, կը լինի 32: Այդ 32 բուբլին միւս տարումը կը բերի 19 բ. 20 կուպէկ: Ուրեմն երկու տարումը քո փողը կը դառնայ 51 բ. 20 կ.: Ճիշտ է: Այդ 51 բ. 20 կուպէկն էլ երրորդ տարումը կը բերի շահ 30 բ. 72 կ., երկուսը միասին՝ կը լինին 81 բ. 72 կ.: Բարի: Այդ 81 բ. 92 կուպէկը 4-րդ տարումը կը տան տոկոս 49 բ. 15 կուպ.: Ուրեմն բոլորը միասին 131 բ. 07 կուպ.: Նատ ճիշտ է, խօջա, ասաց Կամսարեանը հեգնելով:

— Բա որ ասում եմ... պարծեցաւ Խօջան իւր ճշտութեամբ և մէջքն ուղղելով՝ հանգիստ շունչ առաւ:

Սայուս և իւր պաշտպանների վրայ կարծես ջուր մաղուեց:

— Բայց գիտես ինչ կայ, նորէն խօսեց Կամսարեանը:

— Ի՞նչ:

— Ահա պրիստաւի և բոլոր ժողովրդի ներկայութեամբ հաստատուեց որ դու պարապում ես անխիղճ վաշխառութեամբ, այսինքն ժողովրդից առնում ես այնպիսի մեծ տոկոս, որն օրէնքը արգիւելով արգիւում է: 100-ին 60 կոպէկ շահ առնելը այնպիսի յանցանք է, որ օրէնքը դրա համար կը պատժէ քեզ զրկելով որոշ իրաւունքներից և բանտարկելով մէկից մինչև երկու տարի: Հիմի դու կարող ես, եթէ ուզում ես, վեր գրեւտալ այս մարդու կովն ու ձին, բայց ես թոյլ չեմ տալ որ դու նրանց ծախես: Ահա հենց այսօր ես խնդիր կը գրեմ Սայուս կողմից և իմ ձեռքով կը հասցնեմ պրօկուրօրին: Գործը կերթալ դատարանը, ես այնտեղ կը պաշտպանեմ Սայուս իրաւունքը, իսկ պրօկուրօրը կը մեղադրէ քեզ: Սային իւր կովն ու ձին յետ կտանայ, իսկ դու կընստես բանտում: Այնուհետև որ հազարներ էլ խարճես, չես կարող ազատուել:— Այդպէս է, թէ ոչ, Վասիլ Իւանիչ, դարձաւ երիտասարդը պաշտօնեային:

Վերջինս որ ոչինչ չէր հասկացել Պետրոսի հայերէն խօսածներից, հարցրեց.

— Ի՞նչն է այդպէս:

Կամսարեանը կրկնեց իւր խօսածները ռուսերէն:

— Այո՛, այդպէս է. օրէնքը ծանր պատիժ է տալիս վաշխառուներին. իսկ ձերը նոյնպէս վաշխառութիւն է, հաստատեց պաշտօնեան:

Խօջայի գոյնը երկիւղից թռաւ: Նա ձայնը ցածրացնելով ասաց.

— Աղբէր. ընչի՞ էք ուզում ինձ վնաս տալ: Ախար ես լաւուրթիւն եմ արել, վատութիւն հօ չեմ արել:

Մարդը սոված ա էլէլ, փող եմ տուել. սերմացու ա առել. ցանել ա, հնձել ա. չորս տարի ապրել ա...

—Սերմացուի փող ես տուել որ հիմա գաս կովն ու ձին յափշտակես, ընդհատեց Պետրոսը զայլրացած.— ախար քո տուածից ու նրա տոկոսից աւել արժէ հենց այս կովը, բա ձին ո՛ւր ես տանում:

—Դէ ո՛ւր ա որ տանում եմ, ասում էք, ես էլ չեմ թողիլ որ վեր գրի. բերէք իմ փողը տէք, անց կենամ գնամ:

—Ձէ, դու փող չես ստանալ: Քոնն այս կովն ու ձին են, վեր գրել տո՛ւր, տար, եթէ կարող ես: Մենք էլ յետոյ մեր գիտցածը կանենք:

—Ձեմ ուզում, աղբեր, երսուն մանէթը բաշխում եմ, իմ հարիւր մանէթը տէք, վեր կենամ գնամ:

—Քեզ հասնելիքը 28 րուբլի է. եթէ ուզում ես, ստացիր և գործը վերջացրու. եթէ ոչ, պատրաստուիլ որ տարի ու կէս բերդումը նստես:

—Աղբեր, խի էք տունս քանդում, բա ես մեղք չեմ... ախար ես էլ մարդ եմ. տուն ունեմ. տեղ ունեմ, օղլուշաղ ու էրէխեք ունեմ... Աստօ՞ վեր չունիլ որ իմ հալալ քրտինքով աշխատած փողը ձեռքիցս խլում էք... աղաչաւոր ձայնով խօսում էր խօջան և պատրաստում, կարծես, լաց լինելու:

—Ի՞նչ է պատահել, հարցրեց պրիստաւը՝ տեսնելով որ խօջան խօսում է լալաձայն:

—Ոչինչ, վաշխառուն այժմ էլ դերասանութիւն է անում, բացատրեց Կամարեանը:

—Հա, հիմա թնչ ես ասում, վեր գրեմ թէ ոչ, ուշանում ենք, դիմեց պրիստաւը խօջային:

—Ոչ, ոչ, ես հաշտութեամբ եմ ուզում վերջացնել, ուզում եմ լաւութիւն անել, շտապով յայտարար-

րեց խօջան, համոզուած լինելով որ բացուած խարդախութիւնը կարող է ցաւ բերել իւր գլխին:

Մի թագուն ուրախութիւն, որից դեռ անբաժան էր երկիւղի զգացմունքը, սլաշարեց Սալուն: Մինչդեռ ուստա Պետին ու տանուտէրը խօջալի նուազած ձայնից արդէն գուշակելով որ նրա բանը փրթուկ է, սկսան շտապեցնել վախճանը, ամեն կողմից համոզելով որ խօջան իւր ասած լաւութիւնն անէ, վերջացնէ:

Բայց Կամսարեանը թոյլ չը տուաւ որ վերջինս մինչև իսկ պաւութիւն անելու պատրուակով գործն աւարտելու մխիթարութիւնն ունենայ:

— Այդպէս մի խօսէք և մի սխալեցնէք ձեզ լսողներին, սաստեց նա Պետուն և միւսներին: Այս մարդը լաւութիւն չէ անում: Եթէ մենք համաձայնուենք որ սա 28 ըուբլին ստանալով՝ գործը խաղաղութեամբ վերջացնէ, այն ժամանակ մենք ենք լաւութիւն անում սրան և ոչ թէ ինքը՝ մեզ: Այդ պէտք է սա իմանայ, շնորհակալ լինի, և խոստանայ որ այսուհետև ձեռք պիտի վերցնէ իւր այս անպիտան ու վնասակար արհեստից: Հակառակ դէպքում, ես հենց այս երեկոյ կը գրեմ իմ բողոքը և կուղարկեմ պրօկուրօրին:

Մի քանի թեր և դէմ խօսքերից յետոյ, վերջապէս խօջան համաձայնուեց ստանալ 28 ըուբլին, որից տասն ունէք Սալին, ութը՝ Պետին պարտք տուաւ, իսկ մնացորդ տասը նուիրեց Կամսարեանը:

Երբ խօջան ու պրիստաւը հեռացան, իսկ տանուտէրը գնաց ճանապարհ դնելու նրանց, Սալու կինը վազեց, ընկաւ Պետրոսի ոտքերը և ուրախութեան արտասուքն աչքերին, սկսաւ համբուրել նրա ծնկները և օրհնել նրան սրտաշարժ խօսքերով:

Հազիւ երիտասարդը բարձրացրեց կնոջը, մօտեցաւ ծերուկ Սալին որ ուրախութիւնից համրացած՝ չէր կարողանում խօսել, բայց դողդոջուն ձեռքերը բարձրաց-

նելով՝ աշխատում էր երիտասարդի գլուխը բռնել և համբուրել:

Կովի մօտ կանգնած փոքրիկ աղջիկը՝ մեծերի ազմուկին չը մասնակցելով՝ գրկել էր հեղիկ կենդանու գլուխը և շարունակ նրա աչերն ու դուռնչը համբուրելով՝ ասում էր ուրախ ուրախ.

— Յիշկա, մարալ ջան. էլ քե շեն տանելում. տիւն կացիր մեր կուշտ, քու հօրթն էլ քո կուշտ... օխալ, ինչ լաւ է...

Իսկ եղբայրը, որ մինչ այն՝ ձիու կապը ձեռքին՝ կանգնած էր այգեեղ, այժմ ուրախութիւնից միւս մարդկանց չը աննելով՝ ճշում էր անընդհատ.

— Ճոճ պապ, ճոճ պապ, ձին իմալ անեմ, իստեղ պախեմ, թէ թօրգեմ էթայ խոտին...:

Կամսարեանին միւս կողմից շրջապատել էին գիւղացիները և շնորհակալութեան տարափ էր որ այս ու այն կողմից տեղում էին նրա գլխին: Երիտասարդը շտապեց հեռանալ, փախչելով, համարեա՛, անվերջ շնորհակալիքներից:

Սակայն կատարուած իրողութեան լուրը տարածուել էր գիւղում կայծակի արագութեամբ. ուստի որ կողմից էլ անցնում էր երիտասարդը, կանայք ու տղամարդիկ, կտուրները վրայից թէ ցանկերի ետեւից օրհնում ու գովում էին նրան:

Արդէն մութ էր, երբ Պետրոսը տանուտէրին պատահելով, նրա հետ միասին վերագարձաւ տուն: Վերջինս ամենից շատ էր ուրախ. որովհետեւ իւր տան հիւրն էր, որ գիւղացիներից մինին այդպիսի մեծ բարիք էր արել այսօր: Անկարելի էր որ այդ դէպքը չըջուէր նրա պատուասիրութիւնը: Այդ էր պատճառը որ նա այսօր մի առանձին հոգածութեամբ էր թախանձում որ երիտասարդը հրաման տայ Սալբիին ընթրիք պատրաստելու: Բայց Պետրոսը մերժեց և լաւականանալով միայն եր-

Պու բաժակ թէլով, խնդրեց որ իւր համար անկողին պատրաստեն, ըստ որում լոգնած էր և ցանկանում էր վաղ քնել:

Եւ, սակայն, մինչև որ անկողինը կը պատրաստէին, նա բարձրացաւ տան կտուրը՝ մի քանի վայրկեան ինքն իւր հետ ալդտեղ առանձին մնալու և օրուայ ընթացքում պատահածների մասին խորհելու համար: — Արդէն պարտապան գիւղացուն ծանր պատուհասից ազատելն ու նրան հետևող անվերջ օրհնութիւններն ու շնորհակալութիւնները լսելը, այնքան էր լուզել ու ցնցել նըրա հոգին, որ նա չէր կարող հանգիստ քնել, եթէ այդ ամենի առիթով հետզհետէ իւր գլխում ծագող հարցերին՝ պատշաճ լուծում ու պատասխան չը գտնէր:

Ինչպէս ամբողջ օրը, նոյնպէս և այժմ ամպերը շարունակ բաց խփուկ էին անում երկնքի երեսին, որից լուսինը մերթ պայծառ բացուում, լուսաւորում էր աղքատիկ գիւղն ու նրա խղճուկ տները և ծովակն ու կղզին՝ շրջապատող դաշտերով, թմբերով ու լեռներով, մերթ լողում, սուզում էր ամպերի ետևը և հրապուրիչ տեսարանները խաւարով ծածկում: Սակայն հորիզոնի արևելեան հիւսիսը ծածկուած էր թանձր, կապարի պէս սև և միապաղաղ թուղպերով, որոնք, թւում էր թէ՛ պիտի վրդովէին գիշերուայ խաղաղութիւնը:

Կամսարեանը, սակայն, չէր հետաքրքրում այժմ քնութեան երևոյթներով: Որքան շատ բան էր տեսել նա այսօր, որքան նորութիւններ իմացել, դրանց մասին էր մտածում:

Նա դեռ երէկ այն կարծիքին էր թէ՛ ոչինչ չէ կարելի անել գիւղում, թէ ամեն բան այնպէս սառած ու քարացած է այստեղ, որ իւր նման մարդկանց ձեռքերը, որքան էլ նրանք զինուած լինին զօրեղ գործիքներով, չեն կարող ոչ հին սառույցը հալել, ոչ էլ քարացած կոշտերը մաշել: Բայց այսօր, ահա, նա կատարեց մի գործ,

որն իւրմով լուծեց մահու և կեանքի խնդիր: — Նա վերահաս կործանումից ազատեց մի առևն. վերջնական անկումից փրկեց մի ընտանիք և դրա համար շատ քիչ կամ գրեթէ ոչինչ աշխատութիւն գործ դրաւ...

Եւ սակայն որքան շատ կային այդպիսի թողուած ու լքուած տներ ու ընտանիքներ. որքան շատ բան կարելի էր անել դրանց համար: Եւ նա երևակայեց թէ՛ ինչ կը լինէր այսօր խեղճ Սայու գրութիւնը, եթէ ինքը, բազմի բերմամբ, չը հանդիպէր այստեղ, չը զսպէր խօջալի աւարառութեան տենչը, չը պաշտպանէր անգոր, անօգնական գիւղացուն...: Ապա նա յիշեց տիրացուի դպրոցը, երախաներ կրթելու և ուսուցանելու վայրենի եղանակը և, մի և նոյն ժամանակ, Մօսու իրաւացի դիտողութիւնը թէ՛ «երբ ցորէն հաց չըկայ, պէտք էր քաղցածին տալ գոնէ ճաթ, որպէս զի նա սովից չը մեռնի»: Վերջը նա մտքով փոխադրուեց Սևան, յիշեց նրա անշարժ ու քարացած գրութիւնը, աբեղայի բողոքը, նրա երկար զրոյները, յայտնած ցանկութիւնները և անապատը վերակազմելու ու պայծառացնելու նկատմամբ՝ նրա առաջարկած միջոցները:

Այս ամենը յիշելուց և դրանց վերաբերմամբ երկար մտածելուց յետոյ, երիտասարդը եկաւ այն եզրակացութեան թէ՛ անհրաժեշտ էր աշխատել՝ հնարաւոր դարձնել գիւղում ապրելն ու գործելը...:

Այդ վայրկենին նորէն լուսինը բացուեցաւ և պայծառ լուսով երկիրն ողողելով. երևան հանեց գեղեցիկ ծովակն ու շրջակայ լեռները և դրանց հետ միասին... Ձիբուխլուի չոր, քձուծ պատկերը, իւր գետնին կպած տներով, իւր աթարի դէզերով...:

Երիտասարդը նայեց իւր շուրջը, զգաց դարձեալ մի անհաճօյ անհանգստութիւն և չը կամենալով այլ ևս դրա մասին մտածել, իջաւ ներքև:

Մի քառորդ ժամից՝ նա Մորփէոսի գրկումն էր:

ԺԵ.

Կէս գիշեր էր: Խոր ու քաղցր քնի մէջ Պետրոսն ի հարկէ չէր տեսել թէ՛ ինչպէս հորիզոնը փակող սև ամպերը բարդ ՚ի բարդ վերանալով՝ լուսինը ծածկեցին և ապա հետզհետէ թանձր մառախուղը երկրի երեսը պատեց: Քիչ յետոյ սկսաւ շաղել թեթև անձրև, որն ապա զնալով՝ սաստկացաւ ու յորդացաւ և մեծ աղմուկով սկսաւ բաց գետինն ու տսն կտուրը ծեծել: Հովը, որ երեկոյեան մեղմ էր ու քնարեր, այժմ զօրացել, փոխուել էր քամու և ուժգին շառաչելով՝ փոթորկում էր անձրևը և յաճախ նրա հոսանքը ուղղում դէպի սրահն, ուր թախտի վրայ, քաղցր քնի մէջ հանգչում էր այդ վայրկենին քաղաքացի հիւրը:

Երկնի անձրևը ծեծում էր դուրսը, երկնի օդի մէջ շառաչում քամին, և սակայն Պետրոսը քնած էր հանգիստ և չէր զգում, նոյն իսկ, ցրտութիւնը ցօղի, որ քամին յաճախ շաղում էր իւր դէմքին: Բայց, ահա յանկարծ ճայթեց մի օրոտ. Մարալինջի և Ահմանկան բարձունքը դողդացին և անձրևի շառաչը, կարծես, կրկնապատկուեց: Երիտասարդը վեր թռաւ և սարսափով տեսաւ ոչ միայն օդի մէջ մըրկող հեղեղը, այլ և այն որ իւր անկողնի երեսը թրջուած է բոլորովին: Բացի այդ, նրա վրայ տեղ տեղ կտուրից ծորում էր անձրևաջուր:

Անակնկալ պատահարից շփոթուած՝ Պետրոսը վեր կացաւ տեղից և կամենում էր տան գուռը ծեծել՝ ներս մտնելու համար: Բայց մտածելով որ այդտեղ տանու-տէրը քնած է՝ կնոջ ու երեխայոց հետ, անյարմար գը-տաւ զարթեցնել նրանց: Բայց թնջ անել. չէ՞ որ անհնար էր գիշերն անցցնել անձրևի տակ: Իսկոյն նամտաբերեց փոքրիկ սենեակը, որ կից էր ախոռին և առանց երկար մտածելու բացաւ նրա դուռը և անկողինը հա-լաքելով՝ մտաւ ներս:

Ախօռի սուր, անախորժ հոտը, տոգորուած աւելի ևս անախորժ ջերմութեամբ՝ դիպաւ նրա քթին. բայց այժմ արդէն ժամանակը չէր՝ թերութիւններ քննելու. Պետրոսին հարկաւոր էր մի ծածկարան անձրեւից պատսպարուելու համար, և նա, ահա գտել էր այն: Շտապ շտապ փախելով անկողինը այդտեղ գտնուող թախտի վրայ, նա դուռը փակեց ու պառկեց, կարծելով թէ՛ պիտի քնէ: Բայց չանցաւ քառորդ ժամ և ակօռից փչող հոտը սկսաւ անհանգստացնել նրան: Նա բացաւ սենեակի դուռը և նորէն պառկեց: Այժմ որովհետև դրսից եկող թարմ օդը շոյում էր նրա դէմքը, ուրեմն, կարող էր քնել: Երիտասարդը փակեց աչքերը և աշխատեց մտածութիւնները հեռացնել իրանից, լաւ իմանալով որ քնել կարողանալու համար, ամենից առաջ ուղեղը պէտք է քնացնել: Բայց այդ էլ չօգնեց: Որովհետև չէր անցել դեռ կէս ժամ որ նրան սկսան անհանգստացնել լուաները, որոնք հողէ լատակ ունեցող և, մանաւանդ, փակ պահուող այգպիսի տեղերում վխտում են ամառը: Երիտասարդն սկսաւ շուռ ու մուռ գալ, աջ կողմի վրայ պառկել, ձախի վրայ փոխել, երբեմն էլ անկողնից ելնելով՝ շապիքը հանել ու թափ տալ, բայց իզուր: Արեան ծարաւի այդ լուաները, որոնք տաւարը գոմից հեռացնելուց լետոյ զրկուած էին բաւարար կերակրից, վաղոնց սպասում էին այսպիսի մի համեղ որսի, այն էլ ինչ որս... քաղաքացի, մաքրակենցաղ...: Լուաներն, ի հարկէ, չը գիտէին որ Կամսարեանը համալսարանական է և իրաւաբան. այդ պատճառով ծծում էին նրա արիւնը անգթաբար, առանց դատաւորից կամ դատաստանից վախենալու:

Այսպէս անցան մի երկու ժամեր. բայց քնչ ժամեր... պէտք էր Կամսարեանի տեղը լինել՝ հասկանալ կարենալու համար թէ՛ որպիսի տանջանքի և նահա-

տակույթեան ժամեր էին դրանք: Եւ եթէ դուք, ո՞վ համալսարանական ընկերներ, որոնք ոգևորուող Կամսարեանի խոստումը լսելուց՝ նրան ծափահարել և ձեր ձեռքերի վրայ օդն էիք բարձրացել, գտնուում լինէիք այդ վայրկեանին նոյն հոռած ախոռին կից սենեակում և տեսնէիք նրա անյուր տանջանքը, անպատճառ կասէիք. — Թո՛ղ, եղբայր, ի՞նչ ես քեզ տանջում... վեր կաց, հաւաքիր իրերդ, գնա՛ այնտեղ, ուր մարդիկ ապրում են իսկական մարդու և ոչ անասունի նման:

Բայց թէ ինչ էր խօսում ու մտածում այդ միջոցին ինքը Կամսարեանը, այդ մասին լաւ է լուել, որպէս զի եթէ երբ և իցէ նման ոգևորութեամբ վառուին ուրիշ երիտասարդներ, նրանց անծանօթ մնայ առաջին ոգևորուողի յուսահատ տրտունջը:

Անտոնելի ժամերի հետ միասին վերջապէս անցաւ և անձրեւը, դադարեց քամին և աղօթարանն սկսաւ հետզհետէ պարզուիլ ու բացուիլ:

Կամսարեանը որոշեց դուրս գալ իւր տանջարանից: Բայց որովհետեւ սրահի առաստաղից դեռ կաթիկթում էր ջուրը և, հետևապէս, նրա տակ պառկել անկարելի էր, ուստի Պետրոսը կիսով չափ հազնուելով, դուրս եկաւ սրահը և այդտեղ դրուած թախտը մի կերպ քաջքշելով տարաւ բակը, ուր օդը թարմ և մաքուր էր: Ապա անկողինն էլ ներսից հաւաքելով՝ մի լաւ թափ տուաւ՝ որպէս զի անամօթ լուերին հալածէ և նորէն փռելով թախտի վրայ, մէջը մտաւ ու պառկեց: Դրսի թարմ օդն ու կրած նեղութիւններից զգացած յոգնութիւնը շուտով քուն բերին երիտասարդի աչքերին:

Խաղաղութեան հրեշտակը, շատ անգամ, անգործութիւնից թէ՛ որոշ նպատակով, իւր խնամքին լանձնուած մահկանացուների հետ կառակներ է անում: Նա ծանր ու զարհուրելի երազներ է տալիս նրանց, որոնք արթ-

նութեան ժամանակ շրջապատուած են կեանքի դիւրութիւններով և, ընդհակառակը, հեշտալի ու քաղցր երազներով գգուում է նրանց, որոնք արթնութեան միջոցին գտնուում են ծանր ու անհամբոյր վիճակում:

Մեր Կամսարեանին էլ նա անուշ քուն տալուց յետոյ, տարաւ յանկարծ Բորժօմ:

Օհ, ինչ երջանիկ հակադրութիւն: Առաւօտ է: Փառաշէն վիլլայի պատուհանները ողողուած են արևի սլալծառ շողերով. բայց բաց-կանաչ մետաքսեայ վարագոյրը չէ թողնում որ նրանք թափանցեն ննջարանը, ուր այդ վայրկեանին Պետրոս Կամսարեանը՝ անկողնի մէջ նստած՝ առաւօտեան թէյն է վայելում: Նա այդպէս սիրում էր անել, երբ օրը կիւրակէ էր և իւր գործը ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ՝ հազնուել և ժամ 12-ի մօտ ելնել այցելութեան: Կանաչ վարագոյրի ստեղծած փափուկ ու քնքոյշ լոյսը գգուում է ննջարանի հարուստ զարդարանքը այնպիսի գոյներով որ կարծես թէ՛ նրանց վրայ նայում ես երփներանգ ծիածանի միջից: Ամեն տեղ պերճութիւն, թաւիչ ու կերպաս. ամեն տեղ ընտիր ճաշակի նրբութիւն...: Իսկ երիտասարդի անկողինը. դա կոմֆորտի վերջին խօսքն է: Մահիճն ամբողջապէս ձուլուած է բրօնզից և զարդարուած ոսկեքանդակ փղոսկրով: Նրա յատակն ունցրել են փափուկ, փետրալից օթոցներ, որոնք ծածկուած են ձիւնի պէս սպիտակ սաւանով. իսկ գեղեցիկ, վանդակազարդ սնարը՝ կիսով չափ փակում են աղուափետրով լի բարձեր՝ ծածկուած նուրբ կտաւով և զարդարուած ծակոտկէն ժանեակներով (կրու՞ ժևա): Թեթև բէհէզից կարած և շքեղ մետաքսով երեսած վերմակը, որ այժմ կիսածալ ընկած է մի կողմ, լրացնում է կազմուածքը հարուստ անկողնի, որի մէջ նստած է երիտասարդը՝ ճենապակեայ ոսկեզօծ գաւաթը ձեռին: Մահճի առաջ դրուած վոքքիկ, բոլորչի սեղանի վրայ գտնուում են սեր, կարագ և ընտիր շաքարահացեր:

Երիտասարդը վայելում է և, միևնույն ժամանակ, խօսում իւր մօր հետ այն մասին թէ՛ ինչպէս ինքը լիմարութիւն էր արել «կռօների» երկիրը գնալով և այնտեղ անլուր տանջանքների ենթարկուելով: Լիդիա Պաւլովնան կարեկցում էր որդուն և, միևնույն ժամանակ, աշխատում որ իւր քնքոյշ հոգատարութեամբ մոռացնել տայ նրան կրած նեղութիւնները:

Բայց տեսարանը փոխուում է: Բնութեան ու արհեստի շքեղութիւններով զարդարած Միքայէլեան պարկում, կարկաչահոս Բորժօմկայի ափին, ծառերով հովանաւոր մարմանդի վրայ խմբուած է ամարոցաբնակ տիկնանց, երիտասարդների ու երիտասարդուհիների մի փայլուն բազմութիւն, որի մի մասը կրօկէտ է խաղում, միւսը զուարճախօսում է, իսկ իրեն, Կամսարեանին շրջապատողները խօսում են բարձրի, գեղեցիկ և վսեմի մասին...: Յանկարծ մի սիրուն, արծաթահնչիւն ձայն առաջարկում է բազմութեանը՝ թողնել խաղերն ու զրոյցը և կատարել մի զբօսանք, անցնելով Բորժօմկայի եօթ կամուրջները: Ամենքն համաձայնում են, որովհետև առաջարկողը գեղանի Ադելինան է, փայլուն բազմութեան այդ վայրկենի թագուհին...: Եւ խմբակն իսկոյն բաժանուում է զոյգ-զոյգ, եռեակ, կամ քառեակ մասերի, որպէս զի այլեաներով ու նեղ կամուրջներով անցնելու ժամանակ իրար չըխանգարեն:

Կամսարեանն, ի հարկէ, իւր թիւն է առել չքնաղ Ադելինային, որ այդ վայրկենին քնքոյշ էր աւելի՝ քան գարնան վարդը, գրպակէջ ու քաղցրաբոյր՝ քան ծաղկոցի շուշանը, սիրախօս ու գեղաձայն՝ քան այգածին սոխակը...:

Խմբակի մասերը դիմում էին առաջ խօսելով, ճրջալով կամ ուրախ կարկաչելով. երբեմն իրար միանալով, իսկ յաճախ անջատ քայլելով: Չորրորդ թէ հինգերորդ կամուրջն էին անցնում, երիտասարդը չէր լիւզում, և ահա խիտ ծառերի մի սիրուն բուրակ շրջա-

պատեց նրանց: Մի վայրկեան նրանք տեսին իրենց միայնակ և կանգ առին հովանաւոր ծածկարանի մէջ: Գեղանի կուսի լուսավառ հայեացքը սեւեռուեց երիտասարդի սիրայոյզ աչերին և վարդագոյն շուրթերը ժպտեանման ծիածանի միջեց շնչային կիսաձայն:

— Ինչո՞ւ այդքան ուշացար... Եթէ գիտենայիր թէ՛ որքան անձկութեամբ էի սպասում քեզ... որպիսի՛ կարօտով իմ օրերն անցնում...: Եւ շուշան բազուկները պատեցին իսկոյն պարանոցը երիտասարդի, որ դրկեց նրան քնքշաբար և սեղմեց կրծքին մեղմով...: Հրատապ շուրթերը հանդիպեցին իրար և արքայութիւնը մի վայրկեան իջեցրին երկրի վրայ...:

Յանկարծ մի ահաւոր գոռոց շրջապատը թնդացրեց: Երիտասարդը վեր թռաւ: Առաջին բանը, որ աչքին զարկաւ, տխարի դէզն էր, որի շուրջն անձրևը գոյացրել էր տիզմի ընդարձակ ճահիճ... Սա ուրեմն դարձեալ չարաբաստիկ Չիբուխյուն էր: Բայց ի՛նչ գոռոց էր այն, որ զարթեցրեց երիտասարդին իւր անուշ քնից և երագի արքայութիւնը՝ փոխեց իրական դժոխքի: Դա խանդակաթ բառաչն էր տանուտէրի այն կովի, որին Սալբին կթելուց յետոյ բաց էր թողել իւր հորթին մօտենալու համար. իսկ անմիտ անասունը չը համբերելով այնքան՝ որ հասնէ հորթուկին, շտապել էր ճամպի կիսից իւր զուարթ ձայնով աւետել նրան իւր զալուստը, առանց մտածելու թէ՛ այդտեղ քնած է Կամարեանը, որ անոյշ երազ է տեսնում:

— Фы, что за безобразие! բացառանչեց երիտասարդը, այս անգամ արդէն ոռուսերէն, և բարձրանալով տեղից սկսաւ շուտ-շուտ հագնուիլ: Երբէք գիւղն ու գիւղացին այնքան զզուելի չէին երևացել Պետրոսի աչքում, որքան այդ վայրկեանին: Այդ պատճառով հենց որ տանուտէրը երևաց, նա գիմեց նրան դժգոհութեամբ:

— Ի սէր Աստուծոյ, տանուտէր, մարդ զրկիր Սեմիօ-

նովկայ որ շուտ տրոյկտլ (սալլակ) բերեն. ես մինչև երկու ժամը պիտի ճանապարհուեմ անպատճառ:

— Տրոյկը ուր վոր ա էս ա կը խասնի, ես իրիկուան եմ ապսպրե... ասաց տանուտէրը և սկսաւ հարցափորձել թէ քնչպէս է պատահել որ նա քնելու թախտը դուրս է բերել բակը, կամ թէ անձրևի ժամանակ որտեղ է պատսպարուել:

Պետրոսը պատմեց իւր գլխին եկածը՝ դժգոհութեամբ լի խօսքերով, որոնք ծանր ազդեցութիւն արին տանուտէրի վրայ: Նա անկեղծ ցաւ յայտնեց՝ որ չէ իմացել անձրևի գալը, ապա թէ ոչ կարող էր հենց ներսի տանը քնելու տեղ պատրաստել երիտասարդի համար: Շատ բարկացաւ, նաև, Սալբիի վրայ, որ բաց է թողել «անիծուկ կովը», իսկ սա իւր բառաչով խանգարել է «աղի» անուշիկ քուռը:

Հենց այս զրուցի ու բացատրութեանց ժամանակ լսուեցաւ հեռուում փոստային սալլակի զանգի ղողանջը:

— Հրէն դրոյկը գալում ա, աւետեց տանուտէրը:

— Սլոգպէս շնուտ, զարմացաւ Կոմսարեանը և, ուրախանալով որ վերջապէս ազատուում է նեղութիւններէ, իւր սրտում հաշտուեցաւ բոլոր անցածի հետ, մոռանալով թէ անձրևը, թէ լուաները և թէ կովի բառաչը:

Շուտով հասաւ և սալլակը՝ եռալոյծ ձիաներով:

— Տօնահան, դո՛ւ ես եկե, հարցրեց տանուտէրը ծանօթ կառապանին:

— Ես եմ եկել բա՛. ըսկի կը թողամ որ իմ աղին ուրիշ մարդ տանի, ասաց կառապանը վստահութեամբ, չը նայելով որ տանելիք աղին առաջին անգամն էր տեսնում իւր կեանքում:

— Ի՞նչպէս է որ այդպէս վաղ ես եկել. հարցրեց երիտասարդը:

— Բա ըսկի կը եղանամ: Խօջա-Միրջէն վեց շահի բախշեց. ասաւ՝ Տօնական, քե տենեմ ուաւօտը ծէքը ծէքին Չրխլուում:

— Խօջան ինչ ունի այս գործում, զարմացաւ Պետրոսը:

— Ինե՛նց ա. իրիգուական խօջի խետն եմ ապսպրե, բայցատրեց տանուտէրը:

— Եւ նա քեզ վեց շահի բաշխեց, հետաքրքրուեցաւ երիտասարդը:

— Բաշխեց բա՛: Ասաւ, Տօնակոն, ընենց արա որ էս օր ճաշի վախտը աղին հասցնես Դիլի: Երևում ա լաւ բարեկամդ ա, քե հմար հոգում ա:

Երիտասարդը չը պատասխանեց: Նա մտածում էր այն մասին թէ՛ ինչպէ՛ս ժշատ ու գձուծ վաշխառուն սիրով զրկուել է իւր 30 կոպէկից, միայն այն պատճառով որ իրեն (Կամսարեանին), իբրև վնասակար մարդու, մի փոքր աւելի վաղ հեռացնէ գիւղից: Այս մտածմունքը, սակայն, փոփոխուեց իւր չանաջադրեց երիտասարդի որոշման մէջ: Նա սիրով սկսաւ իւր իրեղէնները կապկպել, որի ժամանակ մի փոքր տարակուսեց, միայն բերած գրքերի մասին, չիմանալով թէ՛ ի՛նչ անէ նըրանց. որովհետև թւում էր թէ անօգուտ է նորէն այդ ծանրոցքը տեղափոխել Թիֆլիս: Այսպէս նա մտածում էր, գուցէ, այն պատճառով որ չէր ուզում իւր աչքի առաջ ունենալ այնպիսի իրեր, որոնք լիջեցնէին նրան իւր «առաքելութեան» պատմութիւնը:

Ինչ որ է, շուտով մի գեղեցիկ միտք փարատեց, նա և, այդ մտմտուքը: Նա լիջեց որ բողոքարկու աբեղան գրքեր էր խնդրել իրենից: — Արի՛ այս կապոցը զըրկեմ նրան, և սա կլինի մի գեղեցիկ նուէր», մտածեց երիտասարդը և գրքերի կապոցն առանձնացնելով՝ խնդրեց տանուտէրին՝ հաւատարիմ գնացողի ձեռքով հասցնել այն աբեղային: Թէ ի՛նչ օգուտ պիտի քաղէր վերջինս Маресь-ի Полный бурсь охоты և Освальдь-ի Лягавая собака գրքերից, դրա համար Պետրոսը աւելորդ համարեց մտածել:

Մի ժամից արդէն ամեն ինչ պատրաստ էր: Երիտասարդը կամեցաւ վարձատրել մի բանով հիւրասէր

տանուտէրին, բայց վերջինս բացէ ի բաց մերժեց ընդունել որ և է վարձատրութիւն, ասելով թէ՛ իւր պարտքն էր պատուել Աստուծոյ հիւրին, եթէ նոյն իսկ ամիսներով նա ապրէր իւր տանը: Միայն շատ երկար թախանձելուց յետոյ, Պետրոսը կարողացաւ մի թղթադրամ խրել հիւրընկալի ձեռքը, իբրև հագուստի նուէր Սալբիի և երեխայոց համար:

Արևը մի չուան բարձրացել Մարալինջից, երբ Կամսարեանն իւր սրտագին շնորհակալութիւնը յայտնելով տանուտէրին և նրա կնոջը, ողջունեց նրանց վերջին անգամ և բարձրացաւ սալլակը: Տօնականը մի զօրաւոր բացագանչութեամբ խրախուսեց ձիերին և նրանք աշխուժով սլացան դէպի խճուղին:

Այստեղից Սեմեօնովկայ և այնտեղից Դիլիջան՝ ուղեւորութիւնն անցաւ յաջող և առանց պատահարների: Գիշերուայ յորդ անձրևից յետոյ՝ եղանակը հրաշալի էր, օդը թեթև ու կազդուրիչ, իսկ բուսականութիւնը՝ զուարթ ու փայլուն: Կամսարեանին թւում էր թէ՛ Սեմեօնովկայից մինչև Դիլիջան տանող ճանապարհը, անշուշտ իւր կեանքի վրայ պիտի աւելացնէ մի աւելորդ տարի: Վասն զի առաւօտեան այդ հովաշունչ ժամերին՝ Մայմեիի թաւաշապտ լանջերի վրայ, նրա թաւուտների և անտառների մէջ խաղում էին այնպիսի հովեր ու սղոխներ, տոգորուած կանաչի ու ծաղկանց բուրմունքով, որ ամեն անգամ շունչ քաշելիս, նրան թրւում էր թէ՛ շունչի հետ միասին մտնում է իւր թոքերը ոչ թէ օդի ալիք, այլ կենսատու պալատան...:

Դեռ կէս օր չէր որ Կամսարեանը հասաւ Դիլիջան: Մինչև այստեղ նա շարունակ աշխատել էր չը մտածել այն ամենի մասին, ինչ որ կարող էր իւր արամադրութիւնը թանգարել: Նա ջանացել էր, մանաւանդ, որ դադափարական լեռը չարթնանայ և լիմար բաներ չը շնջայ իւր ականջին. — «Սլապէս պիտի լինէր... ուրիշ

կերպ չէր լինիլ... որովհետև հնար չը կալ...» այս դարձուածնեորով էր օրօրել նա այդ «ես»-ին և նրա խիղճը քնադրել: Բայց Դիլիջանում նա յիշեց յանկարծ Թարսաչայի կայարանի վերակացուին, Հայոց նախկին «Գիւղական ուսուցչին» և արդի «չորքոտանիների վարժապետին»:

«Ի՞նչ պատասխանս պիտի տամ նրան, եթէ հարցնէ թէ՛ ինչո՞ւ վերադարձայ», մտածեց Կամսարեանը և գտաւ որ հարցը բաւական լուրջ է:

«Աւելի լաւ է թողնել փոստի սալլակը և գնալ մասնաւոր կառքով...» մտածեց նա և այդպէս էլ արաւ: Փոստի կայարանում, ճանապարհորդներին դիւրութիւն տալու համար. յորմարեցրուած էր ճաշարանի նման մի բան: Այդտեղ երիտասարդը կուշտ նախաճաշ արաւ և սպա մասնաւոր մի կառք վարձելով՝ շարունակեց իւրուղին:

Այժմ նա դարձեալ ոչնչի մասին չէր մտածում և զբաղուած էր ճանապարհի նոր հանգիպող տեղերը, կամ լեռների ու ձորերի այն տեսարանները դիտելով. որոնց, կարծում էր թէ՛ գալիս ժամանակը չէր նկատած: Միայն թէ Աղստեի կամրջին մօտեցած ժամանակ՝ նա մի վայրկեան մտածեց այն մասին թէ՛ երբ կուռքը կը մօտենայ Թարսաչայի կայարանին, ինքը կը հրամայէ կառապանին՝ այնպէս արագ անցնել կայարանի առջևից որ «չորքոտանիների վարժապետը» մինչև իսկ չի որոշիլ թէ՛ ո՞վ է նստած կառքում: Եւ այս մտածմունքի մէջ՝ նա ձեռքը աքրաւ ծոցը, որպէս զի սլորտ-սիգարը հանէ. սակայն նրա փոխարէն՝ դուրս եկաւ դարձեալ չարաբաստ Note երկ տետրը, որն այս անգամ, արդէն ատելի լինելու չափ անհաճօյ երևաց նրան: Առանց երկար մտածելու՝ երիտասարդը շարտեց այն կամուրջի վրայից դէպի շառաչող գետը:

Ոսկեզօծ տետրակը փալլեց մի վայրկեան արևի առաջ և անհետացաւ Աղստեի տխրակարկաջ ալիքներում...:

ԺԶ.

Թիֆլիս հասնելով՝ Կամսարեանը զարմացաւ երբ ծառան յայտնեց թէ՛ Կիրիլ Կարպլչը մի օր առաջ գնացել է Բորժօմ: Իբրև սկզբունքի տէր վաճառական, նա լուր օրերը չէր զոհում զուարճութեան: Ինչն էր, ուրեմն, պատճառը որ նա այս անգամ բացառութիւն էր արել.— Մի գուցէ մերոնցից մէկը հիւանդացել է», մտածեց Պետրոսը անհանգստութեամբ: Բայց երբ ծառան յայտնեց թէ՛ «աղան գնացել է նրա համար՝ որ էգուց, աղջիկ պարունի ծնունդին՝ էնտեղ լինի», երիտասարդը թէ՛ ուրտխացաւ և թէ՛ շփոթուեց:

— Իրաւ. վաղը մայրիկի ծնունդն է... Ինչպէս էի մոռացել... Բայց էլի լաւ եմ հասել... մտածեց նա ինքն իրեն և շտապելով գէպի իւր սենեակը, հանեց գզրոցից ու սրահարանից իւր նոր շորերը, արդուզարդի պատկանելիքը և այն ամենը, ինչ որ կարող էր պէտք գալ ամարանոցում թէ՛ զբօսանքների և թէ՛ հանդէսների ժամանակ: Եւ այս ամենը աւելի մեծ պայուսակում զգուշութեամբ ու կարգով տեղաւորելուց լետոյ՝ շտապեց առաջնակարգ վարսաւիրայի մօտ իւր գլխի արտաքինը կանոնաւորելու, այն է՝ խուզուելու և ածիլուելու:

Երեկոյեան վեց ժամից մի քանի ըսպէ անց՝ Բաթում ճանապարհուող գնացքը առաւ իւր հետ, նաև, Կամսարեանին՝ իւր պայուսակով ու կապոցներով և մի քանի ժամից հասցրեց նրան Միխայիլովօ: Այստեղից մինչև Բորժօմ պէտք էր ճանապարհը շարունակել կառքով, վասն զի այդ ժամանակ դեռ չէր շինուած երկաթուղու հորժօմ տանող գիծը:

Պայծառ լուսնկայ գիշեր էր: Հարթ ու ողորկ խճուղին, որի նմանը չըկար Կովկասի և ոչ մի կողմը, ախորժելի դարձուց, նաև, այս ուղևորութիւնը:

Կէս գիշերից անցած՝ երիտասարդը հասաւ անտա-

ուսպատ ձորի մէջ փակուած Բորժօմը և փոխանակ ուղղակի իրենց վիլլան գնալու, դիմեց հիւրանոց, այն պատճառով որ նախ՝ գիշեր ժամանակ տուն մտնելով՝ անհանգիստ չանէ իւրայիններին և երկրորդ՝ որ հետեւեալ առաւօտ մաքուր հագնուած ու վայելուց կերպով գնալ մայրիկին շնորհաւորելու և նրան ալդպիսով մի հաճելի անակնկալ (սիւրպրիզ) անելու։ Այս նպատակով նա խնդրեց որ հիւրանոցի տէրը կանխաւ պատրաստել տալ իւր մատակարարին ամենաընտիր ծաղիկներից մի թանկագին փունջ, ասիրելի մայրիկին՝ տանելու համար։

Հետեւեալ օրը վաղ՝ Լիդիա Պալլովնան զբաղուած էր գալիք հիւրերի համար սուրճ ու շոքոլադ պատրաստելով, կամ սեղանատանը՝ շաքարահացերի և այլ ուտելիքների սեղանն ու սպասը կարգաւորելով։ Նա թէպէտ ուրախ էր որ իւր ծննդեան յիսուն երկու-երորդ տարեդարձը կատարում էր հարուստ ու բաղտաւոր, շրջապատուած դեռ ևս սիրելի ամուսնով, առողջ զաւակներով, բայց մի մեծ պակաս կար իւր ուրախութեան մէջ. դա սիրելի Պետեայի բացակայութիւնն էր, որը հնար չը կար ոչնչով փոխարինելու...։ Օ՛. ինչպէս կատարեալ պիտի լինէր նրա ուրախութիւնը եթէ այսօր Պետեան գտնուում լինէր այն փայլուն հիւրերի հետ, որոնք շնորհաւորութեան գալուց յետոյ, պիտի հրաւիրուէին ճաշի վարօնցովի պարկում...։

Իեռ այս մտածմունքների հետ էր Լիդիա Պալլովնան, երբ երեխաները մի շշուկ բարձրացրին վիլլայի ծաղկանոցում, որ գտնուում էր գետափեայ փողոցի վրայ։ Նա դուրս թռաւ իսկոյն վարագոյրներով զարդարուն փոքրիկ պատգեամը և ալդտեղից իմացաւ անակնկալ նորութիւնը։

Ընմ սիրելի Պետեան, իմ աննման որդին չի մոռացել իւր մօր ծննդեան օրը. նա գործը թողել, շտապել, եկել է իւր մայրիկին շնորհաւորելու...», մտածեց իս-

կոյն Լիդիա Պաւլովնան և ուրախութեան արցունքը նրա աչքերը թրջեցին:

Պետրոսը դիմեց դէպի մայրը ուրախութեան ու գոհութեան ժպիտը երեսին և գրկելով ու համբուրելով նրան, շնորհաւորեց ծննդեան տարեդարձը: Լիդիա Պաւլովնան որդու բերած փունջը գտաւ հրաշալի և գուշակեց որ ոչ ոք ապագայ շնորհաւորողներից կարող է նմանը նուիրաբերել իրեն:

Պետրոսի գալով Կամսարեանների վիլլան նոր փայլ ու շուք ստացաւ: Մեծ գոհունակութեամբ լսեց այդ լուրը, նաև, Կիրիլ Կարպիչը, որ դահլճի մի կողմ նըստած՝ նարդ էր խաղում իւր հին բարեկամ Մարկ Իւանիչ Մարկոզովի հետ: Վերջինս, որ ծաղրում էր էպիկէտի օրէնքները, վաղ առաւօտից էր եկել տիկնոջը շնորհաւորելու և տեսնելով նրան դեռ ևս պնսիւարի մէջ, ասել էր որ այդ շորը նրան աւելի է սազում, որովհետև նրա մէջ տիկինը աւելի է «թմփրիկ, զլորիկ»:

— Կուգէր, բաս չէր գայ... կուտների մօտ հօ չէր մնալ, նկատեց նա Լիդիա Պաւլովնային, որ եկել էր ամուսնուն որդու գալուստն աւետելու:

— Եւ տես թէ՛ թնջ օր է եկել է՛, հենց իմ ծննդեան...:

— Բանիդ կայ... ծնունդ էլ որ չէր էլել, էլի կուգէր... շէշ ու չհար, Կիրիլ Կարպիչ, քարդ գիր... շարունակեց խաղը Մարկ Իւանիչը, որ ուրախ բնութեան տէր ու կառակասէր մէկն էր:

Մի երկու ժամից արդէն բարեկամներն ու բարեկամուհիները գալիս էին շնորհաւորելու: Կանայք ու տղամարդիկ, օրիորդներ ու երիտասարդներ, ոմանք զատ զատ, ոմանք խմբովին հետզհետէ լցնում էին վիլլայի դահլիճն ու նրան կից վերանդան, որ զարդարուած էր շքեղ վարագույրներով: Հաճելի աղմուկով ներս ու դուրս էին անում, մանաւանդ մանկամարդ երիտասարդուհիները, որոնց զրուցի մեծ մասն, առհասարակ, բաղկացած էր լինում ձայնարկութիւնից ու բացազանջութիւններից:

Լիդիա Պաւլովնան իւր գլուխը կը կորցնէր, եթէ երիտասարդ որդին, որ քաջ կենցաղագէտ էր, կարգով, կանոնով ամենքին չընդունէր, հարկ եղած տեղը սիրով չըժպտար, կամ ում որ պէտք էր, հաճոյախօսութիւն չանէր:

Ճիշդ յարմար ժամին, այսինքն, ընդունելութեան տաք միջոցին, վիլլայի առաջ կանգ առաւ Մարկոսեանների կառքը, որից տիկինն իջաւ նազելով և, անպատճառ, սպասաւորի օգնութեամբ, մինչդեռ Ադելինան ներքև թռաւ թեթև թռչունի պէս:

Տեսնելով Պետրոսին դահլիճի դռան առաջ, ուր նա եկել էր իրենց դիմաւորելու, օրիորդը բացաբանչեց.

— Կուք այստեղ... այս հրանք է. և նրա ձախի արծտթեայ հնչիւնը ալիքներ տալով՝ անցաւ դահլիճի մի ծայրից միւսը:

— Հրաշքեմէն քիչ պակաս է... էն էլ էս օր կուլթամամինք... նկատեց հայրը բարձրաձայն ծիծաղելով:

— Աստուծով, յարեց Կիրիլ Կարպիչը, բայց այնպէս ցած, որ միայն ինքը և խաղընկերը լսեցին:

— Ուրեմն դուք այստեղ էք, նորէն կրկնեց օրիորդը, սեղմելով երիտասարդի ձեռքը.

— Ինչպէս տեսնում էք, պատասխանեց վերջինս՝ ժպտող հայեացքը Ադելինի սիրուն աչքերին ուղղելով:

— Ձէի կարող հաւատալ, ոչ ոք չէր սպասում...:

— Ես սպասում էի... Ինչպէս կարող է մարդ իւր մօր ծննդեան օրը մոռանալ. նկատեց տիկին Մարկոսեանը, իբր թէ աղջկայ սխալն ուղղելով:

— Աբա մէ ասա, թէ Աստուածդ կու սիրիս, քոն մէրը երբ է ծնուել, հարցրեց Մարկ Իւանիչը այնպիսի մի տօնով որ ամբողջ դահլիճը ծիծաղից թուլացաւ:

— Էրնէկ իմանամ թէ քիզ ո՞վ է խօսացնում, նրկատեց տիկինը նոյնպէս՝ ծիծաղով և դէպի Լիդիա Պաւլովնան դիմելով:

— Այստեղ համեցէք, այստեղ, խնդրեց վերջինս՝ ցոյց տալով թաւշեայ փափուկ բազմոցը:

— Հա, ես այդտեղ կը նստեմ. սիրում եմ երբ իմ տեղը լայն է ու արձակ:

— Մետեխցիք էլ դրուստ էրենց ին ասում, ամա որ խեղճերուն ոչով չի լսում, յարեց Մարկ Իւանիչը:

— Տօ, շէշդ դիր, շէշդ, քնչ ես մարդկանց խանգարում, նկատեց Կիրիլ Կարպիչը իւր խաղընկերին:

— Էս էլ իմ շէշք. եքը՝ չունիմ:

— Չհար ու գու... խաղը շարունակուում էր:

— Ասում էք որ ոչ ոք չէր սպասում ինձ, խորամանկ ժպիտով հարցրեց Պետրոսը Ադելինային:

— Ոչ, այդ չէի ուզում ասել... Բայց... ի՞նչպէս է հայերէն... Ուզում էի ասել թէ՛ ոչ ոք յօյս չունէր թէ՛ կարող կը լինէիք թողնել ձեր գործը և գալ. հասկանում էք, ուղղեց օրիորդն իւր սխալը, որից, սակայն, նրա այտերը թեթեւ շառագունեցան:

— Հասկանում եմ... Ոչ ոք յօյս չունէր: Բայց ես, ահա, եկալ:

— Ինչպէս լաւ է որ եկաք. եթէ գիտենաք թէ՛ որքան պէտք ունինք ձեզ:

— Եթէ կարող եմ մի բանով ծառայել օրիորդին...

— Ոչ, հասարակութեանը.

— Հարկաւ, ձեր հրամանով:

— Այդպէս ընդունեցէք, եթէ կամենում էք, ասաց օրիորդը քնքշաբար ժպտալով.

— Այդպէս եմ ընդունում. հաճեցէք հրամայել:

— Այսօր ճաշին մենք ձեզ հետ ենք, Վարօնցովի պարկում... Այնպէս է, Լիդա Պաւլովնա, գարձաւ օրիորդը աիկնոջը:

— Այո, սիրելիս, բոլոր հիւրերին յայտնուած է:

— Իսկ երեկոյեան մենք կունենանք նուագահանդէս:

— Հարկաւ բարեգործական նպատակով:

— Այո, և հարուստ ծրագրով:

— Եւ մենք ուրեմն պատիւ կունենանք ձեր հրաշալի ձայնն ու դաշնամուրի նուագը լսելու:

— Այսինքն, պատիւ կանէք մեզ լսելու:

— Եւ քնչ կտորներ կերգէք, կամ կընուագէք:

— Այդ դուք կը կարդաք ամփիշալում. բայցբան այդ չէ:
— Հապա:

— Նուագահանդիսից յետոյ մենք կուեննանք պարահանդէս:

— Կօտրլիօնով... ձչաց դահլճի միւս կողմից Ադելինայի ընկերուհին:

— Այդ էլ լաւ է:

— Լաւ է այն պատճառով որ դուք այստեղ էք:

— Այդ քնչ է նշանակում, ժպտաց երիտասարդը:

— Երևակայեցէք որ մինչև այժմ մենք դեռ չը գիտենք թէ՛ ով պիտի լինի մեր tanzmeister-ը, որովհետև չենք ընտրած: Այստեղի երիտասարդների մէջ, ճշմարիտը խոստովանած՝ շնորհքով մէկը չը կայ:

— Ինչ կուզուկէիք էլի. կատակեց դարձեալ Մարկ Իւանիչը, որ այժմ տարած քարերն էր համարում:

Դահլճում նորէն ծիծաղ բարձրացաւ:

— Չէք կարող երևակայել թէ՛ սրբան ուրախ եմ: Դուք, ի հարկէ, կը լինիք մեր danzmeister-ը: Այժմ արդէն պարահանդէսը կը լինի իսկական պարահանդէս:

— Իսկ եթէ ես խնդրէի որ ինչ ազատէք, այդ պաշտօնից:

— Եւ ոչ մի խօսք այդ մասին, յարեց օրիորդը վրձնաբար:

— Այո՛, այո՛, ոչ մի խօսք.— դուք հրաշալի dirigeur էք— դուք չի պիտի մերժէք... Խօսեցին այս ու այն կողմից Ադելինայի ընկերուհիները:

— Բան է, թէ վուր Պետար Կիրիլիչը իրիկուն ատկազ արաւ, ես հազիր եմ. ձիզ էնենց լազաթով պարածիմ որ ասիք— մաշալա Մարկ Իւանիչ... զուարճախօսեց Սդելինայի հայրը և ծիծաղը նորից ընդհանրացաւ դահլճի մէջ:

Ցերեկուայ երրորդ ժամին Կամսարեանների հիւրերը հետզհետէ հաւաքուում էին Վարօնցովի պարկը, որ գտնուում էր Բորժօմի գեղեցկուլթիւնը կազմող անտառապատ բարձունքներից մէկի վրայ: Գեղուղէշ ծառերի հաճելի հովանու տակ բացուած էր ընդարձակ սե-

ղան՝ զարգարուած կանաչով, ծաղկափնջերով և հարուստ ակրատի բազմատեսակութեամբ:

Ճաշը նշանակուած էր սովորականից վաղ, որպէս զի նուազահասնդէս կազմող օրիորդները թէ հացկերութիւն մասնակցէին և թէ ժամանակ ունենային մի վարժութիւն անելու:

Ընտիր խորտիկները և ընտրելագոյն գինին, միացած ընտիր երաժշտութեան հետ, որի արձագանքը թնդում էր անառի հեռաւար ծմակներում, շուտով ստեղծեցին Վարոնցովի պարկում էպիկուրեան հայեացքների երկրպագու մի ամբոխ, յարած երկու զատ, բայց միմեանց հետ սերտ կապ ունեցող տեսութեանց: Տարիքաւորները՝ համակերպելով մեր ծանօթ Տէր Վանու կարծիքին՝ ընդունում էին որ՝ այս անցաւոր աշխարհում, կայ միայն մի բան, որի համար արժէ ապրել. այն է՝ լաւ ուտել: Մինչդեռ երիտասարդներ այդ միակ բանը գտնում էին լաւ սիրելու մէջ:

Այս պատճառով էլ, եթէ առաջինները իրենց տուել էին համեղ խորտիկներն ու անոյշ գինին ուշադիր ջանքով և գիտակցաբար վայելելու դժուարին աշխատութեան, վերջիններն, ընդհակառակը, զբաղուած էին քնքոյշ ժպիտների, կրակոտ հայեացքների և խորհրդաւոր ակնարկների փոխանակութեամբ: Սիրոյ ու մտերմութեան այդ հրապուրիչ տուրեւում՝ գերսոզանցում էին բոլորին Պետրոսն ու Ադելինան, որոնք պատահաբար էին նստած իրար մօտ...: Ճաշը վերջանալու վրայ նրանք ասել, վերջացրել էին այն ամենը, ինչ որ անհրաժեշտ էր երկու սիրող սրտերին՝ միմեանց հասկանալու համար— թէպէտ և այդ ամենն ասելիս՝ նրանք չէին արտասանել և ոչ մի պարզ խօսք:

Հասաւ երեկոն: Միքայելեան պարկի ռոտոնդան լուսաւորուած էր շքեղօրէն: Գոյնզգոյն լապտերները որոնք կախուած էին պատշգամի սիւնաշարերն ու մօտակայ ծառերը միմեանց հետ կապող կանաչահիւս ժա-

պաւէններից, մի մոգական խորհրդաւորութիւն էին տալիս կեանքով ու լուսով ոգոզուած այն կէտին, որ ամփոփուած էր անտառապատ բարձրաւանդակներով պարըսպուած ձորակի մէջ: Կարգադրիչներն ամեն կերպ աշխատել էին գրաւիչ ու հետաքրքրական դարձնելու պարկի այդ մասը, ուր ռոտոնդան էր և ուր նուազահանդէսն ու պարերը սլիտի տեղի ունենային, որպէս զի ժողովուրդը ցանկալի չափով մասնակցէր հանդէսներին և բարեգործական եկամուտը կարելւոյն չափ մեծացնէր: Այդ պատճառով հանդիսի ընդարձակ դահլիճը, ղեռ ժամ ութից առաջ, լցուած էր երկսեռ բազմութեամբ: Իսկ նուազահանդէսն սկսելուց՝ ոչ միայն չը կար պարապ աթոռ, այլ և դռների ու պատուհանների առաջ խոնոտած էր մեծ բազմութիւն, որ փող էր վճարել, գէթ մօտ կանգնելու իրաւունք ունենալու համար:

Հարուստ վարադուրներով ու արեւադարձային ծաղիկներով զարդարուած բեմի վրայ, առաջին անգամ երևաց Ադելինան՝ իւր մի ընկերուհու հետ: Նա հագած էր մետաքսեայ նուրբ, ձիւնափայլ շոր, հոլանի թւերով ու կրծքով, որ զարդարուած էր մարգարտածաղիկի և շուշանների հիւսերով: Թերաբաց կրծքին, ուր հանգչում էր սպիտակ վարդի մի ոտ, այլ և հարուստ մագերում, որոնք սանրուած էին á la moderne, աստղերի պէս փայլում էին հարուստ ադամանդներ: Անմեղութեան խորհուրդն ամփոփող հազուատներում և, մանաւանդ, լամպի ալլակերպող լուսի առաջ, գեղանի Ադելինան դարձել էր, գրեթէ, երկնային:

Երբ ընդունելութեան ծափերը դադարեցին, օրիորդն ու ընկերուհին, որ նույնպէս գրաւիչ էր իլլիւզիայի շնորհիւ, սկսան, դաշնամուրի ձայնակցութեամբ, երգել մի սրտաշարժ duo, որ յարուցեց դահլիճի մէջ ծափահարութիւնների և bis-երի որոտնդոտ աղմուկ, որից ստիպուած՝ նրանք երգը կրկնեցին:

Հետևեալ համարը պատկանում էր մի երիտասարդի, որ ջութակի վրայ նուագեց իւր բաժինը և, ինչպէս սիրող, արժանացաւ դարձեալ ծափահարութիւններին:

Երրորդ համարը Մոցարդի VI-րդ Սոնատն էր, որն Ադելինան և մի ուրիշ օրիորդ նուագեցին դաշնամուրի վրայ:

Չորրորդին՝ դուրս եկաւ Ադելինան միայնակ և նուագեց նոյն հեղինակի Rondo alla Turca-ն, որ իւր արևելեան ճաշակի նուրբ ու քնքույշ մեղամաղձոտութեամբ սրտաշարժ ազդեցութիւն ունեցաւ հանդիսականներին վրայ:

Որտաւից ծափահարութեանց աղմուկով փակուեցաւ նուագահանդիսի առաջի բաժինը:

Երկրորդին և երրորդին մասնակցեցին նոր մարդիկ — մի վիօլօնչելիստ, մի սընգահար, մի solo երգիչ. ապա երգչուհիներ, որոնց մի trio-ին միացաւ դարձեալ Ադելինան: Բացի այդ, նա երկրորդ ու երրորդ մասերում յանձն առաւ լուրջ մասնակցութիւն՝ մէջ ընդ մէջ նուագելով դաշնամուրի վրայ Բէթհովէնի Quasi una fantasia սոնատը, Շումանի Warum-ը, նրա կարնավալի խոստովանանքը և Շոպէնի Nocturnus-ը, որով, համարեա՛, ներկայացաւ նուագահանդիսի գլխաւոր տիրապետուհին՝ ոչ միայն իւր գեղեցկութեամբ ու շնորհաշուք շարժուածքով, այլ արժանիքով, որ արտայայտուեցաւ երաժշտական մասում ունեցած հմտութեամբ:

Կամսարեանը, որ բոլոր ժամանակ հոգիացած՝ դիտում էր գեղանի օրիորդին և լսում նրա շնորհալի երգը, կամ դաշնակի նուագները և, ընդ նմին, ականջում ժողովրդի գովութիւններին, հետզհետէ սկսում էր գարմանալ իւր լիմարութեան վրայ որ մինչև իսկ մի վայրկեան թոյլ է տուել իրեն մտածել թէ՛ կարելի է երբ և իցէ ձեռքից թողնել այդ գանձը... Եւ որպէս զի նորոգուած մտերմութիւնը չը թուլանայ, նոյն իսկ մազաչափ, նա իւրաքանչիւր խաղամիջոցին իսկույն վա-

զուժ էր բեմի ետևը և հիացած բացազանչութիւններով Ադելինային դրուատում.

—Ձեր երգը, օրիորդ, դիւթիչ էր և հրաշալի... ձեր սօնատն աննման էր, .. ձեր Rondo-ն ինչ լացարկեց... ասում էր նա: Իսկ դահլիճը վերադառնալուց՝ սկսում էր օրիորդին համեմատել իրեն հետ և գտնում որ նա, արդարև, արժանի է իւր կենակիցը լինելու: Հենց այս պատճառով էլ՝ տեսնելով որ Ադելինան տիրում է հանդիսի վրայ, ցանկացաւ որ ինքն ևս աչքի ընկնէ մի բանով: Նա որոշեց ընդունել tanzmeister-ի պաշտօնը, որ դեռ առաւօտը կամենում էր մերժել, որպէս զի գէթ նրա մէջ ցոյց տայ իւր շնորհը:

Նուագահանդէսը վերջացաւ մի քուարտետով, որին մասնակցեցին՝ ջութակահարը, վիօլօնչելիստը, սրնգահարը և trio երգող երեք օրիորդներ, որոնցից մինն էր Ադելինան:

Ծափահարութիւնները երկար դրդեցնում էին դահլիճը և, երևի, զարմացնում մօտակայ անտառներում թառած թռչուններին, որոնք եթէ խորհելու գէշ սովորութիւնն ունենային, երևի շատ աննպաստ բաներ կը մտածէին մարդ արարածի մասին:

Շուտով ծառաները դահլիճի միջից դուրս հանեցին աւելորդ աթոռները, որպէս զի պարերի համար հրապարակ բացուի: Ադելինան և ընկերուհիները, որոնք չէին կասկածում թէ՛ լաւ dirigeur ունին, եկան միանգամ էլ ստուգելու թէ՛ արդեօք երիտասարդը հօ չէ՞ պընդում մերժման վրայ: Եւ գոհ եղան տեսնելով՝ որ վերջինս արդէն իւր դերի մէջ է և հրամաններ է տալիս ոչ միայն ծառաներին դահլիճը կարգաւորելու, այլ և երաժիշտներին՝ պարերգի եղանակները դասաւորելու համար:

Պարահանդէսն սկսուեց Valse générale-ով, ուր յայտնուեցաւ որ նուագահանդիսի նախկին թագուհին՝ պիտի դառնայ պիժմ tanzmeister-ի եռանդը վառող միակ

ողին: Եւ դրանք երկուսն, արդարեւ, այդ վայրկենին ար-
ժանի էին իրար՝ իրենց գեղեցիկ արտաքինով, համաչափ
հասակով, շնորհալի շարժումնքներով, երիտասարդական
զուարթութեամբ և, նա մանաւանդ, աշխուժի ու եռան-
դի բացարձակ զեղումով, որ վարակում էր նոյն իսկ,
տարիքաւորներին, մտցնելով նրանց մէջ կենդանութեան
նոր դրդի:

Որովհետեւ այդ ժամանակ դեռ Ֆրանսիական քա-
ղերիւ՝ իբրև հնութիւն՝ չէր հանուած ընդհանուր պա-
րերի ցանկից, ուստի նա հետևեց Valse générale-ին:
Պրանից էլ, իսկապէս, սկսուեց Կամսարեանի տիրա-
պետական փայլը:

Ասպետներն ու տիկիները իրար ընտրելուց յետոյ,
ընտրել էին նաև իրենց աթոռները՝ և կապել նրանց
թաշկինակներով, որպէս զի շուրջ խռնուող հասարակու-
թիւնը չըբաշէ նրանց դէս ու դէն:

— Avancez... passez... retournez á vos places...

Որոտաց զիրիժեօր Կամսարեանի ձայնը, ինչպէս զօրապե-
տի մի խորիտ հրաման և դահլճի ազատ հրապարակը
վայրկենապէս ծածկուեցաւ պարողների բազմութեամբ:
Սպիտակ կերպասը, փրփուր բատիստը, ծաղիկն ու ա-
դամանգը խառնուելով իրար, ստեղծեցին այդտեղ գար-
նան թիթեռների խայտապղէտ մի պար, որի մէջ տղա-
մարդիկ, իրենց սև զգեստներով լիշեցնում էին բղէղնե-
րի ու մեղունների խառնուրդը:

— Les dames, avancez... reculez... avancez et
balancez vos cavaliers vis-á-vis... հնչում էր Պետ-
րօսի ձայնը հետզհետէ առուգանալով:

— Ինչպէս էք հաւանում մեր զօրապետին... շտա-
պով հարցրեց Ադելինան իւր vis-á-vis ասպետին՝ ba-
lance-ի ժամանակ:

— Հրաշալի է, արագ պատասխանեց վերջինս և
խորհրդաւոր ժպտալով անցաւ:

— Avancez et balancez vos cavaliers premiers...

—Ձեզ համար ասում են որ հրաշալի *dirigeur* էք, շշնջաց Ադելինան Պետրոսի հետ պտտելիս:

—Բայց չե՞ն ասում որ տիրուհուս արժանի երկըրպազու չե՞մ, նկատեց Կամսարեանը ինքնագոհ ժպիտով:

—Չափազանց համեստ էք:

—Ասացէք՝ ճշմարտախօս... *Messieurs, avancez, reculez... avancez et balancez vos dames vis-à-vis.*

—Ասացէք Ադելինային որ շատ չքրքրուի, ապսպրեց կատակով Կամսարեանի հետ պտտող *vis-a-vis* օրիորդը:

—Ձեր ընկերուհին պաշտելի է, մի՞ զրպարտէք նրան... *Avancez et balancez vos dames premières:*

—Ի՞նչ էր ասում ձեզ Իգան, հարցրեց Ադելինան Պետրոսին, երբ նա *figure-ն* աւարտելուց յետոյ նստեց իւր կողքին:

—Ձեմ կարող ասել:

—Խնդրում եմ:

—Հարցրէք, հարցրէք, յորդորեց օրիորդը դիմացից:

—Դեհ, այժմ ասացէք. ինչ էր ասում նա, ստիպեց Ադելինան զուարթ հետաքրքրութեամբ:

—Ասում էր՝ իբր թէ դուք շատ քրքրուում էք:

Ադելինան նայեց իւր ընկերուհուն և ժպտալով ասաց.

—Ինքներդ գատեցէք, միթէ իրաւունք չունիմ...

Հապա՛, համեմատեցէք... Եւ այս ատելով նա մատնացոյց արաւ ընկերուհուն՝ նրա ասպետը, որ ճաղատ գըլխով, ոչ գեղեցկադէմ մի գրող էր:

—Մի վիճէք, ելնենք. *Messieurs, avancez. chaine, les dames à la main...* Գոչեց զիբիժեօրը և պարը շարունակուեց:

Այս ձևով իրար յաջորդում էին *figure-ները* մինչև վեցերորդը. և բոլոր այդ ժամանակ Կամսարեանը հանգիստ սիրախօսում էր Ադելինայի հետ: Բայց *galop-ի* ժամանակ նա արդէն դարձաւ մարմնացեալ եռանդ. որովհետև հրամանները պէտք է տար զգուշութեամբ որպէսզի *grand rond-ի* վախճանը լինէր թէ սահուն և թէ յաղթական:

Բարեբաղդաբար այդ լուրջ խնդիրն էլ լուծուեցաւ յաջողութեամբ: Երբ corbeille-ից լետոյ վերջին անգամ հնչեց գիրիժեօրի ձայնը՝ Remerciez vos dames! ամենքն արդէն գիտէին որ կարգադրիչ պարոնի շնորհիւ սխալ քայլ չէին արած: Այդ պատճառով շնորհակալութիւնները երկուստեք էլ սրտագին էին:

Քաղաքի լից լետոյ սկսուեցան ազատ պարերը, որոց ժամանակ Ադելինան յաճախ անբաժան էր շնորհալի գիրիժեօրից: Իսկ այդ պարերը շարունակուում էին երկար. վասն զի երիտասարդները չէին յոգնում, իսկ տիկիներն ու օրիորդները պատրաստ էին, նոյն իսկ, առաջիկայ ցերեկը փոխել գիշերի, միայն թէ կարենային անվերջ պատել ու սուրալ՝ երաժշտութեան հաճելի աղմուկով արբած...:

Բայց հասակաւոր հայրերն ու մայրերը սկսում էին յոգնել. շատերն էլ ստամոքսի տրտունջն էին լսում: Այդ պատճառով սկսան ինչեցնել «Չահելներին» թէ՛ ժամանակ է արդէն իրենց եռանդը չափաւորելու: Այդ լուշարարների թուին պատկանում էին, նաև, կամսարեան ու Մարկոսեան ամուսինները, որոնց խորհրդին, սակայն, հետեւեց իսկոյն ինքը, tanzmeister-ը, սկսելով Cotillon-ը իբրև վերջապար:

Բայց որպէսզի տիկիներն ու օրիորդներն հաճոյքը ևս ապահովապէս գրաւէր, նա Cotillon-ը փոխանակ քաղաքի ու մազուրկայի պարզ խառնուրդով վերջացնելու, աշխատեց բարդել վայսի ու պօլկայի երկարատև արշաւներով: Դրա հետևանքը եղաւ այն, որ բոլոր ասպետներից աւելի շքանշան նա ինքը ստացաւ:

Երբ promenade-ն ու petit-rond-ը աւարտելով գիրիժեօրը գոչեց՝ — Voyagez á quatre coins à la isvostechik!, նա ձեռքին ունէր մետաքսեայ սանձերը երեք գեղեցկուհիների, որոնցից միջինը չքնաղ Ադելինան էր և որոնք՝ իրենց ջերմութիւնից շիկնած վարդագոյն դէմ-

քերով՝ լիշեցնում էին Ասլուրնի հրաշուհն անօրգները՝ Արշալուսի բացած գուներով ելնելիս...

—Trois en avant! գոչում էր երիտասարդը և իւր նօրգներով պտտում ու սուրում դահլճի շուրջը: Նրան հետևում էին ուրիշները, բայց հակառակ կազմուածքով. — շատ տիկիններ ու օրիորդներ լծել էին երիտասարդներին և վարում էին նրանց՝ ինչպէս Իհանաներ՝ իրենց էրէներին...

Այ, դրուստն էս օ. չուն հմիկուայ վախտը՝ աղջկերքն ին տղերանցը լծում: Ամա էն ինչք քու տղէն իմ աղջկանն օ լծել. սրասաբաբն քնչ օ, հարցրեց ծիծաղելով հայր Մարկոսեանը՝ իրենից անբաժան Կիրիլ Կարպիչին:

—Մարկ Իւանիչ, էդենց էլ օ լինում. խան մէկն օ լծում, խան մէկէլը. դու ասա ճամպէն դրուստ գնան, չը վերնընգնեն, թէ չէ լծելուց քնչ վնաս... ալլաբանական հարցին՝ պատասխանեց հայր Կամսարեանը ալլաբանօրէն:

Երբ Պետրոսն ու Ադելինան թև թևի տուած մօտեցան ծնողներին, Մարկ Իւանիչը կատակով նկատեց.

—Աբա, մէ ասա, Պետար Կիրիլիչ, կ ո ս ն եր ի երկրումը որ մնացել էիր, քիզ ո՞վ կուտար էս դադա մեդալնիր ու խաչիր... Տես է, իստակ պօլիօնիկ իս դառի:

Ադելինան ու շրջապատողները ուրախ ուրախ ծիծաղեցին. մինչդեռ Պետրոսը կեղծեց թէ ծիծաղում է. որովհետև Մարկոսեանի արած դիտողութիւնը, մի տեսակ ցուրտ փչեց իւր ջերմացած սրտին:

Այսուամենայնիւ, պարկի ծառագարդ մի անկիւնում՝ ընթրիքի համար բացուած սեղանը, որի վրայ դրուած արծաթ ու քրիստալ սպասները փայլում էին առատ լուսի առաջ, իսկ տեսակ տեսակ ակրատն ու գինին գրգռում, նոյն իսկ, կուշտ մարդու ախորժակը, ցրեցին, նաև, երիտասարդ Կամսարեանի տխրութեան հովերը և հաւատացրին նրան թէ՛ աւելի լաւ է վա յ ե լ ե լ, քան թէ մ տ ա ծ ե լ...

Այդ բանին, մանաւանդ, օգնեց Մարկ Իւանիչը, որ սեղանը բոլորող փոքրիկ հասարակութեան խնդրանօք դարձաւ կառավարիչ: Առաջարկած կենացները նա համեմուժ էր զուարթ կատակներով և երբեմն, մինչև իսկ, յաջող սրախօսութիւններով. այնպէս որ ընթրողներն աւելի ծիծաղում, քան ուտում էին: Ձարմանալի էլ չէր՝ որ այսպիսի ընդունակ կառավարչի շնորհիւ, դեռ երկրորդ կերակուրը բերելու ժամանակ, շիշերի գինին կիսից ցած լինէր, իսկ երրորդն սկսելուց՝ արդէն վերջացած:

Քաղցրեղէնը բերելու ժամանակ ընթրողների տրամադրութիւնը այնքան էր քնքշացել, որ կարծես թէ՝ ահա՛, ուր որ է բոլորը պիտի ձուլուին մի սրտի և մի հոգու մէջ: Եւ, հենց այսպիսի տրամադրութիւնից օգտուելով Լիզիա Պաւլովնան, որ բոլոր ժամանակ զուարճանում էր Պետրոսի և Ադելինայի միմեանց հետ փոխանակող քաղցր ժիպտներն ու հայեացքները դիտելով, կամ նրանց գողտրիկ սիրախօսութիւնը լսելով, ասես թէ՝ արդէն համբերութիւնից ելած, ժպտալով բացառանչեց.

— Դէ վերջ տուէք, էլի՛...

— Դրուստ ա ասում, վերջ տուէք... յարեց իսկոյն Մարկ Իւանիչը և քահ քահ ծիծաղեց:

Եւ որովհետև ամենքի համար պարզ էր թէ՛ ինչի մասին է խօսքը, ուստի Կիրիլ Կարպիչը, որ ամեն բանի մէջ սիրում էր հանդիսաւորութիւն, բարձրանալով տեղից բռնեց սրբու ձեռքը և տալով Մարկ Իւանիչին ասաց.

— Ահա՛ քու փեսան:

Տիկին Մարկոսեանը հետևելով նրան, առաւ աղջկայ ձեռքը և տալով Կիրիլ Կարպիչին, յարեց.

— Էս էլ քո հարսը...:

— Շնորհաւոր, շնորհաւոր, գոչեցին այս ու այն կողմից:

— Մտտանին տուր, խնամի, մտտանին... բացառանչեց Մարկ Իւանիչը իբրև գործնական հայր:

Լիզիա Պաւլովնան ընտրեց իւր մատի մտտանիններից ամենաընտիրն ու թանկագինը և հագցնելով Ադելինայի մատին, համբուրեց նրան և ասաց.

— Սա թող լինի մեր զաղատկան (առհասարակաց)։

— Ես էլ հմի իմ փեսին կը համբուրեմ, ասաց տիկին Մարկոսեանը և չիփի չափ համբուրուեցաւ Պետրոսի հետ։

— Ենորհաւոր, շնորհաւոր, զրկնեցին ձայները։

— Եամպայն, շուտ. էս գինիքը դուս տարէք, հրամայեց Կիրիլ Կարպիչը և ճառաները մի ակնթարթում անհետացրին սեղանի վրայից կիսատ շիշերը, (որոնք քիչ յետոյ իրենց պիտի հարկաւորուէին) և նրանց փոխարէն շարեցին Louis Roderer-ի շամպայնը։

Ենորհաւորանքներն ու բարեմաղթութիւնները ընդհանրացան։ Նոյն իսկ հարեան սեղաններին՝ բարեկամ մարդիկ եկան և շնորհաւորեցին յանպատրաստից տեղի ունեցած նշանադրութիւնը։

Եւ սակայն այս ամենը կատարուեց այնքան տարօրինակ կերպով, որ ոչ ոք չը մտածեց հարցնել աղջկայ կամ տղի համաձայնութիւնը։ Եւ երբ այս մասին մի յոռետես իւր դիտողութիւնն արաւ, Մարկ Իւանիչը հրամայեց որ Պետրոսն ու Ադելինան պատասխանեն նրան իսկոյն։

Երիտասարդն ու օրիորդը հասկացան տրուած հրամանի նշանակութիւնը և քաղցրաժպիտ մօտենալով իրար՝ ջերմաչին համբուրուեցան։

Ուրտիութեան բացագոնջութիւնները սկսուեցան նոր ուժով և շամպայնը նորոգեց իւր շրջանառութիւնը։

Իմ ընթերցողներն ի հարկէ, չեն պահանջիլ որ ես իմ պատմութիւնը շարունակեմ։ Որովհետեւ լաւ գիտեն թէ՛ այսպիսի օրտաշարժ մի նշանադրութեանը ինչ է հետեւում։— Հանդիսաւոր պսակադրութիւն, շքեղ հարսանիք և մեղրալուսնի ճանապարհորդութիւն... Այնուհետեւ գալիս է ամուսնական խողաղ ու քաղցր կենսակցութիւնը, մինչև ցնոր կարգադրութիւն...։

— Իսկ Չիբուխլուն... Սեանը...։

— Նրանք դարձեալ մնացին իրենց տեղն անշարժ անփոփոխ, ինչպէս հարազատ մասունք տնփոփոխելի յաւիտենականութեան...։

ՄՈՒՐԱՅԱՆ։